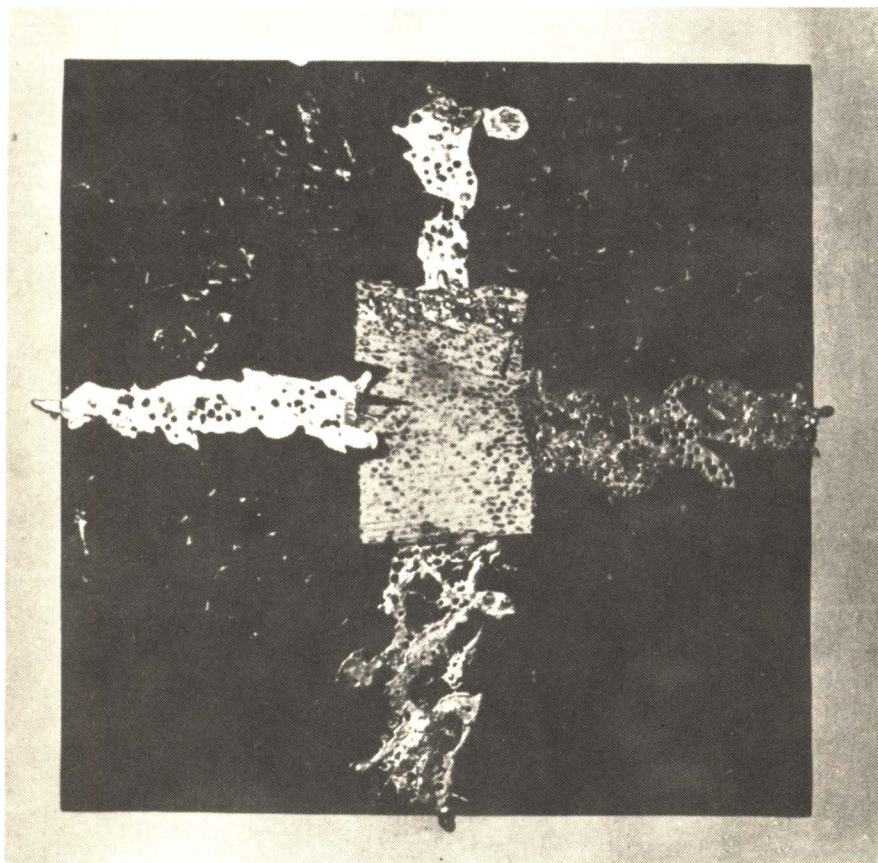

vigilia

1989
6

BALASSA PÉTER: „... amit remélünk ... amit nem látunk ...”

BOLBERITZ PÁL: Filozófia és keresztény hit

Pusztuló otthonunk: a Föld

ENDREFFY ZOLTÁN, TILLMANN J. A. írása
Beke László beszélgetése **Paul Virilióval**

Gyulay Endre és Pozsgay Imre Márton Áronról
Márton Áron beszéde

Sík Sándor a cserkészetről

Rákos Sándor és Kelényi Béla versei

... . 401

Zsinati fórum

BALASSA PÉTER: „... amit remélünk... amit nem látunk...”	402
BOLBERITZ PÁL: Filozófia és keresztény hit	406
HOPPÁL MIHÁLY: Hitélet egy amerikai magyar munkásközösségben	412
NEMESKÜRTY ISTVÁN: Mi végre vagyunk a világon?	418
SÍK SÁNDOR: A cserkészlet nevelő értéke	422
RÁKOS SÁNDOR: Könyörgés jó halálért; A hitetlen imája (versek)	430, 431
MONOSZLÓY DEZSŐ: Kiment a ház az ablakon (elbeszélés)	432
ENDREFFY ZOLTÁN: Pusztuló otthonunk: a Föld	438
KELÉNYI BÉLA: képek egy némafilmből (vers)	472

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

Paul Virilióval (Beke László)	446
-------------------------------	-----

MAI MEDITÁCIÓK

Tillmann J. A.: Idők, jelek, haláljelek	459
---	-----

Márton Áron emlékezete

Gyulay Endre	462
és	
Pozsgay Imre beszéde	467
Márton Áron püspök beszéde 1947. március 25-én, Kolozsváron	469

NAPLÓ

Irodalom Könyvek Sík Sándor emlékezetére (Rónay László)	473
Élő világ A világ helyzete 1987/88-ban; Konrad Lorenz: A civilizált emberiség nyolc halálos bűne; Duna. Egy antológia; A zöld hullám (Tillmann J. A.)	474
Új utak — új kor felé... (György Lajos)	476
Képzőművészet Erdély Miklósról (Kovalovszky Márta)	477
Színház Drago Jancar: Grande Valser Brilliante (Erdei János)	479
Film Az angyal ébredése (Mihalicza Tamás)	480

A címlapon Erdély Miklós alkotása (Mauer Dóra felvétele).

Főszerkesztő: LUKÁCS LÁSZLÓ

Laptulajdonos: ACTIO CATHOLICA Felelős kiadó: MAGYAR FERENC

Szede: Szent István Társulat, felelős vezető dr. Ákos Géza igazgató

Készíti: Pannon Nyomda Veszprém, felelős vezető: Danóczy Balázs igazgató

Táskaszám: 88/82 255 Index szám: 25 921 HU ISSN 0042—6024

Szerkesztőség és kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V. Kossuth Lajos u. 1. Telefon: 177—246. 173—933, Postacím: 1364 Bp. Pf. 111. Előfizetés, egyházi terjesztés és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Utcan át árusítja a Magyar Posta. A Vigilia csekkszámja száma: OTP 37—343—VII. — Külföldön terjeszti a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat, H—1300 Bpest, Pf. 149. Ára 25,— USA dollár, vagy ennek megfelelő más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H—1850 Budapest) a Kultúra 024—7. sz. csekkszámjára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigiliára vonatkozik. Előfizetési díj 1 évre 480,— Ft, 1/2 évre 240,— Ft, 1/4 évre 120,— Ft, egyes szám ára 40,— Ft. Megjelenik: havonta. SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD ÉS CSÜTÖRTÖK 12—2-IG. KÉZIRATOT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Egyik kedves szentem, Vianney János régebbi életrajzának új kiadását lapozgatom. Trochu könyve kissé dagályos és kopott, de a szent plébános így is ragyog benne. Mi egyebet tehetne? Ő, aki egész életében könnycsepp volt és mosoly? Katartikus és derűs válasz az újkor barsány fölületességére.

Isten válasza? Szent Erzsébet vagy Szent Ferenc talán nem volt válasz az érett, a technikai forradalma sikereiben pompázó középkor gögjére? Az Újkor is provokálta ezt a választ a Fény Századának árnyékában önmagát vakító tudományoskodásával, technicizálódásával, büntudatának tudálékos elalattatásával, vakságával.

Vianney Szent János olyasmit vállalt, ami korunkban vállalatlan az Úr szerető biztatása nélkül. Mert az önkéntes szegénységgel régtől próbálkoznak clochard-ok, beatnikek, hippik, hatalmasakat koplalnak a fogyókúrázó szépasszonyok és az ázsiai vallások félmondatait félreértő szekták hívei — hanem butának lenni... A szcientista ész társadalmának virágba szökkenése idején arról élni, hogy a puszta ráció az értelemnek csupán keveset érő törmeléke? Trochu maga is okos ember, végtére író, elkeni könyvében, amennyire lehet, hogy a Szent „észből” sohasem lehetett volna pap: a szemináriumából eltanácsolták, a latin nem ment bele a kemény fejébe és haláláig nem olvasott el egyetlen entellektüelnek való könyvet sem.

Véletlenek? Csodák? segítették a gyóntatószékbe, ahol negyvennégy éven át napi tizenkét-tizenhat órát hallgatta a bűnösöket. Hallgatta? Pszichológizáló és szociológizáló magyarázatok, netán politikai kibúvók keresgélése és méltánylása helyett olykor megrendülten föl-fölsóbajtott: ajajaj! És a föloldozást kereső, de gyakran még a cinikus kísérletező is megértette, hogy a bűn ejti a legrettenetesebb sebet önmagunkon és a világon; a bűn választ el bennünket Istentől, a másik embertől, a munkánktól, saját személyünktől. Kiderült, hogy rang, társadalmi minősítés, intellektuális teljesítmény és hasonlók képtelenek kiemelni az embert élete szakadékból. A bűn magánya elviselhetetlen — csak a Teremtő mosolya törheti meg. Ezt a mosolyt közvetítette a gyóntatószékében parasztnak, grófnőnek, püspöknek, ateista professzornak az arsi felebarát.

Inkább: egészen barát. Talán ez lehetett a titka ennek a máskülönben oly derűs és heves vérű paraszt-abbénak. Sóbajaiban és könnyeiben, néhány bajszálpontos szavában ténylegesen átlépett a közte és a vezeklő közti abnormális korlátokon. Osztozott az idegen vétkeinek fájdalmában. Ő, a legtisztább férfiak egyike, százezernyi szenvedővel merült le a bűn poklába s emelte őket a föloldozás mosolyába. Ezért pironkodott mindannyiszor, ha csodát tett általa az Úr: ismerte a különbséget a testi és a lelki szenvedések között, tudta mindazt, amit ember tudhat...

BALASSA PÉTER

„...amit remélünk... amit nem látunk...”

A hazai zsinatról szólva kizárólag egyszemélyes hipotéziseket, sejtéseket fogalmazhatok meg, illetve olyan, tapasztalásokon alapuló megállapításokat tehetek, amelyek *meditatív állításoknak* tekintendők. Mindössze hívőként beszélhetek, *számomra* minden más fogalmazásmód hamis és téves lenne. Még csak természetesnek és magától értetődőnek *sem* tartom, hogy bármi konstruktív hozzáadhatnék a zsinati készülődés szellemi folyamatához, már csak azért sem, mert e szellemi folyamat alapjai, előfeltételei, kiindulópontjai, melyek bármiféle konstruktivitást lehetővé tennének: hiányoznak még. Így hát kérem az olvasót, bárki legyen is, tekintse az alábbiakat *egy* hangnak, amely mondatokból álló töredék-füzérként szólal meg, semmi másnak. *Nem vagyok birtokában semmiféle igazságnak*, nem vagyok birtokos, hanem éppúgy úton vagyok, keresek, részesülök, befejezetlen vagyok, vagyis hiszek, mint bárki más. Bízom abban, hogy a hit olyan *út*, amely vezet engem, és nem fordítva. Az előlegezés, a meghívás, a kaland állapotában vagyok, nem pedig a bizonyosság, a megérkezés, a dölyfös tudás (kioktatás, felelőtlen büntudatkeltés és fölényeskedő ostromozás) állapotában, amely ideleln sokszor csupán beérkezetttségnek és önigazolásnak tűnik.

Abból indulhatok ki, hogy nincs más alternatíva, mint önfelülmúlás az önigazolás ellenében, azért, hogy eleven imádsággá oldódjunk. A radikalizmus adott esetben nem feltétlenül szélsőséges, hanem éppen ez állíthatja helyre az arányokat. Szinte bravúrra volna szükség, hogy elveszítvén magunkat, megnyerjük az Egészet. Tehát csakis az önvizsgálatból indulhatok ki. Ha a zsinat mint a megújulás alkalma nem tehet mást, csak számadást, akkor mindnyájunk mentalitásának több korszakon át érvényesülő, megmerevedett, de holtában is működő, rossz tradícióival kell radikális önkritika útján szembenézni, esetenként pedig *szakítani* velük: önmagunkkal. Nem nagy bűnökre gondolok (ilyenekre rámutatni nekem éppúgy nincs jogosítványom, mint másoknak), hanem igen nagy mulasztásokra, téves felismerésekre, konzervált nem-tudásra. Az előttünk álló lelki-szellemi-erkölcsi munkát, amely a II. Vatikáni zsinat revelatív szelleméhez, illetve a nyugat-európai egyházak újabb tapasztalataihoz képest *elkésett*, akkor is el kell végezni, ha a késedelem és a mulasztás okait, ürgyeit és alkalmait tételesen fel lehet sorolni, és többé-kevésbé köztudomásúak. Magyarázat, mentség mindig van, de erről most már végre el kellene fordítani a tekintetet. A magyar egyház több évtizedes üldöztetése és megaláztatása *sem* elégséges érv amelle, hogy féltve őrizgessük azt a nagyon keveset, amit megkaptunk, vagy ami megmaradt, vagy ami megvan. Mindez tragikusan és szármalmasan kevés. A megalázottság ténye nem lehet indoka és oka a megalázottság előtti, barokk feudális helyzet bármiféle, akár öntudatlan és jóhiszemű visszaszerzési kísérletének. Ily módon a hagyományos magyar katolikus önelégültség és önértzetesség számomra igen kérdéses, egyre kevésbé látom indokoltnak, annál inkább vakságnak. A kitüntetettség, a kiválasztottság túlhangsúlyozása saját kicsínységünk eszméjének, a jézusi alázatnak mond ellent, annál is inkább, mivel óhatatlanul kirekesztéshez vezetett és vezet a gyakorlatban, ahhoz a szelektív felfogáshoz, hogy a kegyelem csak „ránk” (rosszabb esetben „rám”) vonatkozik, kiáradása felekezetiileg válogat. Ezzel szemben azt gondolom, hogy a jóság és a szeretet képessége, illetve a katolikus magatartás lehetősége semmit sem

követelhet, a legkevésbé előjogokat. Ezek a képességek és lehetőségek kegyelmi adományok, amelyek nem válhatnak fölény, hiúság, rivalizálás: „égi” karrierizmus kiindulópontjaivá. Az *idetartozás* nem spirituális, nem misztikus, hanem társadalmi-nemzeti-korporatív alapokon nyugvó önérzetessége (az a bizonyos „keresztény közeposztályi” katolicizmus) kispolgárvá tette a magyar katolikus észjárást, konzerválta a feudalizmust. Ez megtévesztően ellentétes az evangéliumi alázattal és individuális szabadságfeltétellel. A jóság és a szeretet képessége, a hovatarozás lehetősége nem lehet semmiféle evlági ítélet, ítélkezés, kívülrekesztés kiindulópontja. Az *ítélet* — főleg másokkal szemben — *nem nálunk van*.

Új azonosságot és helymeghatározást csak teljes szemléletváltással lehetne elérni. Ennek két sarkalatos pontja szerintem a következő. Az egyik: az egyháznak a világhoz, a társadalomhoz való viszonya, saját társadalmi helyének és funkciójának szigorúan önkritikus újragondolása. A másik (mely az előzővel összefügg, ezért együtt vizsgálom őket majd): a hívő és imádkozó egyház, a spirituális és misztikus Test fogalomkörének *végiggondolása*, illetve újraelvenítése.

Minden erőt és hitet latba vetve igyekezni kellene, hogy *ne* olyan mértékben hasonlítsanak bajaink és hibáink az országéira, mint eddig. Legendás simulékonyságunkból, majd az ezt visszautasító megaláztatásra következő sértődöttségből szinte mindent fel kell adni, hogy elmozdulhassunk a régóta hibás társadalmi koncepciótól. Világban élni nem annyit tesz, hogy elfogadjuk vagy „a magunk képére” formáljuk, nem is annyit, hogy totálisan elfordulunk tőle, hanem talán annyit, hogy *benne* élve megérteni próbáljuk. *Benne*, ez önmagunkat is jelenti, amennyiben részei vagyunk a világnak. A megértés, valahol közepen az elfogadás, a hódítás és az elutasítás között, distanciát feltételez önmagunktól, látás és hit egységét; ahogyan az apostolok hit által láthattak, és látásuk erősítette „vak” hitüket.

Az egyház, mely szóhasználatomban végig a hívők teljes közösségét jelenti, *végző soron: az emberek „egyetemét”,* a társadalomban élve és arról gondolkodva, annak mélyebb spirituális érdekében cselekedve nem hasonlíthat *annyiira* a világra, nem gondolkodhat a világ *felől* a világról. Igenis lehunytt szemmel kell világosan látni. Az imádságból kell kiindulni és oda visszaérkezni. Nem mindig az a fontos, ami az „oda” és a „vissza” között van, hanem az, hogy világos és hiteles legyen: az egyház szüntelenül imádkozó emberek gyülekezete, amely radikálisan más, máshonnan néz, és így másképpen lát. A reveláció és a mély, belső, sugárzó, szinte megfoghatatlan nyugalom egységének kellene jellemeznie. A misztika és a ráció, a hit és a realitás mély összetartozása a lehetséges egyházmegújulást természetesen egy egyetemes válságból való kilábalás részévé teszi: *belső* átváltozásra, új viszonyra van szükség az étellel szemben, a pusztta élet fennmaradása érdekében. Az egyház, a hívő emberek közösségének legfőbb ereje hitében létezhet egyáltalán, nem pedig világi szervezeteiben, úgynevezett történelmi és nemzeti jellegzetességeiben. Úgy tűnik, az egyetemességhez tartozás érzete régen elhalványult helyi egyházunk közösségében, a lokálishoz való olykor félős, olykor kicsinyes ragaszkodás javára. Ugyanakkor jobban kellene érzékelnünk, hogy igen sok hívő emberben változás ment végbe: elváltaszják hitüket az egyház realitásaitól. Ez tény, bárhogy értelmezzük és értékeljük is.

Az az imaközpontú egyházfelfogás, amelyet a legéletképebbnek tartok, nem a befeléfordulással, nem a világmegvetéssel, és nem az életfélelemmel egyértelmű, hanem a különbözéshez, a mássághoz áll közelebb, *meditáció és tevékenység egyensúlyához*. Ez a felfogás tehetné lehetővé olykor a külső, pragmatikus szempontok figyelmen kívül hagyását, az egyszerre kispolgári és feudálisan nemzeti konzervativizmus levetkezését — a *nagyvonalúságot*. Az imádkozó egyház a világ és a társadalom számára váratlan, radikális, tehát felszabadító szempontok és ellentétek megtalálását jelenti. A hit meglétéből és belső sugárzásából vezethető le „az összes többi”, a szociális tanítástól az elemi

szolidaritáson és a másság elismerésén át a kultúra *létfontosságú* igazságainak felismeréséig, és nem fordítva. Az ima elsődlegessége nélkül önmagunkat szekularizáljuk, illetve pusztán etikai értékeket képviselünk a világban. *Eredetileg* azonban nem erről volt szó.

A világban tevékeny egyház nem lehet szinonimája a társadalom, illetve a történelem adott pillanatához folytonosan idomuló egyháznak; a mélyebb valóság egyháza nem egészen azonos a tények egyházával. Egyházunk sok tekintetben mégis hasonló arra a társadalomra, amely civilizációnk végkifejletében szembekerült az emberi és a természeti létérdekekkel. Meg kéne fontolni, hogy az *eredeti* szociális tanítás újraélesztéséhez nem tartozik-e hozzá szervesen annak az ökológiai-biológiai tragédiának az elemzése is, amelynek tehetetlen szemlélői vagyunk? Vajon nem az elemi életfeltételek végzetes lerombolásának tapasztalata az az egységesítő szempont és horizont, ahonnan a világ kritikája nem válik ismét sem elfordulássá, sem pedig „fundamentalizmussá” — hanem az ima és a hit új tartalmává, amelyben most már a pusztaság (s nem egyszerűen személyes) életért *kell* könyörögni? A természethez való viszony — úgy látszik — a hitnek is alapkérdésévé lett. Vajon nem az ad-e lendületet, suhanást a hitnek, ha teljes mértékben enged ama tragikus tapasztalat megélésének, ami az emberi lénnel sorozatosan és soha nem látott mértékben megesett a 20. században? Mintha a lendületet és megerősödést megelőző tragikus tudat, a szembenézés mélysége olyannyira hiányozna még tájainkon. Pedig úgy tudom: a megújulás — fájdalom. *Ettől* a fájdalomtól nem félhetünk.

A fájdalmas szellemi-erkölcsi, hitbeli megújuláshoz tartozik szorosan az a mulasztás, amelyet a magyar társadalom jó része, benne az egyház jó részével együtt a magyar zsidósággal szemben elkövetett, amikor nem fogadta be azt a II. világháború alatt, *bagyta* elpusztulni nagy többségét, továbbá *azóta is elmulasztotta, hogy mindezzel szembenézz, és a tragédiát valóban átélve megtisztuljon a magyar Holocaustban viselt felelősségétől.* Illetve: a mulasztással való szembenézés elmulasztása nem járult-e hozzá (sok egyéb mellett) ahhoz, hogy a hagyományos és bizonyos nemzeti sajátosságokat is magán viselő „csendes” antiszemitizmus konzerválódjon? Hogyan gondolhatják még ma is sokan közülünk, hogy újra a nemzetet egyesítő „reprezentatív” feladatkör várna ránk, melyben teret kellene nyernünk? A mulasztással szembenézés elmulasztásának a *sürgető* belátása, a konzekvenciák — habár megkésett — kemény levonása nem tetelezi-e fel a további vizsgálódást: milyen szerepe volt ebben a mulasztássorozatban a „hagyományoknak”, a már régen lesüllyedt feudális nagysághoz és a „barokkhoz” való ragaszkodásnak, annak az igénynek, hogy az adott társadalomnak előírjuk — önmagunkat? Hogyan járult hozzá mindehhez továbbá annak a fejleménynek a tökéletes elhanyagolása, amit autonóm emberszemléletnek nevezhetnénk, a keresztény szabadság-antropológia szekularizált, de nem kevésbé termékeny, nagy értékű világi, újkori változatának? Ahogyan az autonóm ember eszméje nemhogy nem összeegyeztethetetlen Jézus tanításával, hanem éppen arra felel az újkor körülményei között, éppúgy nem lehet ellenséges egymással szemben Törvény és Szeretet, idősebb és ifjabb testvér. Vajon nem túl késő-e felismerni, hogy a 18. század végének „testvériség” szavában igenis az eredeti evangéliumi szolidaritás, a nem személyelagotat szeretet kapott új megfogalmazást, amelyről a magyar egyház még kevésbé vett tudomást, mint a nyugat-európaiak? Nem kellene elgondolkodni közösen fenti szempontból is azon, hogy élt közöttünk valaki — Pilinszky János —, akinek mondanivalóját teljes súlyában és méreteiben nem dolgozta fel, vagy be sem fogadta a magyar katolikus közvélemény?

A megújulás fájdalmához tartozik a keresztény erkölcsiség nagy hagyományra visszatekintő redukciója is, lényegében a magánélet néhány területére (ez a redukció is lehetővé tette, hogy a testvériség-horizont elhomályosuljon, s így az Egészre vonatkozó erkölcs csődöt mondjon az előbb említett konkrét pillanatokban). Ha a keresztény erkölcs nem az Egészből vezet le a részeket, akkor jobb esetben pusztán derék embereket nevel,

rosszabb esetben képmutatókat. Az Egész nem a társadalom és a világ teljes keresztény értelmezését jelenti, hanem az emberi Egészt, vagyis az autonóm embert, *a képmást*. Az emberi autonómia tisztelete feltételezi a bűn tudásának, a normativitásnak az ép érzékét az emberekben. Ha nem így értenénk ugyanis, akkor annak a kimondatlan következtetésnek kellene itt állnia, hogy csak „nekünk” van lelkiismeretünk; ez pedig képtelenség és messze van minden erénytől... Meg kéne fontolni, hogy bizony mindenfajta, akár ateista embernek *van* sajátos, belső gyónása, ami *ugyanarra* irányul, függetlenül attól, hogyan nevezik, s hogy mennyire reflektált. Az autonóm emberfelfogás és a gyónás csöndje, szakadozott beszéde összefügg, mert felnőttiséget, szabadulásvágyat, a bűnnel szembeni döntést fejezi ki. Igen nehéz és fájdalmas „műtét” nagyvonalúsággal és Egészben gondolkodással szembeszállni saját kispolgári, nagyon is világi hangsúlyú erkölcsstanunk helyi hagyományaival. Az erkölcsbírói magatartást az Egészre függesztett szembenézéssel, *imádkozó* gyónással lehetne felváltani.

Ha az autonómiaellenesség, mely olyannyira áthatotta gondolkodásunkat (és ez öröklődött az autonóm, nem hierarchikus közösségekkel szembeni ismeretes ellenállásban) egy lényegében feudális jellegzetességeket magán viselő kispolgári konzervatív társadalomfilozófiából következett (nem pedig a morálteológiából és az evangéliumi emberszemléletből), akkor a megújulásban fontolóra kellene venni, hogy az autonóm hívő ember igazi önkritika nélkül sem önbecsüléshez, sem mások tiszteletéhez nem juthat közel. Jó és arányos identitás szakításokon át jön létre. Az önismeret (mely az életen át tartó gyónási tapasztalat természetes hozadéka kellene hogy legyen) nem öngyengítés, sem egyéni, sem közösségi méretekben. Az igazi öngyengítés a kicsinyes kivetítésben, idegenképzésben, a nosztalgikus izolacionizmusban van. A kicsinyesség és a korábban említett önelégültség egyszerre: tragikomikus öngyengítéshez vezetett. Annak felismerése várat még magára, hogy a kicsi nem feltétlenül a kevésnek a szinonimája, s hogy egyáltalán nem zárja ki a nagyvonalúságot. Az önmagunkkal szembeni távolságtartás hiánya az, ami kizárja.

Az új identitás lehetőségét éppen nem a „nagyban”, hanem a „kicsiben” látom, mert ez az, ami visszavezet a „gyengékhez és rugalmasokhoz”, s végül kiindulópontomhoz: az imádsághoz, mely ebben az értelemben: ráhagyatkozás, gyermeki bizalom. Tehát a világban gyenge, de látó és hívő egyház mellett voksolnék. Mit jelent itt az, hogy gyenge? Azt, hogy rugalmassága nem világi, hanem szellemi természetű, hogy *nem elsősorban pragmatista, hanem megrendült*, s hogy éppen a spirituális dimenzió megújítása az, ami előrevisz: az eredeti alapokhoz. Ez a „gyengeség” tehát valójában hallatlanul erős, hiszen így tárható fel a tényektől elfedett valóság. Az, amit remélünk, amit nem látunk. S ez a mondattöredék a Zsidókhoz írt levélből a János-evangélium „Látott és hitt” szavaira rimel. Úgy vélem, az imádkozó és hívő egyház, amely logikailag megelőzi összes többi funkcióját, tartalmát, odaadón, sőt önfeledten betölthetné azt a helyet, amit az Utolsó vacsorán kijelölt az a mondat, amely *csupán* egy emberi közösség, testvéri gyülekezet által ismételt cselekvésre utal: „Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre.”

Filozófia és keresztény hit

A filozófiai gondolkodás és a keresztény hit viszonya sohasem volt igazán problémamentes, ámbar Szent Pál apostol a művelt pogányokhoz szóló areiopagoszi beszédében érvelve a „filozófusok istenére” hivatkozik, azzal a szándékkal, hogy a keresztények egyistenhitét szembeállítsa a pogány sokistenhittel.¹ Ugyanakkor mégis azt látjuk, hogy az első keresztények „öszönös” ellenszenvvel viseltettek a görög filozófia iránt, mivel ebben látták a keresztény hit legjelentősebb riválisát. Ebben a korban a kereszténység — a maga határozott, egyértelmű és mindent átfogó világértelmezésével — az „egyetlen igaz filozófia” letéteményesének tekintette magát. Ez az új „filozófia” pedig — mind az egyházatyák, mind a későbbi középkori szerzetesi lelkiség értelmezésében — nem volt más, mint „Krisztus követése”.²

Később megváltozott a helyzet. Manapság aligha állíthatjuk, hogy bárki is valamely filozófiai rendszer igazságaitól várná életproblémáinak megoldását. Ami pedig a mindennapi életben való boldogulást illeti, ott jó eligazítást nyújt a szaktudomány és a technika. A világnézeti tájékozódáshoz rendelkezésre állnak a különféle ideológiák.

Ebben a helyzetben a filozófia és a keresztény hit összefüggése élesebb kontúrokkal rajzolódik ki, és joggal kap ilyen megfogalmazást a kérdés: filozófia vagy keresztény hit? Úgy tűnik, hogy napjainkban valamiféle „csendes” eltávolodás észlelhető a vallásos hit és a filozófiai létértelmezés között, és a kölcsönös közeledés jelei aligha mutatkoznak. Mintha tudatunk szakadt volna ketté. Egyik részében az ész kritikai beállítottsága uralkodik, míg egy bizonyos határon túl, tudatunk másik „része” a hit bástyái mögött keres menedéket.

Ha e kettősség egyáltalán feloldható, akkor ez csak olyan modell alapján történhet, mely megengedi, hogy a hívő ember filozófiai módszerrel is gondolkodhassék, illetve a filozófus (filozófus mivoltát megőrizve) vallásos is lehessen. Nézetünk szerint a „filozófus hívő” és a „hívő filozófus” fogalma nem zárja ki egymást. A két tudati beállítottság kölcsönösen kiegészítheti és segítheti a másikat. A filozófia és a keresztény hit kölcsönös viszonyában a filozófiának szoktak elsőbbséget biztosítani. Ezt a teológia úgy fejezi ki, hogy a filozófiai gondolkodás úgynevezett hit-előzetként (*praeambula fidei*) a keresztény hittartalom megértésének előfeltétele. Ám ez az elsőbbség csak elméleti és teológia-módszertani. Ténylegesen inkább azt tapasztaljuk, hogy a legtöbb embernél a vallásos hit — mint alapmeggyőződés és tájékozódási horizont — megelőzi a filozófiai reflexiót. Sőt, megalapozottan mondhatjuk, hogy majdnem minden nyugat-európai filozófus a hit zsidó—keresztény látóhatárának mezejében gondolkodott, vagy legalábbis ez a szemlélet befolyásolta erkölcsi magatartását, még ha ennek tudatosan ellentmondott is.³ Így aztán elméletileg is feltehető a kérdés: vajon lehetséges-e a keresztény hit értelmezési tartományán belül a filozófiai gondolkodás? Első megközelítésre úgy tűnik, hogy a válasz tagadó, hiszen a filozófia a maga kritikai elmeélével szétzúz minden vallásos hitre alapozott (s éppen ezért ideológia-gyanús) állítást, sőt magát a hitet (mint a létezés és élet alap-igenlését) is megkérdőjelezi. Pedig a hit (és mindenekelőtt a keresztény hit) képes arra, hogy filozófiai gondolkodásra és reflexióra ösztönözzön, sőt éppen ez a hit adja meg a filozófiai gondolkodás kritikai élett és biztosítja végtelen távlatát.

Történeti háttér

A nyugat-európai filozófiai gondolkodás háttérében a keresztény hit húzódik meg. Ott és amikor ez tudatosult, megjelentek a keresztény ihletettséggű filozófiák különféle formái. Ezek közül a legjelentősebb a középkori létfilozófia. Ezt a gondolkodást az érdekli, „ami van” (entia) és a létezők végső magyarázatát az abszolút létben fedezi fel, melyet azonosít a keresztények Istenével. Így e rendszeren belül a filozófia és keresztény hit feszültsége feloldódik a teológiai eszmélődésben. Az újkori racionalista filozófia a „tudati tartalom”-ra (idea) helyezi a hangsúlyt. Ebből pedig könnyen következik, hogy a keresztény hit bármely igazsága a filozófiai vizsgálódás tárgya lehet. Ez tette lehetővé, hogy a 18. században *John Locke* munkássága nyomán megjelenjék a keresztény hitrendszer első vallásfilozófiai vizsgálata. E „tudat-filozófia” ellenőrzése alá vonja a keresztény hitet, és úgy tekint rá, mint bármely más vallási tudatformára, mintegy mellérendelt viszonyba állítva azt a többi vallással. Ezzel relativizálja és regionizálja a keresztény vallást, s így a keresztény hit lényegének mond ellent, hiszen ez az elsőbbség és egyetemesség igényével lép fel.

Kant negatív kicsengésű transzcendentális filozófiája dualista módon közelíti meg a filozófia és hit viszonyát, jóllehet *Kant* a maga lutheri értelemben vett hit-fogalmát nem a gondolkodással (Denken), hanem a természettudományos értelemben vett tudással (Wissen) állította szembe. *Hegel* pozitív ihletettséggű transzcendentális filozófiája a maga rendszerében ugyan képes összeegyeztetni a filozófiát a vallásos hittel, de csupán tartalmilag, és úgy, hogy ezzel meg is szünteti a hitet sajátos önértelmezése szerint, mivel a keresztény hit a maga képzeeteivel pusztán útkészítő ahhoz, hogy az eszme a (hegeli) filozófia formájában magához térhessen, miközben a vallásos hit a dialektika feszültségében feloldódik. *Feuerbach* és *Marx* valláskritikája a hegeli sémát követi, és csupán a súlypontot helyezi máshová. Ezek szerint a vallás nem más, mint pusztán a „teljes igazsághoz” vezető út előcsarnoka. *Hegel* esszencializmusával szemben az egzisztencialista *Kierkegaard* a keresztény hit és a filozófiai gondolkodás kibékíthetetlen ellentétéről beszél, de úgy, hogy a hívő egzisztenciának biztosít előkelőbb helyet.

Az előbbi megoldási kísérletekkel szemben a későbbiekben megjelennek olyan próbálkozások is, melyek a keresztény hitet és az ennek megfelelő erkölcsi magatartást előfeltétel gyanánt adott *tényként* fogadják el. Megállapítják, hogy a hit sem lényegét, sem tartalmát illetően nem esik egybe a filozófiával, ám mégis igényli, hogy elgondolható legyen, mégpedig filozófiai módszerrel. Századunkban különösen *Maurice Blondel* közelítette meg így a filozófia és a keresztény hit viszonyát: rámutatott arra, hogy a kereszténység minden ember számára érvényes, igaz és kötelező igazságokat hirdet, melyek nem idegenül állnak szemben a maradandó emberi természettel. Ezért minden ember számára fontos, hogy értelmes és megvalósítható formában tárják föl a hit tartalmát. Ebben tehet jelentős szolgálatot a hitnek a filozófia.

Elgondolható hit

A „hívő-létezés” blondeli lehetősége olyan tény, mely maradandó adottságnak bizonyul. Az erre irányuló értelmi reflexió pedig nem távolítja el egymástól a keresztény hitet és a filozófiát. Épp ellenkezőleg: a hit és a filozófia kölcsönhatása mindkét oldalon termékeny elmélyülést eredményez. Hogy a hit „elgondolható” legyen, a filozófia oldaláról közelítve, de a keresztény kinyilatkoztatásnak bizalmat előlegezve, előbb meg kell ismernünk azt, amire a filozófia reflektálni akar.

Mi tehát a keresztény hit sajátos tartalma? El kell ismerni, hogy a kereszténység „de facto” konkrét és specifikusan strukturált választ ad a lét és az élet értelmének végső (s

végül is „filozófiai”) kérdésére. Ám a hit válasza nem a közvetlen belátás evidenciájával hat a tudatunkra, továbbá empirikusan sem igazolható úgy, mint az úgynevezett tényigazságok. A hit mégis olyan szükségszerű igazságokról tudósít, melyek a létet a maga egészében és alapjaiban érintik. Az a sajátos „ösztönzés”, melyet a keresztény hit a filozófiai gondolkodásnak nyújthat, nem más, mint az a felismerés, hogy a kereszténység „szükségszerű igazsagai” a *történelmi esetlegesség és ténytyszerűség* formájában jelennek meg. Ha a kereszténység pusztán valamiféle általános „vallás” lenne, mely tisztán az ember meghatározott, társadalmilag körülhatárolt magatartásformáját határozná meg Istennel szemben, akkor a filozófusnak nem jelentene különösebb gondot az, hogy a keresztény hitet valamely filozófiai antropológia kereteiben tárgyalja és egyfajta élet- és létértelmezésként értékelje. Ezzel szemben a keresztény hit Istennek az embert szolgáló tetteiről szól. Isten üdvözítő tevékenysége áthatja az egész valóságot, és a filozófiai valóságértelmezésnek nem sejtett távlatokat ad. A filozófia a hívő embert szokatlan kalandra hívja: az Elgondolhatatlanról kell gondolkodnia, s mi több: az Elgondolhatatlant kell minden elgondolhatóság alapjává tennie.

Ezek után lássuk, hogy tartalmilag milyen ösztönzést adott (és ad) a keresztény kinyilatkoztatás a filozófiának, mely egyben a keresztény hit specifikuma is, s ami filozófiai reflexióra készítet. Isten embert üdvözítő történelmi beavatkozásának a keresztény hit szempontjából nézve három fő mozzanata van, ami a Szentháromságos Egyisten misztériumát oly formában tárja föl, amilyen formában azt az emberi gondolkodás megközelítheti: vagyis a Szentháromság az üdvtörténetben és az üdvökonómiában „jelenik meg”.

Az első ilyen mozzanat a *teremtés*. A bibliai teremtéstan a világ radikális kontingenciáját hirdeti. Az esetlegesség azt jelenti, hogy a világ mind részeiben, mind egészében lehetne nem lévő is, vagyis nem szükségszerű, hogy létezzék. Ezzel pedig a keresztény tanítás megkérdőjelezi a különféle filozófiák hamis abszolútumait, hiszen épp a filozófia „feltétlenjéről” állítja, hogy annak mind léte, mind lényege feltételekhez kötött. Továbbá a teremtéstan kétségbe vonja a természet állandóságáról, örök visszatéréséről szóló filozófiai tanítást, mivel a természet fogalmát történetileg értelmezi.

A következő mozzanat *krisztológiai*. Jézus Krisztus személyére és történelmi küldetésére irányítja a figyelmet. A keresztény hit vallja, hogy Jézus Krisztus a világ üdvözítője. Történelmünkbe lépett és abban cselekedett. Ő az, aki korábban (az Ószövetségben) „jövőbeni” volt, majd később (az újszövetségi jelen üdvrendben) „múltbeli” lett. Jézus Krisztus a keresztény tanításban úgy jelenik meg mint Isten Fia, s ezért abszolút időfölötti „mérték” minden teremtmény számára. Ő a véges lét végtelen s maradandó hordozója.

A harmadik mozzanat *ekkleziológiai*. Ez a keresztény lét egyházi jellegét hangsúlyozza. Isten népének egyházi struktúrája egyrészt közösségi, másrészt szentségi jellegű. A közösségi jelleg minden vallásban — így a kereszténységben is — fellelhető. A kereszténység egyházi karaktere a szentségek objektív hatékonysága által válik az egyén életének szerves részévé. Ugyanakkor az egyház hitvallásain és tanítóhivatalán keresztül átfogja az egész egyházi közösséget és filozófiai jelentést is hordozó igazság-mércévé lesz. Ez sokak szemében a „botlás köve és a botrány sziklája”; a magára kritikusan reflektáló filozófiai gondolkodás is csak nehezen fogadja el.

Kétségtelen, hogy a *teremtéstan* és *krisztológiai igazságok* megjelenése a hit tanítása által jelentős hatással volt a nyugat-európai filozófiára. A teremtéstan alapvetően átformálta a skolasztikában az antik lételméletet. A Krisztus-esemény történetiségének hangsúlyozása pedig az úgynevezett „Lessing-probléma”-ként vonult be Hegel és Kierkegaard gondolkodásába. A keresztény bölcséletnek — ha önazonosságát meg kívánja őrizni — az előbb felsorolt *bármely mozzanatot* mindig szem előtt kell tartania. Csakhogy ebben az esetben olyan világnézetet alakít ki, mely aligha tudja elhárítani magától az *ideológiai* fertőzöttséget vádját.

Nem kétséges, hogy a hívő filozófusnak számolnia kell ezzel a gyanúval, ami megalapozott is lehet, különösen akkor, ha e gondolkodó hite pusztán a lockei „meggyőződés” szintjén mozog vagy egyszerűen csak valamiféle „állásfoglalás”. A hívő ember nem engedheti meg magának azt a könnyelműséget, hogy a hit-tan tartalmát tisztán a szabad vélekedés területére korlátozza, hiszen a keresztény hit igazsága nem egy igazság a sok közül (vagy „mellett”), hanem az igazság, s éppen ezért nemcsak a hívőkhöz, hanem mindenkihez szól, minden embert kötelez. „Isten akarata ugyanis az, hogy minden ember üdvözljön és eljusson az igazság ismeretére.” (vö. 1 Tim 2, 4)

A keresztény bölcselő az ideológiai fertőzőkenység veszélyét úgy kerülheti el, ha hívő alapbeállítottságát a filozófia kritika tükrében folyvást ellenőrzés alatt tartja. A hívő gondolkodónak legalább azt a minimális alapkövetelményt el kell fogadnia, hogy a keresztény hitrendszer — mindent átfogó egyetemes igazsága — filozófiai szinten *elgondolható*. A valóság fent vázolt keresztényi alapstruktúrája tehát minden ember számára igaz kell hogy legyen, azaz e valóságnak olyan igazságot kell feltárnia, ami filozófiailag is elfogadható. Ámbár meg kell jegyezni, hogy a keresztény hit által feltárt valóság-struktúra — pusztán a filozófia módszerével — mindenestül nem ismerhető meg. Ezt jól példázza Aquinói Szent Tamás álláspontja, aki tagadta az „időbeni teremtes” filozófiai megismerésének lehetőségét, jöllehet a keresztény teremtetant elfogadta.⁴

Viszont ha a valóság belső struktúrája a hit által mégis feltárulkozik a kutató elmének, akkor a filozófia részére is biztosítani kell azt az esélyt, hogy az így feltárt igazságot a maga fölfogása szerinti igazságként ismerhesse meg.

A keresztény hit tehát azzal az igénnyel lép fel, hogy sajátos tartalma *elgondolható* legyen. A filozófiai gondolkodás pedig itt oly mértékben válik nélkülözhetetlenné, amilyen mértékben a hit képes arra, hogy egyetemes érvényű válaszokat adjon az élet végső kérdéseire. Csak a gondolkodás ítélőszéke előtt képes a hit sajátos tartalmát igazságként megragadni. S csak ezen az úton kerülhető el az a téves szemlélet, mely a hit és gondolkodás szembenállását, illetve elszigetelt „párhuzamos” létét kívánja tartósítani. Mi inkább úgy gondoljuk, hogy a filozófiai kérdéses tartalma és annak a hit által történő elismerése összhangba juthat, mégpedig azért, mert a hívő megismerés képes egy sokkal mélyebb probléma-rendszer összefüggésében az — akárhányszor túlságosan is elhamarkodott — filozófiai megoldási kísérletek „mögé” kérdezni. Így a hit mindig kihívás és felhívás marad a bátor és kockázatos filozófiai gondolkodásra.

„Vallásos” filozófia

A legtöbb keresztény aligha reflektál hitének háttéri horizontjára. Ám ha keresztény bölcselő, akkor fel kell tennie magának a kérdést: vajon hitének filozófiai következményei miképpen hozhatók összhangba vallásos gondolkodásával. Ámde ez is filozófiai kérdés, s ezért a filozófiának kell rá válaszolnia. A felvetett kérdésre két válaszlehetőség is kínálkozik. Az egyik felelet a keresztény hitrendszer tanításából indul ki, és megpróbálja azt a filozófia határain belül értelmezni. Ez a keresztény tanításra alkalmazott vallásfilozófia válasza. A másik lehetőség nem abban látja a megoldást, hogy sajátosan kereszténynek mondott bölcséletet alakít ki, hanem inkább arra törekszik, hogy a hit és tudomány párbeszédében megtalálja azt a filozófiát, melynek tanítása a keresztény hittel összhangba hozható, vagy legalábbis nem jut ellentétbe vele. Ez pedig azt jelenti, hogy minden elgondolható annyiban gondolható el, amennyiben a keresztény hit tartalma is együttgondolható vele, mégpedig úgy, hogy a hit minden elgondolhatóság alapjaként és forrásaként mutatkozzék meg.

Az első megoldási kísérlet közelebb áll hozzánk, jöllehet a filozófia és a keresztény hit vallásfilozófiai keretben történő „összeházasítása” nem éppen veszélytelen vállalkozás. Ilyenkor ugyanis elkerülhetetlen az, hogy valamely eleve adott filozófiai rendszer „Prokrusztész-ágyába” kényszerítsük a keresztény hit igazságait és üdvtörténeti tényeit, melyeket a vallásfilozófiai elemzés aztán „csak” kutatási tárgyként kezel és értelmez. A vallásfilozófiai tárgyalás a keresztény jelenséget valamely átfogó transzcendentális horizont keretén belüli „eset”-ként szemléli. Ez pedig azt jelenti, hogy a hit így elveszíti gondolkodást megalapozó szerepét, melynek következménye, hogy pusztán alap-„adottság” lesz belőle, ami — mint sok más adottság — egyszerűen a tudományos kutatás tárgya csupán. Módszertani nehézséget jelent az is, hogy a vallásfilozófiai elemzés a hit igazságait és tényeit úgy közelíti meg, ahogyan azt „*mi* gondoljuk” el, nem pedig úgy, „ahogyan van”. E megközelítésben pedig pusztán a mi felfogóképesességünk lesz a mértékadó, melyen „eldől” a keresztény hit igazságának sorsa. Miért veszélyes ez? Azért, mert ezáltal a hit *misztérium*-jellege háttérbe szorul. Pedig ez a kereszténység lényegéhez tartozik. Félő tehát, hogy az az úgynevezett keresztény vallásfilozófia, mely hitünket ily módon kívánja tárgyalni, nem a kereszténység filozófiája, hanem egy — a misztériumtól és a hit önértelmezésétől távol eső — összezsugorodott emberi teológia „filozófiája” lesz.⁵

Ha az előbb vázolt nehézségeket el akarjuk kerülni, akkor a másik megoldást kell előnyben részesítenünk. Vagyis nem vallásfilozófiát, hanem „vallásos” filozófiát kell üznünk. A *vallásos filozófia* nem valamiféle különleges filozófiai irányzat, hanem a filozófiai gondolkodás olyan formája, mely nyitott arra a lehetőségre, hogy a teljes valóság végső alapját a keresztény üdvtörténet tényeiben lelje föl. Ez a filozófia abban az értelemben „vallásos”, hogy feltétlenül nyitott az „egészen más” irányába: vagyis a keresztény üdvösség igazságát a maga látszólagos ellentmondásaiban és fonákságában is képes elfogadni. Mint „filozófia” viszont nyitott az önkritikára és arra, hogy felismerje és elismerje saját gondolkodásának határait s módszerének korlátait. Továbbá belátja azt, hogy csak a maga erejéből nem találhatja meg a teljes valóság végső alapját.

A filozófia lényegéhez tartozik az *autonómia*. A filozófiát saját határainak elismerésére nem kényszerítheti semmiféle megmerevedett „dogmatikus” hit. Viszont a filozófia akkor sem járna helyes úton, ha felhagyva a gondolkodás kockázatával, a vallásos hitre bízna a „hézagpótló” szerepét. A filozófiának úgy kell megtalálnia gondolkodásának határait, hogy ennek lehetőségét a kezdet kezdetétől magában a gondolkodásban fedezze föl, s ehhez épp önkritikája segíti hozzá.

Itt jelenik meg a filozófia *kezdetének* klasszikus problémája. Csakhogy a kezdet problémája a filozófiában megoldhatatlan, sőt megoldhatatlannak is „kell” lennie. Aki a filozófia „kezdetével” foglalkozik (s e témát akár a gondolkodás aktusa, akár tartalma vagy a kettő kölcsönhatásának oldaláról közelíti meg), annak szükségszerűen szembe kell néznie a már „megelőzően adott” adottság problémájával, és pedig az „eleve adott” *tényével*, továbbá annak teljesen *tényszerű* mivoltával. Ez az *eleve adott tény* úgy mutatkozik meg, mint a világ és a történelem *konkrét* átfogó összefüggése. Ez a tény a filozófiai gondolkodás kiindulópontja, amit a filozófusok mindenre kiterjesztve abszolutizálnak, akár mint a gondolkodás aktusát, akár tárgyasítva, mint „eleve” adottat, melynek létét egyesek állítják, míg mások tagadják vagy megkérdőjelezik.

A fent vázolt összefüggésben a kezdet tehát úgy jelenik meg, mint az *abszolút ténytyszerűség* adottsága. Amde ennek lényegét nehéz meghatározni, hiszen a filozófiai gondolkodás kiindulópontját a filozófusnak önként és *szabadon* „kell” megválasztania. Ugyanakkor viszont az ész e kezdetet aligha képes értelmi úton megragadni és a róla szóló felismerést közvetíteni. A kiindulópont „önkényes” megválasztása nem engedi sem azt, hogy a kezdetet valamely a priori adottságra vezessük vissza (hiszen ennek megismerése újból csak valamely „előbb adott” kiindulási pontot feltételezne), sem azt, hogy az

észérvek hosszú sorával próbáljuk igazolni: választásunk miért épp erre (és nem egy másik) kiindulópontra esett, hiszen a kiindulási pont is „tény”, és a tény a maga konkrétságában mindig megszámlálhatatlan paraméter határolja be.⁶ Amint látjuk, a filozófiai gondolkodás már kezdettől az értelem teljesítőképességének határaiba ütközik, ugyanakkor a szellem potenciális nyitottsága révén eleve kiküszöböli a gondolkodás bármely rendszerbe foglalt zártságának lehetőségét, s így magát a filozófiát olyan apóriának szolgáltatja ki, mely a „kezdet” — kétségtelenül — aporetikus jellegéből fakad.

A gondolkodás e tantaluszi kínjának sötétségébe — mely újra meg újra a maga kezdeteire kérdez — a keresztény hit misztériuma világosságot és üdvösséget hoz. A keresztény kinyilatkoztatás ugyanis arra tanít, hogy Isten a történelmi *tényszerűség* formájában Istenként nyilatkoztatta ki magát. Ez a „tényszerűség” pedig nemcsak úgy jelenik meg, mint a valóság végső alapja és értelme, hanem úgy is, mint a tényszerűség mélyebb jelentése, mely általa tárul fel. Ám ez a tényszerűség a hit számára nem más, mint az ingyenes szeretet hatékony jele, mely épp azért szeretet, mert érdemtelenül, „mindennek ellenére” ingyenesen adatott nekünk.

A hit által a megismerés új távlata nyílik meg számunkra, ami tisztán az ész oldaláról megközelítve azért „érthetetlen”, mert sokkal inkább a szerető megértést és belátást (*intellectus amoris*) részesíti előnyben a leegyszerűsített racionális megközelítéssel szemben. E „szerető megismerés” fényében a filozófiai gondolkodás aporetikus „elgondolhatatlan” kiindulópontja is mélyebb értelemben tárul fel, és megnyugtató választ kapunk a gondolkodás önlehatároltságának problémájára is. Ha pedig a „vallásos filozófia” a „szerető megismerés” útján halad, akkor biztos reménye lehet arra, hogy — ha nem is új gondolati tartalmakat — de új *gondolkodási stílust* kölcsönözhet a filozófiának. A keresztény bölcsélet azzal, hogy feltétel nélkül nyitott a „tényre”, mely Isten Fiaként történelmileg kinyilatkoztatta magát és Szentlelke által működik egyházában, olyan gondolkodásmódot képvisel, mely ellentmondás nélkül egyszerre képes hitelesen „filozófiai” és igazán „keresztény” lenni.

Jegyzetek: 1. Vö. J. Ratzinger: Einführung in das Christentum, München, 1968. 103—113. — 2. Vö. H. U. von Balthasar: Philosophie, Christentum, Mönchtum, in: Sponsa Verbi, Einsiedeln. 1961. 349. kk. — 3. Vö. Aquinói Szent Tamás: Summa Theologica, I. q. 1. a. 1. — 4. Az ókori filozófiai gondolkodás nem ismerte a világ teremtéséről szóló zsidó—keresztény tanítást. Maga Szent Tamás is tagadta a világ időben való teremtésének pusztán értelem útján lehetséges megismerését. Vö. Summa Theologica, I. q. 46. a. 2. — 5. Vö. G. W. F. Hegel: Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften, § 77. Anm.: „Anselmus ezzel kapcsolatban azt mondja: Hanyagságnak tartom azt, hogy miután megerősödünk a hitben, tovább már nem tanulmányozzuk, és nem kívánjuk megérteni azt, amit hiszünk.” (Vö. Anselmus: Tractat. cur Deus homo). — 6. P. Henrici: Die metaphysische Dimension des Faktums, in: Aufbrüche christlichen Denkens, Johannes, Einsiedeln, 1978. 31—33.

Hitélet egy amerikai magyar munkásközösségben

Bevezető jegyzet

Az elmúlt években fellendült az amerikai magyarok kutatása, és egy közös amerikai–magyar csoportmunka keretein belül először az emigránsok életének néprajzi vizsgálatára is sor került. Korábban elsősorban a kivándorlási népesség mozgalmi és történeti aspektusait kutatták, az a kutatás viszont, amely 1984-ben kezdődött, elsősorban a hagyományörzés, az etnikus önazonosság jelképeit vizsgálta.

A nekilendülő érdeklődés távolba szakadt testvéreink iránt lényegében egybeesett a politikai szemlélet-váltással, amely az Amerikai Egyesült Államokban (a 70-es években) a fehér etnikus csoportok felé fordította a figyelmet. A szocialista országok közül pedig elsőként Magyarországon (a 80-as években) liberálisnak mondható politikai viselkedést kezdtek tanúsítani a vallás és az emigránsok irányában.

Ennek egyik jeleként 1984-ben közös munkaterv alapján a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával megindulhatott az amerikai magyarok néprajzi kutatása. Még ebben az évben a Magyarok Világszövetsége nemzetközi konferenciát rendezett, amelyre meghívták többek között az amerikai magyar egyházak jeles képviselőit. A párbeszéd megindulását mindkét fél – az amerikai magyarok képviselői és a hazai tudósok – egyöntetű helyesléssel fogadták.

1984-ben jelent meg Komjáthy Aladár könyve az amerikai magyarság egyházi életéről, „A kitántorgott egyház” címmel. Ez a monográfia mindenkit meggyőzhet arról, hogy a templomok és a vallási élet története milyen érdekesen tükrözi az emigránsok életét. Ennek ellenére nem mondhatjuk el, hogy a történészek kihasználták volna ezt a lehetőséget. A vallási életet ismertették, leírták, de nem törekedtek a teljességre. Készültek leírások egy-egy helyi közösségről, de ezek nem pótolhatják az elméleti megalapozást és a lokális monográfiák elkészítését.

Kutatásaim helyszíne, South Bend, egy csendes amerikai kisváros, az álmos középnnyugat vidékén, Indiana állam északi részében. A múlt század végétől (egészen a 40-es évek végéig) a városka szédítő iramú ipari fejlődést mutat. Munkáskézre volt szükség, ezért aztán szívesen fogadták a bevándorlókat, köztük a Sopron és Győr környéki falvak szegényeit. Munkások lettek belőlük, jól éltek, noha igen keményen dolgoztak. A városka magyar lakóinak száma 1932-ben, vagyis éppen 50 évvel az első magyar telepések érkezése után mintegy tízezerre volt tehető. Mára ez a szám alig ötezerre csökkent.

A Szent István templom

Amerikában az első időkben a kivándoroltak nem a felekezeti, hanem a nemzetiségi hovatartozás szerint tömörültek papjaik köré. Több településen a magyarok papja a protestáns lelkész lett, aki az őhazai felekezeti különbségeket félretéve végezte az egyházi szertartásokat (a keresztelést, temetést, esketést). A legfőbb összetartó erőt a közös nyelv jelentette. South Bendben viszont már kezdettől fogva elég erős volt a katolikus magyarok

közössége, így 1889-ben megalapították a Szent József Egyletet, mely tizenhét taggal indult. Egy évvel később másik két vallási alapon szerveződő betegsegélyző egyesület alakult, és ezek az egyesületek kérik a püspöktől a hitközség alapításának engedélyezését. Ezek az egyesületek gyűjtik össze a pénzt a telekvásárláshoz. 1909 januárjában megalakult a templomépítő bizottság, és jó másfél év múltán, 1910. augusztus 21-én felszentelték a templomot.

A templom, melyet az államalapító Szent István király oltalmába ajánlottak, impozáns épület. Kilencszáz ülőhely van benne, igen szép belső festéssel díszítették. A magyar szenteket ábrázoló színes üvegablakokat Európából hozatták. Jellemző, hogy a szegény munkásokból álló magyar közösség ilyen impozáns templomot tudott építeni, és a felszentelés ünnepén, Szent István napján a város főutcáin felvonultak a katolikus egyesületek magyar nemzeti lobogó alatt.

Az emigráns közösségek életében igen nagy jelentőségű volt a saját egyház, és különösen a templomépület birtoklása, mert ez jelképesen megerősítette a magyar etnikus csoport „társadalmi jelenlétét”, öntudatát a sokféle eredetű népességből álló városban.

Nem sokkal a Szent István templom felszentelése után a plébános és a hívek között nézeteltérések voltak (a templomépítés körüli elszámolásokat illetően), és a lelkész távozását követelték. A tiltakozások igen súlyos zavargásokhoz vezettek. Ennek háttérében az állt, hogy a hívek a templomot a saját tulajdonuknak tekintették, és nem ismerték el a püspökség jogait. Amerikában a magyar bevándorlók hamar elsajátították az önkormányzat, az önállóság gyakorlatát, és azt, hogy szabadon bírálhatják, leválthatják és maguk választhatják meg vezetőiket.

Így a hívők egy része gróf Kubinyi Viktort hívta meg plébánosnak az egyházközség élére. Alerding püspök azonban nem nevezte ki, pedig Kubinyit a Magyar Házban lelkes hívek fogadták. Az egyházközség püspöke Várlaky Sándort helyezte oda a Szent István egyházközség plébánosának. Ez szakadáshoz vezetett, és Kubinyi megalapította az Amerikai Magyar Nemzeti Katolikus Egyházat, melynek ő lett az első püspöke.

A következő néhány év nehéz időszak az egyházközség életében. Rövid időközökben egymást váltják a plébánosok, míg végül gróf Wenckheim Frigyes atyát nevezi ki a püspök plébánosnak. A negyedszázados fennállását ünneplő hitközség fontos intézménnyel gazdagodik, ugyanis 1925-ben felépült a templom mellett a magyar iskola. Ebben az Isteni Szeretet Leányai rendhez tartozó magyar apácák tanítják a kivándoroltak gyermekeit. Az ő működésüknek köszönhető, hogy a South Bend-i magyarok első csoportjának leszármazottai, a másod-, sőt harmadgenerációs amerikai magyarok még ma is jobban beszélnek magyarul, mint az 56-osok gyermekei. Az iskolát más felekezeti nemzetiségi iskolákhoz hasonlóan 1968-ban zárták be, mert időközben teljesen megváltozott a templom környéke lakosságának összetétele. A korábban tisztán magyarok lakta környéket előbb néger, majd az utóbbi években a mexikói származású csikánók özönlöttek el, mivel a magyarok kihaltak, vagy elköltöztek.

Amikor 1966-ban Msgr. Elmer G. Peterson lett a plébános, már ezzel a megváltozott helyzettel kellett szembenéznie, és amikor a nyolcvanas évek elején nyugalomba vonult, egy spanyol nyelvű tisztelendőnek adta át a plébánia vezetését.

A Magyarok Nagyszonyja templom

A régi magyar „szomszédságok” felbomlásával, az első magyar közösségek szétköltözésével volt összefüggésben a második hitközség megalapítása. A város déli részén, az úgynevezett Kis South Bendben (a Chapin és Catalpa, meg a Kendall utcák környékén)

egyre több magyar munkás épített családi házat magának. Mivel ez a városrész nagyon messze esett a Szent István templomtól, az akkori plébános, Horváth Lőrinc már 1916-ban felépíttetett egy kis templomot a Catalpa utcán, amely a Magyarok Nagyasszonya nevet kapta. Herman Alerding, akkori Fort Wayne-i püspök Győrffy Gézá-t nevezte ki plébánosnak.

1935-ben Győrffy atya egészségi állapota miatt nyugalomba vonult, és káplánja, az amerikai születésű Szabó János lett az utóda. Szabó atya 1930 óta volt South Bendben és élénken részt vett a magyarság megmozdulásaiban. (Mint a Katolikus Liga elnöke, jelenleg is fontos szerepet játszik menekült testvéreinek istápolgatásában és a magyar haza sorsával kapcsolatban minden megmozdulásban.) A püspöktől megbízást kapott az egyházmegyei katolikus ifjúsági egyesület megszervezésére, azonkívül annak az országos szervezetnek is tagja, amely az erkölcsös irodalom terjesztésével foglalkozik. 1941-ben South Bend körzeti esperesévé nevezték ki, és prelátusi címet is kapott Rómától. Mint esperes, az ő irányítása alá tartozott a környező farmitterületek katolikussága.

A Magyarok Nagyasszonya egyházközség hívei 1948-ban elkezdtek egy új templom építését, melyet 1949. december 18-án felszenteltek. Karácsonykor pedig, bár a teljes befejezés még messze volt, Szabó prelátus bemutatta az első szentmisét Horváth Márton és Raymond Blazer káplánokkal.

John Sabo 1980-ban vonult nyugalomba, de gyakran visszatér hívei körébe, különösen a nagyobb ünnepek alkalmával. Egy beszélgetés során elmondta, hogy sokat segített az 56-os magyaroknak a letelepedésben, de azok nagy része hamar elköltözött a környékről, így a közeli utcák magyarsága szintén fogyni kezdett. „A háború után bejött a sok fekete” — mondta. Így érthető, hogy ma már csak egy idős magyar fráter maradt a plébánián Molnár Antal személyében, a plébános James F. Seculoff lett annak ellenére, hogy ma ez a magyarok temploma, az egyetlen hely, ahol 1984-ben még volt magyar mise.

A vallási élet szervezésében különleges szerepet vittek az egyházközségek keretein belül működő egyletek és társulatok. Így a Szent István templomhoz tartozott a Mária kongregáció és egy másik női társulat, az Oltáregylet, a férfiak számára a Szent Név Társulat, azonkívül a Szent Ferenc Harmadrend és a Rózsafüzér Társulat. A Magyarok Nagyasszonya egyházközségben Jézus Szíve Társulat és 1922-től Rózsafüzér Társulat, azonkívül Nagy Lányok és Kisebb Lányok kongregációja működött, melyeket szintén a húszas évek elején alapítottak. Ezeknek egy része még napjainkban is működik (kivéve az ifjúsági szervezeteket, mert a magyar iskolák megszűnésével ezek teljesen elvesztették tagjaikat), vagy új társulatok keletkeztek, például a St. Anne Society.

Az amerikai magyar közösségek helyi egyházainak története jól tükrözi a csoport életének változásait. A nagyobb évfordulókra megjelentetett kiadványok pedig kincsbányák a történeti és néprajzi kutatás számára (például a nevek írásmódjának változása, a nemzetiségi megoszlás az egyházközségeken belül).

A „magyar” mise

A South Bendben töltött hónapok alatt többször volt alkalmam részt venni a vasárnap reggeli magyar misén. Ez a legkorábbi istentisztelet (fél 8-kor kezdődött, de a hatvanas években még korábban). A helybeli magyarok elmondása szerint a korai időpont miatt sokan inkább a későbbi angol nyelvű misékre járnak. Átlagban hatvanan-hetvenen voltak a magyar misén, de ez a szám azóta is csökkent: „... vasárnap reggelenként már csak 45–50 a magyar mise hallgatóinak száma. De ebbe a pap is meg a ministráló gyerek is bele van számolva. Ha egyáltalán akad ministráns. Szerintem nagyon korán van. Hallani sem akarnak arról, hogy későbbre tegyék...” Ez a rövid levélrészlet is rávilágít arra, hogy az Our Lady of Hungary templom mai angol plébánosa teljesen figyelmen kívül hagyja a templomépítő

magyarok kérését, melyet rendszeresen minden évben újra és újra előterjesztenek, hogy a magyar mise legalább 8-kor kezdődjön. A mise előtt és után a South Bend-i magyarok még vagy jó tíz-tizenöt percet beszélgetnek a templom bejárata előtt.

Az emigráns közösség életében a vasárnapi istentisztelet mindig is fontos közösségi esemény volt. Elsősorban a találkozás, a személyes kommunikáció lehetőségét jelentette, de a hírek (és pletykák) cseréjén kívül a közösségben való jelenlét szimbolikus kifejezése is volt.

Családi élet

A vallási élet magánszférájához tartoznak a családi ünnepek, amelyeknek szinte kivétel nélkül mindig volt vallási vonatkozása. A legfontosabb ezek közül a keresztelő, az esküvő és a temetés, azonkívül a húsvét és a karácsony családi megünneplése.

Az élet három nagy fordulójánál mindig ott találjuk az egyházat — nem véletlen, hogy a Szent István templom jubileumi albuma pontosan megadja, hogy az 1900 és 1950 közötti időben 4953 keresztelést, 1440 esküvőt és 1526 temetést tartottak.

Terepmunkám alatt nem volt lehetőségem magyar keresztelőn vagy lakodalmon részt venni, de a South Bend-iek elbeszélése szerint a templomi szertartás után a háznál tartott ünnepi ebédre vagy vacsorára, a szűk baráti és rokoni körön kívül meghívták a keresztelő papot (esetleg a plébánost is, ha nem ő végezte a szertartást). Ebben a szokásban az óhazából hozott beidegződés munkál, s ez a társas együttlét kitűnő alkalom volt a családi élet személyes figyelemmel kísérésére, jótékony erkölcsi tanácsok osztására. Egyáltalán ilyen formában valósult meg South Bendben a közösség, illetve a családi élet egyházi ellenőrzése.

A húsvéti és karácsonyi ünnepeken kötelező misehallgatást az Amerikába szakadt magyarok betartották, és visszaemlékezéseik szerint e két ünnep őrizte meg leginkább magyar jellegét. Vallási tekintetben a karácsony jelentősebb, és ez egyben a legfontosabb családi ünnep az amerikai magyarok körében. Az ünnep a családi együttlét alkalma elsősorban, s a vallási jellegét csak a karácsonyfa-állítás és a fa körüli rövid ima jelenti, s jellegében egyre inkább hasonlít az átlag amerikai karácsonyi ajándékosztó ünnephez, és távolodik a magyarországi mintáktól.

A lakodalom a magyarok körében a század első felében néha még egész hétvégén tartott (vagyis a hazai szokás élt tovább), és természetesen a magyar templom papja végezte a szertartást. A vegyes házasságok szaporodása viszont azt jelentette, hogy a különböző nyelvű, más felekezethez tartozó és más szokásokhoz igazodó fiatalok inkább egyik kulturális hagyományt sem részesítették előnyben, hanem az átlag amerikai (vagyis eredetét tekintve angolszász) mintákhoz igazodtak.

Különösen áll ez — a helybeliek elbeszélése szerint — a temetés szertartásaira. Az amerikai temetés ugyanis alapvetően különbözik az óhazában látottaktól. Amerikában a temetés lebonyolítását a temetkezési vállalkozó végzi. Ez igen jól fizetett foglalkozás, meg is gazdagodtak a *funeral home* tulajdonosok. South Bendben két magyar származású temetkezési vállalkozó állt a magyarok rendelkezésére: Németh Péter, „az első South Bend-i magyar temetkezési vállalkozó” és M. A. Zahorán, „funeral director”.

Mivel egy temetés a század elején és ma is egy jól fizetett szakmunkás háromhavi keresetének megfelelő összegbe került, ezért a vállalkozók, sőt a plébánosok között is éles konkurenciaharc dúlt. Így emlékezett erre Németh Péter fia (volt városi főbíró):

„A Magyarok Nagyasszonya templomtól eljött mihozzánk a pap és azt mondja édesapámnak, hogy ötven dollárt tegyen minden temetésre az ő javára. Az édesanyám azt mondta neki, hogy akkor te adjál nekik számlát. Én nem teszem az én számlámra! — Erre

azt mondta, hogyha nem csinálod, akkor majd csinálunk más üzletet! — aztán elment Györfy, és elhozatta Zahoránt. Aztán kihirdette, hogy a Németh Péter nem fog temetni ebből a templomból. — Hogyha hívjátok a Zahorán bácsit, csak akkor lesz temetés! Hát abban az időben ameddig ő ott volt, három temetés volt onnan attól a templomtól... Aztán mikor a Györfy elmozdult onnan, akkor a Szabó az nem csinált semmit, de már akkor a nép meg volt szokva hozzá...”

South Bendben — mint szerte Amerikában — ahogy a különféle nemzetiségeknek megvolt a maguk temploma, úgy megvoltak a boltjaik, vendéglőik, bárjaik, utcáik, ugyanígy megvoltak a temetkezési otthonaik és temetőik.

A hazai és az amerikai temetés között a másik fontos különbség az, hogy a nyilvános ravatalozó használata kivonja a halottat a család köréből. A halál szertartása az intim személyes (családi) élettérből a publikus, közösségi térbe kerül át, noha maga az épület belülről szándékosan igen „otthonosra” van maszkírozva. Kényelmes fotelek és székek várják a gyászolókat, a falakon színes reprodukciók, könyvespolc, virágok, telefon.

„A bejáratnál egy ablak volt, ahol kis borítékok voltak meg szentképek és egy vendégkönyv. A borítékba természetesen pénzt kellett tenni és azt a koporsó mellett álló egyik furcsán kiképzett -gyertyatartóba- kellett *beleszúrni* (úgy volt egy része felül kiképezve). Aztán mindenki az érkezése sorrendjében a koporsóhoz járult és megállt néhány percre előtte. A koporsó a halott felsőteste felőli részen volt nyitva, és ott látható a halott csodálatosan kikészítve. A helybéliek szerint olyan szépre csinálják a halottat, hogy életében sose volt olyan. Ez itt külön mesterség... Megcsinálják a haját, kifestik az arcát. Sok-sok virág és koszorú veszi körül a koporsót. A szalagokon itt is a családtagok neve szerepel. — Mi pontban 6-kor értünk oda, de szinte az elsők között voltunk. Aztán lassan érkezett a rokonság, akik rövid álldogálás után meg az elhunyt tolószékben ülő lányának megszívogatása (lényegében a kondoleálás) után elhelyezkedtek sorban a székeken és kellemes beszélgetésbe kezdtek — mindenről. Például a házigazdám egy távoli rokon asszonnyal a ház eladásáról beszélt, a sógora, aki kocsiján elvitt minket a közelben lévő ravatalozóhoz, az egészségi állapotáról értekezett részletekbe menően. Azonosították az érkezőket, köszönések repkedtek és kellemes időtöltő csevegés zsongott a teremben. A *Legion of Mary* nevű nőegylet tagjai 7-kor imát mondtak az elhunytért... A -népek-, ahogy itt mondják, mindig a helyi újságokból tudják meg, hogy ki halt meg, és mikor és hová temetik.” (Részlet a gyűjtőnaplóból)

Mivel a magyar temető messze a városon kívül van, a gyászoló rokonság, a barátok és a pap is csak autóval mehetnek ki. A régi temetők, amelyek az etnikus közösségek lakhelyének közelében voltak, rég megteltek, ezeket nem használják már, s ezzel a gyalogos temetési menet is megszűnt. Az autós temetési menet, s a rövid szertartás a sírbatétel körül egészen másfajta társadalmi eseménnyé teszi ma a temetést, mint amilyen még a 30-as években volt, amikor a közösségi együttlét fontos funkció volt. Mára a vallásos élmény szinte teljesen kiiktatódott a halál-ritusokból, és megmaradt a közszemlére kitett nyilvános gyász.

Imádságok és imakönyvek

A vallási élet legintimebb, legszemélyesebb szférája az imádság. Végezheti az egyén egyedül elmélyedve, de imádkozhat csoportosan is. Az idősebb nemzedékhöz tartozó amerikai magyarok emlékeztek arra, hogy egyikük házánál gyakorta összejöttek a 30-as évekig, de még gyakoribb volt, hogy a templomhoz tartozó helyiségekben gyűltek össze a különböző vallásos egyesületek tagjai, hogy együtt imádkozzanak. A rongyosra olvasott

vallásos kiadványok bizonyítják, hogy gyakran használták ezeket a régi, még a múlt században nyomtatott szövegeket. Példaként álljon itt a fohások közül:

„Fohász az örökös rózsafüzérben.

Kegyes Jézusom! te szent elhagyatottságod kedvéért engemet soha el ne hagyj, legkevésbé halálom óráján. Amen”.

(Budapest, 1879. Nyomatja Rózsa K. és neje)

Jellegzetes amerikai helyi vallásos kiadvány volt „A South Bend-i Magyarok Nagyasszonya templomban 1917. ápr. 22-től május 6-ig Nagys- és főt. Neurihrer Ödön által tartott szent misszió emlékéül” kiadott néhány lapos füzet, amely lényegében lelkipraktikás-sorozatra készült fel.

„Mi a missio?

A missio ama rendkívüli kegyelmi idő, a mely alatt gyakrabban hallgathatjuk az Isten igéjét és járulhatunk méltóképpen a szentségekhez. Anyaszentegyházunk rendkívül sok lelki kedvezménnyel gazdagít bennünket, ha e missiót helyesen végezzük. Ezért senkinek közülnünk a missióról hiányoznia nem szabad...

Hogyan végezd a missiót?

A sz. missió alatt óvakodjál minden hiábavaló mulatságtól, szórakozástól, felesleges beszédtől és szükségtelen olvasástól. Ez idő alatt gondolkozzál komolyan lelked ügyéről és örök életéről! Egyedül Isten tudja, milyen közel állasz az örökkévalósághoz! Imádkozzál egyúttal buzgó szívvel a bűnösök megtéréseért, kivált azokért, akik felől lelked nyugtalanít, hogy bűnre vezettet...

Miért végezz missiót?

Talán meggyengült Isten iránt való hited? Jöjj a missióhoz, hallgasd meg a missiószónok szavait, hogy értelmed újból megvilágosodjék! Mert egyedül Istentől nyerhetsz elsőtétült lelkedbe igaz fényt és csakis az általa kijelentett igazságokból meríthetsz ismét erőt.”

A kis füzet végén „néhány üdvös tanács” található családapák, cselédsorban lévők, férjek és feleségek, gyermekek, asszonyok és férfiak, legények és hajadonok számára. Erkölcsei tanácsok ezek, amelyekben tükröződik a kivándorolt magyarság keresztény erkölcsi világképe, mégpedig a közvetlen hétköznapi gyakorlati élet szintjén az amerikai viszonyokhoz alkalmazva. Jól mutatja ezt az utolsó, a 8. tanács, amelyben arra intik a tisztességes keresztény embert, hogy sohase nyissa ki száját lelkipásztora ellen, és törekedjen arra, hogy egyházát tehetségéhez mértén támogassa. Támogatás természetesen pénzbeli adományt jelent, egyáltalán az amerikai magyarság vallási életének az állandó pénzgyűjtés az egyik jellemzője. Ez csak mai szemmel nézve tűnik furcsának, de ott természetes, hiszen a papokat a hitközség tagjai tartották el, és teremtték elő a templom és a parókia fenntartásának költségeit is. Éppen ez volt a sok vallásos társulat, a vallásos összejövetelek elsődleges funkciója — ahogy az amerikások mondták: „pénz kollektálás”.

Az egyéni sors néha olyan helyzetet teremt, hogy az ima, az istenhez való „könyörgés” látszik számára az egyetlen útnak. Az egyik South Bend-i 56-os menekült megírta az élettörténetét, sőt néhány részletét versbe szedte. Vallásos neveltetéséről, hitéről és azokról a nyelvi fordulatokról, melyek őbenne élnek, jó képet ad „Könyörgés” című egyik verse, melyet vizsgálati fogsága alatt írt. Az ilyen nyelvi megnyilatkozások a vallási tudat vizsgálatára adnak lehetőséget: „*Hittem Istent én hitemben / Gyermekek szívvel ifjú korral / Meg vallottam bátran én Őt / Mert az anyám úgy tanított / Szeresd a te Istenedet /.../ Velem szemben állt a sátán / Leselkedett sarkaimban / Tátott szájával készen arra / Mérges lángját reám fújja / Hogy lelkemet meggyilkolja /.../ Engedj vissza családomhoz / Hadd dicsérjünk együtt Téged / S legyen példa embereknek / Isten nélkül nincsen élet.*” (1965 nagypéntek)

Mi végre vagyunk a világon?

Szent-Györgyi Albert így válaszol erre a kérdésre:

*Uram! Azzal dicsérek,
bogy szebbé teszem
a teremtés rám eső zugát;
bogy fénnel, meleggel,
jóakarattal és örömmel
töltöm el világomat.*

(In: *Nagykorúság Krisztusban*, 1988. 13)

A Nobel-díjas természettudós *Első zsoltár* című költeményében adott válasza szerint tehát Isten dicsérete a feladatunk; ez oly módon történik, hogy az ember szebbé teszi a teremtés ráeső zugát. Hogyan? „Fénnel, meleggel, jóakarattal és örömmel.”

Az emberiség az élet értelmének mindig az istenséggel létesítendő kapcsolatát tekintette. Az Ószövetség hitvilága ezt a kapcsolatot úr és szolga, király és alattvaló, parancsoló és engedelmeskedő, szeretve fenytő és fenytett viszonyaként fogta fel, az Újszövetség viszont az atya és fia közötti kölcsönös szeretet és az ebből fakadó öröm kapcsolatrendszerét hangsúlyozza. Mint tudjuk, az evangélium: örömhír. Az első századok keresztényei az örömszerzést, mondhatni, vallásos kötelességnek tekintették, tehát a szeretet alapja: „Vesd el magadtól a szomorúságot, inkább a vidámságot öltsd magadra. Minden vidám ember a jót teszi.” (Hermász szavai in: *Ókeresztény írók* III. 1980. *Apostoli atyák*)

A keresztény ember számára a földi lét Istenhez vezető zarándokút. Az élet végső értelme tehát egy halálunk utáni létformában van: „Aki belém vetett hittel él, nem hal meg sohasem.” (Jn 3, 16) Ezért írta Pál apostol: „Ha csak ebben az életben reménykedünk Krisztusban, minden embernél szájalomra méltóbbak vagyunk.” (1 Kor 15, 19) Isten azonban földi életünkben is jelen van bennünk: „Isten a szeretet... Ha szeretjük egymást, Isten bennünk él.” (1 Jn 4, 9 és 12)

Az apokrif Tamás-evangélium görög és kopt nyelven fennmaradt 114 mondása, „logion”-ja közül a 77. így tudja: „Jézus mondta: hasítsatok fát, én ott vagyok. Emeljétek meg a követ, ott találtok engem.” (*Ókeresztény írók, II. Apokrifek*. 1980.)

A keresztény ember tehát kétezer év óta, a legkülönbébb társadalmi rendszerekben abban a hitben él, hogy halála után a szeretetben egyesül Istennel, ennek reményében pedig „fénnel, meleggel, jóakarattal és örömmel” igyekszik kitölteni életét. A szeretet, figyelembe véve a Jézus által leggyakrabban használt ígét, melynek latin fordítása: *diligere* — mások megbecsülését, a másokat segítő ténykedést jelenti, tehát nem pusztán érzelem kifejezése.

Szükségtelen most e rövid eszmefuttatásban a képzett teológus és a művelt hívő előtt „közhelynek” számító érveket tovább sorakoztatni. Bevezetőnkben csupán azért indulunk el e gondolatsoron, hogy megleghelessük napjaink nyomasztó világnézeti kiüttalanságának okát.

A keresztény hívő a halála utáni életre vonatkozólag egyértelmű felvilágosítást kap: „Isten a végtelen szeretet, igazság és szépség. Az ember vágyai akkor teljesülnek, ha az

ember végleg találkozik a végtelen szeretettel, igazsággal az örök életben. Ezt nevezzük mennyországnak.” A pokol viszont „a lélek állapota, amelyben kizárta önmagát a szeretetből”. (Tomka Ferenc: *Nagykorúság Krisztusban*. 1988. 21., 109.)

Bármint vélekedjék is erről a nem keresztyén hitű ember, annyi kétségtelen, hogy a mindannyiunkban felvetődő „Mi végre vagyunk a világon?” kérdésre a fenti válasz hatásos és termékeny; az általunk ismert civilizációk közül ez az életbölcselet emelte a legmagasabb fokra az emberiséget, ez működött a legeredményesebb ösztönző- és hajtóerőként. Ehhez képest mellékes, hogy az örök élet tapasztalati úton nem bizonyítható. Illetve dehogyis mellékes: hiszen azt mutatja, hogy az ember éppen akkor ösztönözhető a legtermékenyebb erőfeszítésekre, amikor a közvetlen, érzéki tapasztalatain túlmutató, *remélhető* cél irányában mozog, tehát ha *bisz*.

Ez a bizonyos elérendő cél irányába történő mozgás — ha a célt ismerjük! — fárasztó, nehéz, rögzös mivoltában is lehet örömmek, szépségnek, sikernek forrása. Így véli ezt Vörösmarty:

*Mi dolgunk a világon? Küzdeni
És tápot adni lelki vágyainknak...*

Majd öt sorral később:

*Mi dolgunk a világon? Küzdeni
Erőnk szerint a legnemesbékért.
Előttünk egy nemzetnek sorsa áll.*

(*Gondolatok a könyvtárban*. 1844.)

Figyelemre méltó, s ezzel máris közeledünk napjaink bajaihoz, hogy Vörösmarty a vallásos-etikus megközelítést, az egyes ember életcélját a nemzet sorsával köti össze, ily módon a küzdés nemcsak saját ügyem, hanem az egész nemzet üdvözülésének közügye is.

Ezért mondja Vörösmarty (és Eötvös) nyomán Madách is:

*... az élet küzdelem
S az ember célja e küzdés maga.*

(*Az ember tragédiája*, 13. szín)

E látszatra szinte már cinikus válasz a nagy kérdésre: „Mi végre vagyunk a világon?”, valójában nagyon is etikus felelet, hiszen Ádám felismerése szerint a küzdés nem egyéb, mint szakadatlan igyekvés egy adott cél felé; tehát az élet, mint küzdelem, azért értelmes cselekvés, mert a küzdő ismeri az elérni óhajtott célt — ami a keresztyén hívő számára Isten, abban az értelemben is, ahogyan a fentebb idézett részletben (*Nagykorúság Krisztusban*) olvasható:

*A cél, megszűnt a dicső csatának,
A cél balál...*

(*Az ember tragédiája*, 13. szín)

A cél érdekében vívott *küzdelem* akkor is lehet értelmes mozgatóerő és örömforrás, ha ez a végső cél nem azonos a keresztyén hit végső céljával, földi bár s így mulandó, mégis — a közösségnek hasznot hajt, s a küzdés során sikerélményt biztosít.

Mint köztudott, napjaink természettudományoktól megrészegült öntudatú embere csak a tapasztalatban hisz, ezért a túlvilági lét lehetőségét elutasítja. Az ilyen ember kárpótlással azzal vigasztalja magát, hogy igyekszik a számára halállal véget érő földi életében testi szükségleteit és vágyait maradéktalanul kielégíteni. Ha olyan társadalmi rendszerben él, amelyben ezt eléri, elképzelhető, hogy megfelelő szorgalommal és tudással magának és másoknak örömet szerezve, sikerélményekben gazdagon éli le életét. De ha olyan társadalmi rendben él, amelyben ezek a rövid távú célok — anyagi jólét, szükségletek kielégítése — el nem érhetők, akkor a nem keresztény ember a nagy kérdésre, mi célja a világon, semmiféle választ nem kap, és ez egész életvitelére bénítólag hat.

A magyar társadalomban negyven évvel ezelőtt azt a bizodalmat keltették az állam irányítói, hogy a túlvilági lét reményével szemben és helyett (mely szerintük ravasz papi ámitás) a marxista bölcsélet szellemében itt a földön, most, ebben az életünkben biztosítanak jólétet az állam polgárai számára. Ki volt tehát jelölve a cél, s megindult eléréséért a küzdés. Ez a küzdés néhány évtizeden át eredményesnek látszott, az egyes ember számára is válhatott sikerforrássá; a létezés alapfeltételei (étkezés, lakás, orvosi ellátás, művelődés) az ismert zökkenőkkel ugyan, de biztosítottak és bár inkább csak az arra érdemesnek nyilvánított rétegek részesültek belőle, a magyar nemzet úgy érezte: ha spirális mozgással is, de előrehalad. Ezt érezhették a magyar országlakosság keresztény hívői is, mert a vallásosság inkább megtűrt, semmint elismert és nemegyszer hátrányt jelentő megítélése ellenére a közvéleményben létezett egy erkölcsi ítélet, működött a lelkiismeret minden törvénykönyvnél pontosabb belső fékje, s ily módon a fokozatosan érzékelhető apró eredmények azt a jóleső érzést sugallhatták, hogy megtettük azt, amit a haza megkövetelt tőlünk.

Mára azonban kiderült, s ezt az állam vezetői ki is nyilatkoztatják, hogy mégsem sikerült a földi mennyországot megteremtteni. Sőt, ehelyett elszegényesedésről, visszafejlődésről beszélhetünk. A beigért földi jólét-mennyország, ez a *bic et nunc* boldogság tehát éppoly merő ábránddá vált, mint amilyen ábrándnak marxista bölcselők a keresztény túlvilágot bélyegezték.

S itt válik a „Mi végre vagyunk a világon?” kérdésre adandó válasz, messze túl a keresztény hívők hitén, országos közügygé. Mit tehetnének a napi pénzgondoktól függetlenül a nemzeti közérzet javításáért? Milyen választ kapjon a magyar országlakos a nagy kérdésre? Olyan választ, mely *küzdését* értelmessé teheti?! Hol s mi a cél?

Mostani állapotunk egyik fonákja, hogy a népjólét ügyeiben nyilatkozók csakis anyagi oldalról közelítik meg a problémákat. Amikor a kultúra szót meghallják, reflexszerűen csupán ennyit rebegnek: nincs rá pénz.

Holott nemcsak kenyérrel él az ember.

Természetesen senkire sem erőltethetjük a keresztény választ, senkit sem beszélhetünk rá a mennyei boldogság hitének elfogadására. Kialakítható azonban olyan közerkölcs, mely segít megelni az elvégzendő napi munka kilátástalannak és fölöslegesnek tűnő egyhangúságában, reménytelenségében is az örömet, a sikerélményt, a cél tudatát.

Ki kellene sürgősen dolgozni olyan, az iskolákban oktatandó erkölccsant, mely valamennyi felekezet által elfogadott, sőt, a jogalkotásban is megfogalmazódott (ott azonban csak büntetésként szereplő!) etikai tanításokat közkinccsé tenné. Egy ilyen erkölccsant megismertetheti a lelkiismeret, a bűntudat, a bűnbánat, a megbocsátás, mások segítése, vagyis a szeretet fogalomköréit. Divatos szóval: a társadalmi együttélés szabályait. Megtaníthatná, miért jó nekem is, ha e szabályokat betartom? Miért előnyös számomra? Miért „érdemes” jónak lenni? Dolgozni akkor is, ha „nem fizetnek meg”? Miért öröm az elvégzett munka, egy elkészített szerszám, egy kedvesen kiszolgált vásárló látványa? Miért öröm a megszerzett tudás? Miféle lelki előnyök származhatnak a tudatosan vállalt

lemondásból? Ilyen erkölcsen szaporíthatná a ma oly fájón hiányzó sikerélmények számát.

Államunk vezetői áldozatvállalási kényszerről nyilatkoznak, arról, hogy még évekig, évtizedekig milyen nehéz lesz az élet; mindezt az őszinteség jegyében, ily módon emberek millióit fosztva meg sikerélményektől. S ez már betegségtüneteket okozhat, mert a szó szoros értelmében lelki hiánybetegség. Legyünk őszinték, kendőzetlenül igazmondók, de találjuk meg a cél felé vezető küzdés értelmét, közösen is és egyénenként is!

Itt van a nyakunkon az öngyilkosságok rohamosan növekvő száma, a nemzeti önpusztítás ezer más jele; itt vannak a nyugdíjas korúak, akik a legsúlyosabb csalódást élik át, mert miközben a kormányzat részvétlen vállvonogatással követeli tőlük az áldozathozatalt, feleli, hogy negyven év óta egyebet se tesznek, mint áldozatot hoznak egy célért, melyről kiderült, hogy éppoly ábránd, mint (szerintük) a mennyország. Nem sikerült elérniük a beígért földi mennyországot, de ez nem rajtuk múlt. Őket látva viszont a fiatalabbak joggal érzik úgy, hogy hiszen akkor majd ők is így járnak idősebb korukra, tehát — nincsen remény, mert még a *carpe diem* elvét sem követhetik, mint „odaát Nyugaton”. A dominó-hatás jellegzetes esete!

Ne feledjük, hogy mint Vörösmarty is mondotta: „lelki vágyainknak is tápot kell adnunk”; vagy ahogyan Szent-Györgyi Albert imádkozik:

*Uram, mentsd meg gyermekeinket,
mentsd meg értelmüket,
bogy romlottságunk ne rontsa meg őket.
Mentsd meg életüket,
bogy a fegyverek, melyeket mások ellen kovácsolunk,
ne őket pusztíthassák,
bogy jobbak lehessenek szüleiknél,
bogy építhessék önnön világukat.
A szépség, tisztesség, összhang, jóakarat
és méltányosság világát,
melyet a szeretet és a béke kormányoz
mindörökké.*

(Szent-Györgyi Albert: *Gyermekek*. In: *Válogatott tanulmányok*. 1983. 257.)

Hiszen gyermekeinkért még talán felelősebbek vagyunk, mint önmagunkért.
Már nincs sok időnk. Valamit tenni kell.

„Előttünk egy nemzetnek sorsa áll.”

Sík Sándor előadása elé

Szerkesztőségünkben is vita tárgya volt, vajon közzétehetjük-e volt főszerkesztőnknek, a magyarországi cserkészmozgalom hajdani vezérégyéniségének ezt a háborús előadását, amelyet talán ő maga sem vállalna így, ebben a formában, hiszen az első világháborút követő, a cserkészlet elméletével és gyakorlatával kapcsolatos megnyilatkozásai szemléletének jelentős átalakulásáról vallanak.

Ezekben sem változott azonban az az álláspontja, hogy a cserkészlet a jellemnevelésnek, a vallásos érzés kifejlesztésének és a hazaszeretetnek nagyszerű iskolája. Az „iskola” kifejezés természetesen jelképesen értelmezendő: Sík Sándor mindenfajta ifjúsági mozgalom balálának tekintette, ha az „iskolai” jellegű, netán „ajánlott” vagy éppen „kötelező”.

Amikor mégis a mindmáig kiadatlan előadás közlése mellett döntöttünk, nemcsak a kötelességtudat vezetett, hogy Sík Sándornak lehetőség szerint minden eddig meg nem jelent művét közzétegyük. Ennél fontosabbnak érezzük a gondolataiban megnyilatkozó erkölcsiséget és bölcsességet, s azt a nyomatékos figyelmeztetést, hogy a hazaszeretetről nem beszélni kell, hanem olyan ifjakat kell nevelni, akik jellemük tisztaságával és nyitottságával értékes polgárai lesznek a hazának, amelyért áldozatot hoznak, s amelyet tevékenységükkel erősítenek, gyarapítanak. Ezt az alkotó programot még akkor is hiánytalanul tartalmazza Sík Sándor előadása, ha akadnak benne vitatható gondolatok, aktualitáshoz kötődő helyzetértékelések. Az már csak a véletlen műve, hogy fejtegetései között jó néhány olyan eszme úgyszintén felbukkan, amely napjainkban is vésszesen időszerű.

SÍK SÁNDOR

A cserkészlet nevelő értéke*

A világháború alatt a cserkészek minden országban imponálóan kivették részüket a hazafias munkából, és tisztelet, elismerés kíséri őket mindenfelé. A mi cserkészletünk — bár egyes csapatok így is szép munkát végeztek — a szervezés teljes hiánya miatt hasonlíthatatlanul kevesebbet tett, mint amennyit valamivel több szervezettséggel tehetett volna. Nálunk a cserkészlet a háború káros hatását érezte jobban: minden csapatot kemény próbára tett, nem egyet megbénított a vezetők, a tisztek tömeges hadbavonulása.

A magyar cserkészlet országos szervezése is mintha elakadt volna. A mozgalom külföldi mintára országos szövetségben történő szervezéséhez nem mernék túlságosan vérmes reményeket fűzni. Az Országos Cserkész Őrszem Szövetség már születésekor sem hordta magán az életrealitás jelét, és a mi hazai viszonyaink mellett aligha vár rá nagy jövő. Nem tudnék a magyar cserkészletre nagyobb csapást elképzelni, mint ha minden iskolában hivatalosan kötelezővé tennék, pedig efféle is lehetett már hallani. De nem képzelhető a

* Előadás a Budapesti Katolikus Tanári Körben (1915. december 10.)

cserkészlet lényegének végzetesebb félreismerése sem, mintha egyszerűen a testnevelés, vagy akár a katonaság nevelés körébe utalnák, amire pedig még a legilletékesebb körökben is nagy a hajlandóság.

Dé a dolog természete mintha nem az országos szervezést sürgetné elsősorban. A magyar cserkészlet kialakulását inkább talán attól a komoly munkától lehet várni, amelyet egységes szervezés nélkül is, egymástól függetlenül, de azonos szellemben egyes csapatok végeznek. Úgy gondolom, ezekben a komolyan működő csapatokban fog lassanként kialakulni a cserkészlet magyar típusa: a Regnum Marianum vagy a Budapesti Református Keresztény Ifjúsági Egyesület csapata például életrevaló formáját teremtette meg a keresztény és magyar eszményekért dolgozó cserkészismunkának. A budapesti piarista főgimnázium cserkészcsapata a katolikus középiskola keretei között működő cserkészlet megoldásával próbálkozik. Ez a szerény dolgozat voltaképp ennek a csapatnak hároméves munkáját ismerteti. Mit adhat a cserkészlet a pedagógiának? — erre a kérdésre ez idő szerint úgy adhatunk választ, ha emígy formulázunk: Mit adott a fiúknak a cserkészlet három év alatt nálunk?

A cserkészletet mindenekelőtt nem szabad összetéveszteni semmi más, egyben-másban talán rokon mozgalommal. A cserkészletnek semmi köze sincsen német Wandervogelekkel, Jugendwehrral vagy magyar turistákkal és sportkörökkel. Nincsen közössége — a lényegében azonos célon és a kölcsönös megbecsülésen kívül — a nekünk kissé gyarmatpolitikai ízű angol és a kissé túlságosan katonai színezetű német cserkészlettel sem. Ennek a mozgalomnak legfőbb célja, legerősebb törekvése erkölcsi: elsősorban a jellemnevelésnek és önévelésnek új, praktikus eszközét és módszerét kell benne látnunk. Bizonyos, hogy a mai középiskola egyoldalúan intellektuális színezetű. Az erkölcsi nevelés a tanítás mellett még a legjobb iskolában és a legjobb tanárok működése során is háttérbe szorul, és ami megvalósul belőle, az az erkölcsi nevelésnek korántsem a legfontosabb része, a külső fegyelemre irányul. Ilyen körülmények közt minden pedagógusnak tárt karokkal kell fogadnia az olyan komoly törekvést, amely az igazi erkölcsi nevelés munkájában akar segítségére lenni. Azért kell nyitottan elfogadnunk azt a magas erkölcsi eszményből táplálkozó, de minden ízében gyakorlati nevelői programot, amelyet a cserkészlet akar megvalósítani.

Természetesen naivitás volna azt hinni, hogy ez a program újat hoz. Aligha van benne olyan elem, amely régen meg ne volna már. Amint erkölcsi elveit az Evangéliumból vette, úgy szedte össze minden kövecskéjét a gyakorlati élet legkülönbözőbb területeiről. Inkább csak a sokféle elemnek az a sajátos vegyítési módja új benne, ami az első tekintetre bizarrnak látszik, de közelebbről inkább csak érdekes és a serdülő fiúk pszichológiájának mesteri ismeretére épül. A cserkészletnek éppen az a legfőbb értéke, hogy lényegében erkölcsi ideálját szerencsésen tudja összhangba hozni a nemes értelemben vett testnevelés és a gyakorlati élet követelményeivel meg a fiúk romantikus hajlamaival. Éppen ezeken a területeken szoktak a fiúk leginkább kisiklani az iskola erkölcsi hatása alól, gyakori panaszok szerint éppen ezek állandó kísértések a külsőségségessé válásra, a kötelességmulasztásra, az eldurvulásra, sőt rosszabbakra is. A cserkészlet — mint megpróbálom majd megmutatni — ezeket is erős kézzel, de nagy pedagógiai belátással alá tudja rendelni az erkölcsi célnak, és át meg áthatja jellemnevelési motívumokkal.

Hogy fest már most mindez a gyakorlatban? Erre nézve legyen szabad utalnom cserkészcsapatunknak *A piarista cserkész kis kátéja* címen kézirat gyanánt megjelent füzetkéjére, amelyet érdeklődőknek örömmel bocsátunk rendelkezésére. A keretek helyett a hatásokról óhajtok inkább néhány szót szólni; természetesen nem egyes kivételes eredményekről, hanem az átlagfiúkra gondolt hatásokról.

Mindenekelőtt tagadhatatlan, hogy a fiúk a cserkészszemélyt eléggé megértik és a lelkükhöz szólónak találják. Természetesen a 13—14 évesek (fiatalabbakat nem veszünk föl) eleinte kevesebbet, a gyerekeknek való mozzanatokot ragadják meg belőle, de lassan-lassan hozzájönnek a magasabb követelményekhez is. Nagy részük szívéből szól az a tavaly érettségizett cserkész, aki háromévi cserkészkedése után leírta a többiek számára tapasztalait és gondolatait. Itt írja *Cserkészideál* címen a következőket. (Természetesen nem kell figyelembe vennünk a fiatalember kedves lelkesedésének superlatívusait, meleg bőbeszédűségét, a szeretet akaratlan retorikáját — és azt, hogy az „így kell lenni”-ből hamarosan átlendül a szuggesztívabb „így van” fogalmazásba —, de talán még érdekesebb így, a maga érintetlenségében.) „A cserkész tudjon főzni és első segítséget nyújtani, tudja fönntartani magát bárhol, tudjon tájékozódni mindenben és mindenütt. Legyen benne nagyfokú gyöngédség, bensőség, mely mindenkivel szemben, fölfelé és lefelé egyaránt érvényesül; de legyen benne nagy határozottság és erély, önállóság és lélekjelenlét, hogy gyorsan és eredményesen tudjon cselekedni és segíteni mindenféle helyzetben. Fejlessze magát izomemberré, de amellett még inkább törekedjék arra, hogy lelkében, jellemében legyen harmónia. Sohase szoruljon másra, de ő mindig legyen kész segíteni másra: mindenkin, nemcsak azon, akit szeret vagy ismer, hanem ellenfelein is, ismeretleneken is, szegényeken is. Legyen e téren üttörő, ne azt nézze, hogy miként cselekedtek mások, hanem figyelje meg, mit mond a szíve! Mérlegelje képességeit, de csak egy pillanattal, mert a cselekvés alkalmas pillanata elröppen, s csak a fájó melankólia marad hátra. Nem tűri, hogy valaki kiszolgálja, de állandóan kész másokat, fiatalabbakat is kiszolgáltatni. Sohasem kérdezi, mit kaphatok?, hanem mindig azt, mit adhatok? Mindenkit szeret, de jókedvű akkor is, ha senki sem szereti. Nem sért senkit, de nem is sértődik. Kerüli a nagyképűséget, egyszerű, kedves és természetes. Fő elve a harmónia jelszava: mindig előre csak és fölfelé. Az otthon mindenese: ami elromlott, mindazt kijavítja. Nemcsak a zárt ajtó megnyitását érti, hanem be tud hatolni a szívekbe is, megnyeri azokat szeretettel és szolgáló lélekkel. Minden érdekli, semmi sem lepi meg; mindenre elkészült és mindenütt tud okosan cselekedni. Főlényesen áll az idő fölött s ura önmagának. Nincs semmi igénye, de hálás szívű minden jóért, jóakaratért. Tisztában van azzal, hogy nem a világ középpontja. Elismer minden igaz nagyságot, de a haza száz sebe jobban érdekli, mint művészet, élvezet. Szerény, de nem félrehúzódozó; megfontolt, de gyors. Első a kötelességben. Minden munkába tüzzel fog, jókedve, ereje nem lankad. Akár dolgozik, akár szórakozik, sohasem felejtí, hogy egy az igazán fontos: a lélek üdvössége. Mindent e kérdéssel kezd: kedves-e Isten előtt? használhatok-e vele magamnak? felebarátomnak? Mindig örvendező a lelke, hisz tudja, hogy Isten szeme pihen rajta s tudja, hogy minden perccel közelebb jutott végső céljához. A világban él, de nem a világért.”

Nem kell mondanom, hogy a cserkészcsapat egyes tagjai még nem ennek az ideálnak megtestesülései. Ez ideál: vagyis cél, amelyre törekszünk, nem tény, amit megvalósítotunk. És hogy a megértés — ha lassanként is —, a törekvés — ha zökkenőekkel, lanyhulásokkal, új meg új nekirugaszkodásokkal is — a fiúk nagy részét jellemzi, azt nyugodt lélekkel állíthatom.

Már maga a légkör, melybe a cserkészcsapatban belekerül, nem kevés nevelő mozzanatot tartalmaz. Nem szólok arról, hogy állandó bizalmas érintkezést teremt tanár és diák között: sajtóságot, a tapasztalat szerint szerencsés viszonyt, amelyben van valami a tanár, a lelkiatya, a testvér és a bajtárs szerepéből. A mai felfogás mellett, amely a rosszviselőt és gyenge előmenetelű fiúk számára lehetetlenné teszi az effélékben való részvételt, tény az, hogy a cserkészcsapat bizonyos elit-társaságot alkot; tanulás dolgában is — jellemző erre, hogy a csapat tagjainak körülbelül fele jeles tanuló —, de (ami még fontosabb) jellem és komolyság dolgában is. Érthető, hogy a fiúk maguk is észreveszik a csapatnak ezt a válogatott jellegét, és hogy hogyan hat rájuk, arra csak két kis adatot

emlétek. Egy tizenöt éves fiú kérte a csapatba való fölvételét. Tudtam róla, hogy régebben állandóan gúnyolta a cserkészetet. Mikor megkérdeztem, mi bírta erre a váratlan lépésre, egyik cserkésztszárát nevezte meg: neki tetszik annak a viselkedése és ő is szeretne olyan lenni. — Egy másik fiú, egy hatodikos, kitöltötte próbaidejét és letette a fogadalmat. Ilyenkor kellő megokolással maguk kérhetik valamelyik régi őrsbe való felvételüket. Ez a fiú egy nyolcadikos őrsvezetőt választott, mert az neki nagyon imponál: nagyon komoly fiú, és reméli, hogy mellette ő is megkomolyodik.

Ez a két apró adat is rámutat a cserkészet egy fontos hatására: a fiúkban, még a gyengébbekben is, fölébreszti az érzéket a komoly dolgok, a jellem kérdései, a magasabb lelki igények iránt. Nemcsak arra gondolok itt, hogy a hétköznapi események komolyabb szempontokból való megbeszélése napirenden van, hanem arra is, hogy a fiúkat közvetett, de mély hatások is érik, mint a következő eset tanúsítja: Van a csapatban egy jólelkű hetedikos fiú, akit jó tulajdonságaiért a fiúk nagyon szeretnek, aki azonban gyengébb tehetség, és a szellemiekben vaskos tehetetlenség jellemezte. Egyszer jeleztem neki, hogy jövőre a csapat műszaki biztosául szemeltem ki: gondolkozzék a dolgon. Három hét múlva hozzám jött és elmondta: sokat gondolkozott még éjjel is azon, amit mondtam neki, és azt gondolja, hogy „az ő lelke még nincs eléggé kiképezve, meg aztán ő neki nincsen olyan igazi barátja, akinek ő mindent elmondhatna”. Nem kell talán mondanom, hogy az ilyen beszélgetés, meg ami utána következik, a komoly keresztény lelki nevelés és önnevelés kezdetét jelenti.

Másik eset. Egy ötödikkessel sok baj volt. Kedves és jó fiú, de túlságos jókedvével és folytonos féktelen tréfáival nemegyszer annyira zavarta az őrsi összejöveleket, hogy komolyan szóba került a csapatból való kizárása. Az idén egyszer csak azt hallom a többiektől, hogy el van keseredve és azt emlegeti, hogy kilép. Mikor aztán szót akarok érteni vele, kiderül, hogy az idén új őrsbe került, ahol egyedül van az osztályából, csupa kisebb fiúk közt és nem jól érzi magát. Megmagyaráztam neki, hogy éppen azért került abba az őrsbe, hogy jobbkéze legyen az őrsvezetőnek, segítsen nekünk azokat a kisfiúkat vezetni, őt tartom erre legalkalmasabbnak. Azért kinevezem segédőrsvezetőnek. Erre felcsillant a szeme és kijelentette, hogy vállalja a munkát. Azóta a csapat legbuzgóbb és legkomolyabb tagjainak egyike, bátyjától és tanáraitól is hallottam: feltűnően megkomolyodott.

Sok hasonló esetet lehetne felsorolni. Talán nem tévedek, ha az egész cserkészet legnagyobb jelentőségét abban találom, hogy éppen a legértékesebb fiúk tekintélyes részét ráviszi a tudatos, rendszeres lelki életre a szó legkonkrétabb katolikus értelmében. Bár indítást és alkalmat a csapat minden tagja kap erre, mint mindenütt, itt is kevesebben vannak a választottak, mint a hivatalosak. Annyi mégis megállapítható, hogy a csapat nem csekély része — éppen a legkülönbek! — elég biztosan eljutnak az „egy szükséges” fölismerésére, több-kevesebb lelki haladás pedig — minden bukdácsolás, visszaesés vagy baleset ellenére is — csaknem valamennyinél, még külsőleg is lemérhető. Csodákat persze a cserkészet sem tesz, és rövidlátás volna az eredményeket minden egyes esetben a cserkészetnek tulajdonítani. Nem egy szerencsés lelkületű fiú bizonyára magától is eljutott volna idáig, más esetekben egyéb jó behatások is közreműködtek (tanárok, család és ki tudja még, mi más), de a tapasztalat azt mutatja, hogy a cserkészet még az ilyen esetekben is nem csekély többletet tud nyújtani: ha másban nem, hát legalább megtanítja az ilyen jólelkű fiút, hogyan szentelheti magát a lélek legfőbb érdekeinek szolgálatában, miképp lelkesítheti át a gyakorlati és köznapi élet legközönségesebb mozzanatait is: a játékot, a sportot, az utcát, a villamost, a bevásárlást, az ebédet ... Sok esetben mégis arra a következtetésre juthatunk, hogy a változás egyenesen a cserkészet műve. A számos eset közül egyet. Első táborozásunkra elvittem egy szegény, jól tanuló fiút is; negyedikos volt és csak kevéssel előbb lett a csapat tagja. A táborozás ideje alatt meglehetősen sok

kellemetlenséget okozott, erősen meglátszott rajta az otthoni nevelés hiánya; meglehetősen tolakodó, önző, falánk, irigy volt, nem volt rokonszenves. A környezetet levegője, társak és vezetők viselkedése, egy-két rövid beszélgetés szemmel láthatóan erősen hatott rá. Már a táborozás végén nem az volt, aki a kezdetén. A nyár folyamán és a következő évben immár feltűnően meglátszott rajta az elszánt törekvés, amit a vezetők természetesen állandó pasztorációs segítséggel támogatnak. Ma, hatodikos korában az illető nemcsak a csapatnak egyik legkomolyabb, leghasználhatóbb és legtekintélyesebb tagja, hanem osztályában is a legelső és legnépszerűbbek egyikévé lett.

Egy másik, nem csekély jelentőségű mozzanata a cserkész nevelő erejének az a munka, amelyet a fiúk szociális érzékének fejlesztésében fejt ki. Hogy mit jelent ez, éppen ma és éppen nálunk, ahol a társadalom minden rétegében olyan sok még az antiszociális kíméletlenség és a pogány önzés, azt nevelők előtt fölösleges fejtegetni. Igen szerencsés hatása van e tekintetben annak, hogy a cserkész nagy teret juttat a legkülönbözőbb kézimunkáknak és mesterségeknek. Aki ki akarja állni a cserkészpróbákat, annak egy egész sereg szerszám kezelését meg kell tanulnia, nemcsak tűzhelyet ásni, tüzet rakni, főzni, mosogatni, fát vágni, hanem bizonyos mesterségek elemeivel is meg kell ismerkednie. Elég talán a lakatos-, szabó-, asztalos-, könyvkötő-, szakács-, földmunkás-, villamossági-, kézimunka- és kertimunka-próbákra utalni. Természetesen legnagyobb — és aki nem ismeri, az előtt eléggé nem is értékelhető — jelentősége van is a cserkész koronájának, a nyári nagy táborozásnak, de kisebb keretek közt minden kirándulásnak is. A cserkész-tábor, ahol a fiúk maguk építik lakásukat, maguk ásnak, faragnak, szögeznek, gyalulnak, készítenek minden apróságot, amire szükségük van, heteken át maguk végeznek minden munkát: takarítást, tatarozást, javítást, bevásárlást, főzést, mosogatást, a legalacsonyabbrendű munkát is — és végzi mindenki, szegény és gazdag, előkelő és ágrólszakadt egyformán és egyforma jókedvvel, egyik a másik munkájától serkentve és versenyre szólítva —: azt hiszem, a szociális nevelésnek egyik legszerencsésebb iskolája. Most is előttem áll egy jó családból való fiú, aki, amikor először volt táborozáson és először került az őrsére a naposság, szemmel láthatólag nem tudott mihez kezdeni a kezébe nyomott seprővel, és csak úgy ímmel-ámmal végezte a dolgát. Így ment ez egy darabig: de mikor a második héten kezdte észrevenni, hogy mindenki úgy néz rá, mint dologtalanra; hogy a vidáman tevékenykedők közt maga van kelletlen arcú; mikor egypárszor kivette a kezéből a seprőt egy-egy tiszt és szó nélkül elvégezte helyette a dolgát, akkor lassan megértette, miről van szó.

Természetesen a vezetőnek is bőven nyílik a táborban alkalma arra, hogy néhány komoly és bizalmas szót váltson a fiúkkal az effélékről. A táborozás végén ő már azok közt volt, akiket meg kellett dicsérni kiválóan buzgó munkájukért. Sőt azóta éberem szemmel tart minden táborhelyet, és ha valahol a megbízott tisztasági felügyelők nem egészen tökéletesen végezték dolgukat, feltűnés nélkül másodszor is kitakarít. Az alacsonyabbrendűnek vélt munkák végzése enyhíti vagy megszünteti azt a — különösen városi fiúkban gyakran kifejlődő — parvenü gögőt, amely lenézi a munkát és vele persze a munkást is. Sohasem fogom elfelejteni azt a képet, mikor egy szekrényt kellett egyszer elszállítani az iskolába és négy fiú (közülük kettő méltóságos úr gyermeke) elegánsan felöltözve, az egyik fehér kesztyűben, fényes nappal kis kocsin végigtolta Budapest utcáin a rozoga szekrényt, és egyiknek sem jutott eszébe szégyellni a dolgot. Világos, hogy ezek az epizódok hozzásegítenek a nemzetfenntartó osztályok és munkájuk megbecsüléséhez.

A szociális nevelésnek egyik leghasznosabb eszköze a játék. A cserkészt nagy kedvvel és leleménnyel fogja be ezt is a maga ideáljainak szolgálatára. A vezetőknek, de legtöbbször a fiúknak is gondja van rá, hogy a játék az összetartozásnak, a közösségért való vidám háttérbe vonulásnak, az ellenfél és főleg a gyengék megbecsülésének szellemében folyjék. Ez nem könnyű, de annál jelentősebb dolog. Alig van visszataszítóbb látvány

például egy durva futballmeccsnél, ahol a játsszók kíméletlen vadsággal gázolják le egymást, ahol egyetlen törekvés a győzelem, s az öntelt ujjongást, a veszteség pedig durva szitkozódást kelt. A vége legtöbbször veszekedés. Bizonyos, hogy a futballhóbot a levegőben van, és önámítás volna azt hinni, hogy azt el lehet nyomni vagy minden durvaságot rögtön és véglegesen ki lehet belőle küszöbölni. De tény, hogy okos szóval és ügyes vezetéssel igen sokat lehet elérni. A csapat legszenvedélyesebb fuaballistáját például megbízta, dolgozza ki a cserkész szellemű fuaballjáték szabályait. Ez a fiú — elsősorban önmaga ellen! — a csendre, az önmérsékletre, a durvaság elnyomására olyan drákói törvényeket hozott, hogy nem csekély mértékben enyhítenem kellett rajtuk. Egyszer egy kiránduláson kisebb fiúkból álló ismerős cserkészcsapattal kerültünk össze és fuaballmérkőzésre hívtak ki. A játék előtt félrehívtam az enyéimet, és azt mondtam nekik, remélem, hogy úgy fognak játszani, mint erősebbekhez illik. Valóban megható volt nézni, hogyan iparkodtak a nagy fiúk kímélni a kis ellenfeleket, miképp hurrogták le egyikét-másikat, aki egyszer-egyszer elfelejtkezett magáról.

Talán azzal teszi a legtöbbet a cserkészzet a szociális nevelés érdekében, hogy felébreszti, állandóan ébren tartja, fejleszti és mélyíti a felebaráti szeretet gyengéd érzését, és a fiúkat állandóan a szeretetből fakadó tettek alkalmainak leleményes keresésére készíti. A *cserkész* nevet így értelmezzük: cserkészd a jótettek alkalmát. A jelszó elsősorban azt jelenti: légy résen, hol tehetsz jót. És talán éppen ezen a téren állapítható meg a legszebb eredmény. Minden cserkész igyekszik mindennap végbeinni a felebaráti szeretetnek legalább egy cselekedetét. Ha csak az általam megtudott ilyen „napi jótettek” során nézek végig, lehetetlen nem tisztelnem ezeket a fiúkat. Természetesen sokan nemegyszer elfelejtkeznek róla, sokszor kellenlenül végzik, talán huzamosabb ideig abbahagyják, de tény, hogy mégiscsak kifejlődik bennük a segítség érzéke, hozzászoknak a felebaráti szeretet gondolatához, nem szégyellnek segíteni másan, és tény az is, hogy nemegyszer valósággal hősiess dolgokat visznek véghez. Éppen a legkülönb fiúk persze gondosan titkolják ezeket, úgy, hogy csak igen kevés példája jut el hozzám. De így is éppen elégről tudok. Egyikük például egy szegény családnak két héten át napjában háromszor hordott vizet háromszáz méternyi távolságról. Egy másik egész nyáron át főzött egy sokgyerekes szegény parasztcsalád számára, ahol a férfi egész nap munkában volt, az asszony pedig betegen feküdt. Vannak más stílusúak is. Egyszer felvételre jelentkezett egy igen derék, de gyengébb tanuló: nemigen akartam fölvenni, erre előállott egy cserkész osztálytársa és a leghatározottabb hangon kijelentette, felelősséget vállal érte, segíteni fog neki. Fölvettem. Azóta nincs ellene panasz, és a következő konferencián életében először nem kapott intőt. Ide tartoznának különben a különböző szolgálatok is, amelyeket a háború alatt a vakációban, sőt tavaly az iskolai évben is a mentőknél teljesítettek a fiúk; segítettek a sebesültszállításnál, a kórházakban, a pályaudvarokon, a térparancsnokságon és még számos helyen; itt említhetem a „testvériségi alap”-ot, amely az ő filléreiken teszi lehetővé, hogy szegény fiúk is részt vehessenek kiránduláson, táborozáson vagy úszni tanulhassanak — ide tartozna az a sok eset is, amikor baleseteknél elsősegélyt nyújtottak. Három olyan esetről van tudomásom, amikor cserkészeink emberéletet mentettek meg.

A cserkészzet értékelésénél fontos szempont az is, hogy erőteljesen hazafias jellegű nevelést ad. Az első perctől kezdve úgy állítjuk a fiúk elé a cserkészzetet, mint hazafiak szent szövetségét, akiknek céljuk igaz, munkás, becsületes magyar polgárokká nevelni magukat, legszentebb törekvésük a haza jövőndő nagyságán dolgozni. A fogadalomban az Isten mellett a hazának esküszik hűséget a fiú. Az egyes próbák anyagában mindenütt ott van a magyar államiság szent szimbólumainak, a haza politikai földrajzának és az alkotmány elemeinek ismerete. A haza iránti kötelességek megbeszélése és e kötelességek gyakorlati következményeinek elemzése állandóan napirenden van, minden fogadalomtétele és annak megújítása, a reggeli csapatszemele, minden ünnepélyes aktus a himnusszal

kezdődik vagy végződik. Ám közvetve még inkább szolgálja a cserkészzet a hazafias nevelés ügyét, amikor a föltétlen becsületességet, kötelességteljesítést, az erkölcsi tekintély tiszteletét, a magyar nép megbecsülését, a lelkiismeretes munkát, a tisztaságot, a takarékoságot és a kitartást állítja a fiúk elé követelményképpen fogadalomban, törvényben, őrsi órán, csapatösszejövetelen, táborban, kiránduláson és magánbeszélgetésben. Nem érjük be a követelmények felállításával: megbeszélésekben újra meg újra megvitatjuk, részekre bontjuk, minden oldalról megvilágítjuk ezeket, kimutatjuk jelentőségüket, megmutatjuk teljesítésük gyakorlati módját, segítjük a fiúkat megvalósításukban és állandóan ellenőrizzük őket. Ebben aztán nem ismerünk alkut. Egyetlen komoly dologban való igazi hazugság, egyetlen igazi rosszakarató engedetlenség vagy egyetlen csalás — ha csak az illető maga nem tesz vallomást és nem kér büntetést — elég a kizárásra.

A becsületbírósnak különben a csapat fennállása óta mindössze háromszor kellett összeülnie.

Nemzeti szempontból jelentős mozzanata a cserkészzet munkájának az is, hogy vezető egyéniségeket nevel. Sok szó esik ma a pedagógiában erről a problémáról. Azt gondolom, hogy a cserkészmozgalom igen szerencsés megoldását adja a kérdésnek. A tapasztalat mutatja, hogy a három felső osztályból és az intézet növendékeiből kikerülő őrsvezetők és tisztek a kisebbekkel való állandó és rendszeres foglalkozás és az erre való kiképzés során nemegyszer meglepő pedagógiai érzékre tesznek szert. Már említettem néhány példát arra, hogy az ilyen felelősséggel járó hivatás mennyire fölébreszti a legtöbb fiúban az önvizsgálat és az önnevelés vágyát. Ha tanácsal, buzdítással, rendszeres tanítással segítjük őket ebben, két-három év alatt nemegyszer nagyon szépen kifejlődnek bennük az úgynevezett vezetői erények. Nem kell talán mondanom, minő értéket jelent ez számunkra — mint már tények is mutatják — a katonaságnál.

És itt elérkeztem az utolsó problémához, amelyről szólnom kell. Mert sok említésre méltót mondhatnék még arról a sokféle gyakorlati ismeretről, amiket a cserkész elsajátít: arról a praktikus életrevaló érzékről, amelyet a legtöbb fiúban kifejleszt, s amelyre éppen nálunk, éppen a magyar fajnak olyan égető szüksége van; a határozottságról, amelyet beléjük nevel; az egészségtelen sportmánia ellensúlyozásáról, illetőleg mérsékléséről és megneveléséről; a mindennapos testgyakorlásról, a természetszeretetről, a hazai föld szépségeinek megismeréséről és még egyebekről, de ezeket részint érintettem a fönnebbiekben, részint közismertek. Érdemes azonban legalább egy pillantást vetni a cserkészetre az úgynevezett *katonai nevelés* szempontjából.

Sok szó hangzik el mostanában az illetékes és kevésbé illetékes helyekről, az ifjúság katonai neveléséről. Esmélek, javaslatok, sőt kész programok röpködnek a levegőben. De mindezek mintha erősen magukon hordanák az aktualitás, az ötletszerűség, hogy ne mondjam, a kapkodás jellegét; sehogy sem lehet fölfedezni bennük a mélyebb átgondoltság jellegét. Ha csak arról volna szó, hogy a tornatanításba bizonyos katonai szellemet vigyünk, ez eléggé megokolhatónak látszanék. De itt sokkal mélyebbre ható változásokról beszélnek. Egész új ismeretköröket emlegetnek, ballisztikát, tereptant, a katonai kiképzés gyakorlatainak rendszeres bevezetését és még sok egyebet. Ha mindezt keresztülvinnők, az a mai állapotok gyökeres megváltozását jelentené és hatalmas mértékben csökkentené a középiskola mai embernevelő lényegét. Vajon lehet ezt komolyan indokolni? Van-e csak egyetlen jelensége a háborúnak, amely ezt látszik követelni? Nem inkább azt látjuk-e, hogy a tartalékos és fiatal tisztek — tehát azok, akik a középiskolában nevelődtek és katonai szakképzettségüket rövid, sőt minimálisan rövid idő alatt a katonaságnál nyerték — általában gyönyörűen beváltak. A német szaklapokban gyakran olvashatunk olyan aggodalmas cikkeket, amelyeknek szerzői felelemelik szavukat a korai katonai képzés ellen, mely sem a nevelésnek, sem a hadseregnek nem vált hasznára. Egy középiskolai igazgató, aki a legnagyobb Wandervogel-egylet elnöke, jelenleg katonatiszt, ezt írja a harctérről:

„Ismételten biztosítanak bennünket, hogy a korai katonai szakképzés nemkívánatos, sőt egyenesen ártalmas lehet.” (Deutsche Turnzeitung, 1915. 955. l.) A világháború másfél esztendeje után a katonás szellem hiányát bajos volna szemére vetni a magyar katonának, hát még az iskolának! Ez az egész gondolkör, félő, csak arra lesz alkalmas, hogy elterelje a figyelmet az igazi bajoktól, az igazán orvoslást sürgető hiányokról. Mert ezek nem elsősorban a csatatéren mutatkoznak, hanem idehaza, nem annyira a hadseregben, mint a társadalomban, és ezeket nem katonásdival és katonai szakoktatással lehet orvosolni, hanem az öntudatos magyar érzésre, föltétlen becsületességre, kötelességtudásra, figyelemre, szolidagra, komoly keresztény életre való neveléssel, vagyis azzal, ami a középiskolának legfőbb hivatása. Nem új elemek fölvételére van szükség, hanem a régieknek mélyebb értékelésére. Nem új ismeretanyag tanítására, hanem ellenkezőleg, éppen arra, hogy minden iskola és minden tanár átértse, hogy *nekünk nem* katonákat kell nevelnünk, még csak nem is *elsősorban jó matematikusokat, historikusokat vagy latinfordítókat* — bármilyen fontos legyen ez —, hanem *elsősorban jó magyarokat, jó keresztényeket, egész embereket*. Ha ilyeneket adunk a hadseregnek, ezekből hamarosan és könnyen képez majd jó katonákat. „Férfiakat kell nevelnünk, akiknek acélos a testük, fejlettek az érzékeik és erős az akaratuk ... Ha igazi férfiakká neveltük az ifjakat, akkor már katonákká neveltük őket” — mondja von Hülsen vezérőrnagy. Nem az iskolának van tehát szüksége a katonai szellemre, hanem a hadseregnek arra az emberre, akit az iskola egészséges, kipróbált, szolid alapokon nyugvó, de új lélekkel átelevenítendő személyiséggé nevel.

A cserkészzet ezt a nagy ideált is szolgálja. Sok olyat tartalmaz, amit ezek a reformtörékvések kívánatosnak találnak. A cserkészismeretek közt egy sereg katonai ismeret is van: a katonai térkép kezelése, térkép- és vázlatrajzolás, Morse-jelzés, a megfigyelés gyakorlása és fejlesztése, némi utász- és árkászismeret stb. A cserkészek úgynevezett hadijátékai majdnem teljesen azonosak a katonai kiképzés mozzanatával és egy-egy nagyobb szabású efféle játék szinte minden lényeges mozzanatában megegyezik a hadsereg úgynevezett harcszerű gyakorlataival. Körülbelül azt adja e téren a cserkészzet, amit von Hülsen kíván a már idézett cikkében. A cserkészzetben azonban mindez nem önmagáért van, hanem a jellem és az egész ember összhangban való fejlődésének magasabb gondolatát szolgálja. A cserkészzetben különben sem ezek a gyakorlatok adják a lényegét, hanem az, hogy a teljes ember nevelésére ad új és szerencsés eszközöket. Ha a háború tanulságai lelkiismeretvizsgálatra készítetik a magyar tanárságot, alighanem rá fogunk jönni, hogy nem az alapjaink, nem az elveink voltak hibásak, hanem a gyakorlat, amely nem domborította ki eléggé az erkölcsi nevelés hegemoniáját és kelletténél jobban háttérbe szorította a testnevelés szempontjait. Ha pedig helyre akarjuk hozni ezt az eltolódást, akkor törekvésünk egy a cserkészideállal és munkánkban alig találhatnánk gyakorlatibb segédeszközt a cserkészetnél.

Nem lehet azonban eléggé hangsúlyozni, hogy — mint mindenütt — a cserkészetben is csak másodrangú a voltaképpeni keret, a szervezet: a lényeg az egyénen múlik. Emberekre van szükség itt is. Minden cserkészcsapat olyan, amilyen a vezetője, amilyenek a tisztjei. Ahol van ember, akiben rátermettség, kedv, az ifjúság szeretete és némi önfeláldozás egyesül — mert bizonyos, hogy ez is kell hozzá —, ott életre kell hívni a cserkészetet; ahol nincs ilyen ember, ott nem szabad. Az olyan csapat, amelynek nem a jellemnevelés a legfőbb munkája, ahol a kirándulás, táborozás öncél, ahol a munka csak ímmel-ámmal folyik vagy kárára van az iskolai kötelességnek, ahol a kirándulás csatangolás, a játék verekedéssé fajul, az lejárhatja a gyönyörű gondolatot és szűgyene lesz az iskolának.

Cserkészszellemű nevelés azonban — vagyis az értelmi nevelésnek a testi és gyakorlati neveléssel való egészséges összhangja a jellemnevelés föltétlen uralma alatt — cserkészcsapat alakítása nélkül is lehetséges. És ha valaha, ma van rá égető szükség. Ne feledjük a cserkészjelszót: Legyünk résen! A megtépett magyarság egész embereket vár tőlünk.

Könyörgés jó halálért

*balálosztó én istenem
halnom ha kell add hirtelen
el ne foghasson félelem
csúfot ne üzzön énvelem*

*eddig a gyors balál ugyan
ijesztett s kértem ha utam
túlнан vezetne tedd hogy lassan
porhüvelyem majd elbagybassam*

*mint a jó diák aki készül
vége-hossza-nincsen leckéből
úgy gondoltam bővebbre fogva
tanulom a balált naponta*

*de most már attól tartok nem lesz
erőm sok hosszú szemeszterhez
vágnék hamarabb túl lenni ezért
szerencsével a vizsga nebezén*

*tudom olyan próba ez is
melyen mindenki átesik
bölcsőt koporsó követ mindig
szülő-öl sírgödörre nyílik*

*még mikor meg sem születtem
már balálra ítéltettem
anyám méhében kuporogtam
még-nem-voltomban jövő-boltan*

*bitetlenül nem feltámadásra
várok inkább csak kegyes balálra
ne szívem félelmére történjen
a perc amely rám van szabva régen*

*istenem te kőtábla te kard
irgalmasan végem úgy akard
éber álom után mélyebb álmon
juthassak túl életem s halálom*

A hitetlen imája

In memoriam Rónay György — beszélgetéseinkre emlékezve.

*mindenkor mindenhol jelen-
való vagy sodród szüntelen
őről lebont ízekre szed
sziklát tűzhányót jégbegyet*

*s újraépíted mit lerontasz
összerakod amit lebontasz
örökkön-örökké szülő
örökkön-örökké öltő*

*te legkisebb te legnagyobb
a roppant úr a homlokod
szemed napok naprendszerek
és robbanó tűz a szíved*

*osztani a már oszthatatlant
fokozni a fokozhatatlant
végtelent végtelenhez fűzni
és parányokat kibetűzni*

*a létezésnek domborúját
s a nem-levésnek homorúját
körülfolyva és rést kitöltve
magaddal befolyjni örökre*

*tér se volt még s lettél a tér
akibe minden belefér
és idő lettél az időben
ok az okságnak szövetében*

*mint néma ki mondani vágyna
egyetlen szót s nem bír, hiába
ami volt ami van és ami
lesz úgy szeretne kimondani*

*hogyan belehal a hallgatásba
és majd újak jönnek utána
s azoknak is beletörik
nevedbe nyelvük örökig*

*mint abogyan jaj az enyém is
hiába kerestelek én is
s mennem ha kell majd úgy megyek
néven én sem neveztelek*

nem tudtam igazi neved

Kiment a ház az ablakon

N. az ablaknál állt és nézte a tengert. Bár a hosszú ácsorgástól a lába elzsibbadt, nem mozdult. Úgy érezte, a tenger is figyeli őt. Volt ebben a messziről befelé figyelésben valami fenyegető, mintha egy azonnal és egy sohasem átadható üzenetet közvetítene egyszerre. A hullámok csaknem a házig nyújtózkodtak. Mindössze keskeny, hófehér homoksáv volt a választóvonal. Nem a közeli, hanem különös módon a majdnem láthatatlanságba vesző, távoli habok néztek vele farkasszemet. Jövünk, ilyesféle komorlott kigyószemű tekintetükben, hozunk magunkkal valamit, ígérték a mögöttük tonyosulók. Azon túl csak az ég látszott, vagy a tenger és ég egymásra hajló végtelenje. Ha itt maradok, benn a házban, gondolta N., e tekintet elől aligha menekülök. A ház semmitől sem véd, sőt kiszolgált, megmutatja, hol vagyunk, miként lehet elnyelni lakást, lakót mindenestül. Ha pedig így történne, senki se fogja kideríteni, hol tartózkodtam utoljára. Holott éppen ennek az utoljára-nak szeretett volna némi ünnepélyességet kölcsönözni. Úgy határozott, elhagyja a házat. Egyidejűleg abba a reménybe kapaszkodott, a ház úgysem engedi ki. Ám alighogy kilépett az ajtón, azonnal megkönnyebbült, egyedüllétét sikerült a házon belül hagynia. Az sem zavarta, hogy időnként nedves homokba süpped a lépte, s így elég nehezen halad előre. Az elébe táruuló vidék meglepetést tartogatott: tegnap másképp csipkéződött a tengerpart, másképpen tekeredett a legjárhatóbbnak ígérkező gyalogút. Persze az is lehetséges, tegnap más időpontban fogott neki a gyaloglásnak. Azt azonban most is tudta, hogy körülbelül két mérföldnyire különös formájú, nagy fa fekszik keresztül a homokon. Idáig mindenképpen el kell érnie, ez egyrészt nincs olyan messze, hogy vissza ne találjon, másrészt cél is, eddig meg eddig kell mennie, nemcsak úgy neki a vakvilágnak. Már alkonyodott, a fehéren szikrázó homokban mégis jól kirajzolódtak a lépései. Itt-ott hal-, rák-, kagylóhullákba botlott, amiket az ár vetett elébe. Poshadt, szintelen medúzák heverteket arrébb, s még beljebb, a víz szélét jelölve, vízibolhatetekem feketélttek. A sirályok csaknem észrevétlenül hasaltak a homokban, ügyet sem vetettek a partra gyűlt ennivalóra, friss hallal lehetett tele a bögyük. A víztől kissé távolabb vadludak terpeszkedtek, éppolyan egykedvűen, akár a sirályok, de ezek barna dombokként különváltak a hősínű alaptól. N. ha jobbra, felfelé nézett, az országúton fel-felvillanó autók reflektorait látta. A házak egyelőre nem zárták el a kilátást, balról a tenger, jobbról hat-hét méter magasságban az út. N. fél mérföldnyire járhatott, az első házak jóval a nagy fa után mutatják majd fából pikkelyezett, cseréputánzatú tetőjüket. Odáig még jócskán kell trappolni. Talán ekkor legyintette meg először a félelem. Félelem? Nem, inkább szorongás. Igaz, nehéz a kettőt egymástól elválasztani. Ez is, az is alaktalan. Csakhogy a szorongás belül kapálódzik, a félelem meg kívülről leskelődik. Akkor mégis félelem, döbrent rá, mert azt gondolta, amitől tart, az a vízben van, az úton van, a homokból vagy akár a feje felett vöröses színben lángoló ég aljából hemperedik elébe. Nem, ez nem szorongás. Belülről kaján heherészés hallatszott, úgyis meghal mindenki, egye fene, a sikeres emberek is meghalnak, és ez azért mégiscsak vigasztaló. Meghal mindenki, röhögött félhangosan a hullámok felé. A kierőszakolt röhögés azonban cseppet sem vidámitotta fel. Jobbról az úton teherautó várakozott, mellette kivehetetlen formájú ember. Nagy vagy középmagas, mindenesetre azt nem nehéz eldönteni, ő is a tengert figyeli. Vagy éppen őt. Ez az utóbbi még valószínűbb. Mert miért állna meg valaki éppen itt az Isten háta mögött, ilyen késő délután? Még ha fürödni lehetne! Egy hete ugyan néhány örült kanadai bemerészkedett a

vízbe, de búvárruhában, s az mégiscsak más, az nem engedi át a hideget. N. azóta se látott embert sem a vízben, sem a parton. Az úton igen, de csak olyanokat, akik az autóban ülnek. Ez azonban az út széléről bámészkodik. Talán meg akarja támadni. Mire fel? Hiszen egyebe sincs, csak a nadrágja meg az ingje. Persze vannak kéjgyilkosok, futóbolondok is, akik ölnek, ha kedvük szottyan. Itt a környéken a közelmúltban két embert lőttek le. A lánya hozta az újságot. Igen, akkor még a lánya és a veje is itt volt. Ugyan nem a tengerparti faházban laktak, hanem négy-öt mérföldnyire tőle, de napjában egyszer ellátogattak hozzá. Aztán anélkül, hogy felkészítették volna rá, felszedték a sátorfájukat, s elutaztak valahová teniszezni. Bár az az ember még mindig ott állt az úton, N. félelme csodálatosképpen alábbhagyott. Afeletti bosszúsága, hogy a lánya is faképnél hagyta, elhessegette rémületét. Ha ilyen rosszul megszerkesztett ez a vacak sors, akkor ugye... Nem mondta végig, a magába nyelt mondat így is elég keserűséget árasztott. Dühösen tovább ballagott, az idegent messze maga mögött hagyta. Már a fát is látta, különösen megtekeredett törzse közvetlen közlől feketélt. Még néhány méter, aztán átlép vagy átmászik rajta, és tesz még egy fél mérföldet. Nem messzebb, csak az első házakig. Kikerülni a fát nem lehetett, balról vízbe gázolt volna, jobbról meg az útig kapaszkodó domboldal zárta el az utat. A meghajlott fa a közepe táján felfelé dudorodott, két végén viszont csak a hasa magasságáig ért. Át is ugorhatná. Nekilendült, de meggondolta magát, jobb kényelmesen kapaszkodva a túloldalra kerülni, tegnap is így csinálta, ebben nincs semmi kockázat. A fa túloldalán hirtelen kiszélesedett a part, olyanná vált, mint egy parányi félsziget, szélei kagylókkal, csigákkal és kavicsokkal voltak kirakva. Ennek örülne a barátja, ő bezzeg meg tudná különböztetni egymástól a sokféle hagylót, csigát, még a köveket is. N. tőle tanulta, hogy milyen különbség van kagyló és csiga között. Az egyik egy darabból áll, a másik kettőből. A legtöbb ember átsiklik az ilyen lényegtelennek minősített árnyalaton, összekever fűt, fát, bogarat. A barátja nem, ő ezekből a kagylókból, csigákból, kavicsokból mozaikokat készí. Megvizezi előbb a kavicsokat, mert csupán így mutatják meg igazi színüket. Itt a parton, ahol eleget locsolja őket a tenger, a benedvesítésükkel sem kellene fáradoznia. Most kissé elfáradt, de nem lassított, félt, túlságosan besötétedik, mire visszaér. Akkor miért nem fordul máris vissza? Azért, hogy ne gondoljon a lányára és a vejére. Azonban éppen rájuk gondolt. Menet közben is fölöttük bosszankodott. Elmentek teniszezni, amikor ő a világvégéről jött hozzájuk látogatóba. Teniszezni mentek, hadd menjenek. És nemcsak ez a bökkenő. A vejének tetoválva van a melle. Hogyan mehetett ilyen tetoválthoz egy olyan szép lány, mint az övé. Eddig még sohasem fordult elő tetovált a családban. Megállt és enyhén beleborzongott. Pedig intellektuális foglalkozású, akárcsak a lánya. Egy tetovált vegyész-mérnök. Nem, ilyen vejet semmire sem lehet becsülni, és egy lányt sem, aki ilyet választ. Barbárok! Köpött egyet. Azt hiszik, mert képesítésük van, mert egyetemre jártak, tudnak is valamit. Semmit sem tudnak, csak azt, amit bemagoltak. És a világ dolgai? Arra nem kíváncsiak, legfeljebb teniszeznek. Idegen képleteket szajkóznak, s nincs egyetlen saját gondolatuk sem. A legtöbb úgynevezett tudósféle ilyen gyámoltalan szakbarbár manapság. Elképzelni sem merik maguknak a világot, nem még hogy valaki másnak kitalálja. Amíg ezt forgatta a fejében, elszomorodott. Az embernek születik egy édes, kis rózsaszín masnis gyereke, a masnit persze később kötik a hajába, amikor már kakastaréjba lehet fésülni a babahajat, s aztán megnő az a hűtlen kölyök, hozzámegy egy tetoválthoz, és még csak beszélgetni sem lehet vele, legfeljebb arról csiripelni, milyen szép a kisunoka. Te szebb voltál! Ezt nem most, ezt három nappal ezelőtt mondta, s lám mindkét szülő elkomorult, a lánya is, a Tetovált is. Pedig így van, dobantott a lábával a nedves homokon. A lánya szebb, mint az unokája. És aztán. Ebből se kell olyan nagy felhajtást csinálni. Egy apának semmi haszna abból, hogy felnőtt lánya van. Gügyögj az unokáddal, eddig terjed a lelkesedése. Gügyögjön a nyavalya. Ő egészen másról szeretne társalogni. Például arról, amit Camus állapított meg a Thibault családdal kapcsolatban, hogy kétféle ember szerepel

benne, az egyik, aki kamaszon hal meg, a másik, aki felnőtten születik. Ő vajon melyik a kettő közül? De ha ilyesmit kérdezne, szótlánul összenéznének, a szemük menten olyanná válna, mint egy gyanakodó kémcső, amely az ilyen mondatokra végezetül leleplező közömbösséggel reagál. Pedig ez a mondat a halál kérdése is. A meghalás hogyanja is benne lapul, függetlenül attól, hogy az ember, ha nem is született felnőttként, tudja, nincs abban semmi fenséges. Különleges üvegkoporsóra sem vágyik, amelybe ülve lehet eltemetni az örökéletbe dicsőültet, mint Radeckzynek azt az öntelt intendánsát — a neve sehogyan sem jutott az eszébe, és annak a kis osztrák községnek a neve sem, ahol kitüntetésekkel teleaggatva elhantolták. Nem, a halálban nincsen semmi fenséges. Ha lefeküdne például ide a homokra... ezen azonban nem akart tovább töprengeni, egyre nagyobb sötétség vette körül. Az első ház körvonala ugyan kirajzolódott a zavarosan gomolygó háttérből, legalábbis addig, ameddig egy mögötte elsuhanó autó reflektora megvilágította. A ház üresen állt, bezárt zsalukkal, a következő is, és az azután következő is. Igazi kísértet-falu, szörnyülködött N. És aligha tudta volna megmagyarázni, miért háborog, hiszen ezeknek a tengerparti házaknak a lakatlanságára már hetekkel ezelőtt felfigyelt. Azzal is tisztában volt, hogy ötmérföldnyire van ide az első település, és valahol a dzsungelen túl egy hatalmas katonai tábor. Egyszóval ha lefeküdne a homokra, jó időbe telne, míg valaki rátalálna. A legvalószínűbb, hogy senki se találja rá, mert elsodorná az ár. Vajon merrefelé? New Orleans vagy Kuba felé? A tenger áramlásának irányáról nem sok fogalma volt. Az ember lassanként mindent elfelejt, azt is, amit valamikor nagyon jól tudott. Kubáról és New Orleansról azonban sohasem tudott semmit. Ez megnyugtatta. Mármint az, hogy ezúttal nem kell egy később elfelejtett ismeretet gyászolnia. Hihetetlen, hogy emberek mi mindent megőriznek az emlékezetükben, neveket, telefonszámokat, történelmi dátumokat. Ő jobbára csak színeket, hangulatokat őriz, s ezeknek csupán szakadozott belső történetük van, amiket senkinek sem lehet felmondani, az egyéni tudatnak sem, talán nem is kell, mert egyedül a csonkaságukban érzékelhetők. Előtte, még meglehetősen nagy távolságra felhőkarcolóak ágaskodtak, az ég alja rózsaszínűre festette a homlokukat. Ez New Yorkra emlékeztette. Néhány héttel ezelőtt New York utcáin barangolt, éppolyan árván és elhagyottan, mint most, ezen a sehol sincs vége parton. Rikkancsok kiabáltak a fülébe: elloptak egy óriás gyémántot! Na és aztán. Kigyulladt az Interhotel. Hol? Mikor? Na és aztán. Úgy látszik, az öregek ideje azért szűkül úgy össze, mert leperegnek róluk az események, jóformán semmi sem ér igazán hozzájuk, válogatnak, mire is reagálnak, vagy még erre se képesek, egyszerűen elfelejtenek csodálkozni. New York vagy ez a tengerből egyformán idegen. Az ember ide-oda kapkodja a fejét és végül nem lát semmit. Hirtelen megtorpant. Szőrös, undorító állat futott át előtte az úton. Előbb pergamenszerű füleit hegyezve szembefordult N.-nel, aztán komótosan fölkapaszkodott a dombra, s az országút felé tartott. N. errefelé már találkozott hasonló állattal, az országúton is hevert néhány ellapított, kiszáradt hulla ebből a fajtából. Kétszer akkorák, mint a patkány, csörgőkígyóra hasonlító farkukkal ijesztőbbek is. A Tetovált szerint ártatlan, hasznos állatok, felfalják a hulladékot, amolyan eleven szemetesládák. Az autótút másik oldalán, túl a fákon, az odarekedt tengervízben állítólag aligátorok is tanyáznak. De hogyan lehetséges ez? Amikor annak idején Ceylonban járt, valaki azt magyarázta, a tengervízben nincsenek krokodilok, mert a sós víz csípi a szemüket. Nem, semmit sem lehet pontosan tudni, vagy ő képtelen eltárolni ezeket az eligazításokat. Talán krokodil és aligátor nem is azonos állat. Maga elé igyekezett szólítani a természetrajztanárát. Mindössze egy alaktalan reverenda suhogott a fejében. A reverendában nem volt senki. Üres reverenda, ennyit ér az emlék, ide szórhatná a homokba, lepje el holnap a tenger, száradjon le róla a víz és így tovább. Hova tovább? Most rettenetesen szeretett volna hinni. Hinni, miért ne? Ezt már Martin du Gard is megengedné neki, aki negyvenévesen azt hirdette, nincs Isten, és még azt is hozzátette, ha

vénen mást vallana, ne annak a meghibbant aggastyánnak higgyenek, hanem neki, a meglett férfinak. Ha Martin du Gard is megengedi, akkor ez nem is olyan szégyenletes gyengeség, és nem is árt, ha egy meglepetés lehetősége a talonban marad. Az Isten létezésének a meglepetése senkinek sem árt, neki sem, aki annyi mindennel csütörtököt mondott. Isten a talonban. Csakhogy ez nem elég. Ez még egy hűtlen lánynál és egy tetovált vejnél is kevesebb, akik ha nem is törődnek vele, mégiscsak vannak. És ha mégis... Ennek a kételynek hirtelen nyakára ült a sötétség. Igaz, a homok még mindig világított, mégis úgy tetszett, már nemcsak magát vonszolja előre, hátán cipeli az éjszakát is. A váratlan sötétség sok mindent egybemosott. Ezentúl úgy hallatszott, mintha a gondolatok nem belülről építenék a szavakat, hanem idegen szájából, kívülről áradnának feléje. PIRINPINCI, NE TRUCCOLJ! Ez az anyja hangja volt, és nem is rá, hanem a hűgára vonatkozott. MIÉRT NEM FIGYELMEZTETTÉL MACA NÉNI HALOTTI ÉVFORDULÓ-JÁRA? Még mindig az anyja beszélt, de most őt korholta. Pedig ő tapintatból nem szólt, úgy látszik, felesleges tapintat volt, mert szinte gúnyosan zendült a domb felől, onnan, amerre az a szemetesládaállat elszaladt: ÉN AZONBAN NEM FELEJTETTEM EL. GYERTYÁT GYÚJTOTTAM A SÍRJÁN, S ARRA GONDOLTAM, MILYEN SZERENCSE, HOGY SIKERÜLT TÚLÉLNEM ŐT IS. Így van ez, tele van félreértésekkel a másokhoz kötődő figyelmesség. KÓROS HAZUDOZÓ! Ezt az osztályfőnöke mondta valakinek. A MUNKA NEM NYÚL, NEM SZALAD EL, brummogta egy borízú bariton. Majdnem egyszerre zendültek ezek a mondatok, néha a tenger felől is belecsobbant a felkavart víztükrő, az útról autódudák búgtak, s felröppenő madarak hasítottak a sötétségbe. Ettől se vált színesebbé az ég, feketeségbe olvadva láthatatlanul csattogtak a szárnyak a magasban. IDEJE VISSZAFORDULNI, ezt is mintha valaki más vezényelte volna. Idejövő léptei nyomát kereste, ezek kísérjék haza, de vagy azért, mert lelassult a járása, vagy mert a part ismét megváltozott, új apró öblöket vájt a víz, nehezen sikerült a kétfelé néző lépéseket egymásba igazítani. A furcsa alakú fába majdnem belebotlott, mert a körülötte ciripelő mondatok, egyensúlyt kereső járása elvonták a figyelmét. Honnan kerülhetett ide ez a fa? Honnan, teljesen mindegy. A világ lassan egyformává laposodik. Itt tenger van, odahaza meg nincs. Ennyi a különbség. Utazni fiatalon érdekes, akkor még az ember akar, és tud is látni valamit. VIVERE NON EST NECESSE, NAVIGARE NECESSE EST, visszhangzott valahonnan. Bal felé fordította fejét a domb irányába, mert azt hitte, onnan buzdítja a latintanára. De az út szélén nem állt senki, legalábbis nem lehetett különválasztani az út felett terjeszkedő kékes koromszíntől. Nem áll ott senki, az az ember sem, aki idefelé onnan lefelé leskelődött. Vagy mégis ott áll, vagy már le is ereszkedett a partra, s mindjárt elébe fog ugrani? Lassabban kell haladni, akkor mégis többet lehet látni, s nem lép bele valami szűrős tengeri herkentyűbe. Egy hét múlva a lánya is visszajön a tenisztornéról, s akkor majd elmeséli neki ezt az éjszakai sétát. Mit mesél el? Hiszen nem történt semmi. Nem, nem ezt, hanem ... De magának sem tudta elmagyarázni, ugyan miről is akarna számot adni. AZ ÉLETEDRŐL, AZ EGÉSZ ÉLETEDRŐL, csendült a fülébe. Ennek a mondatnak fennkölt íze volt, de csak először, amikor benne visszhangzott, újra ragacsossá, szánalmasá változott. Sójajtani kellett, hogy kiűzze magából. Kereső tekintetével még mindig a domb felé fordult. Nem áll ott senki, állapította meg elégedetten, de ezzel egyidejűleg azt is tudta, az azonos pillanat számai ikerként egy másik látványt is tartogat a számára, utána sem kell kutatni ennek a látványnak, egyszerűen van, egy árnyék ballag előtte a tengerparton. Körülbelül ötven méternyire lehet tőle. Vagy mégsem így van, már előbb felkészült erre a látványra, akkor, amikor a nagy fán túljutott, s a saját lépéseit keresve, egyszerre többféle talpnyomatot kínált a homok? Fejével az árnyék irányába fordult. Kétségtelenül ember és nem medve, mert emberen kívül ekkora nagyságban, támadó kedvükben medvék is járnak két lábon, erre felé azonban nincsenek medvék. Az árnyék lassabban haladt, mint ő, ő is lelassította a lépéseit. Erre, de ebben nem volt egészen

bizonyos, mintha az árnyék is lassított volna. N. újra félni kezdett, s egyre apróbbakat lépett. Különös, az állatok nem félnek saját fajtájuktól, csak az emberek. Az állatok csak akkor félnek, ha veszélyt éreznek, és ő vajon veszélyben van-e? Ezen véglegesen nem tudott eligazodni, a félelem azonban nem hagyta el. Amióta itt él, még senki sem járt a parton, csak azok a bűvárkodó kanadaiak, s azok is csak nappal mutatkoztak, amint besötétedett, eltűntek, azt se tudni, hová. Alighanem a lakatlan házak egyikébe, amelyeket már régen maga mögött hagyott. Már csak az ő faháza áll itt a parton, aztán öt mérföldnyire megint semmi. Aligha hihető, hogy az az árnyék még messzebbre igyekezne. Ha megfordulna, visszafelé szaladna, ennek sem lenne sok értelme, száz méter után kifulladás, s még addig a különös formájú fáig se érne. A dombra kapaszkodva kijuthatna az útra, de ez is csak akkor nyújt megoldást, ha megállíthatna egy autót. Az országút azonban teljesen kihaltnak látszott. Jobb kéz felől a tenger, itt igazán könnyű valakit a vízbe fojtani. Izzadságcseppek ültek ki a homlokára, zavarodottan törölgette. A fáradtságtól van, vigasztalta magát, igenis a fáradtságtól. Egy embernek, aki tudja, így is, úgy is hamarosan meg fog halni, nincs mitől félnie. De miért éppen itt és miért most, mialatt a lánya teniszezik, akinek még azt se tudta elmagyarázni... na mit, hát, hogy egy öregember a terhes anyákhoz hasonlóan magában cipeli gyermekkori önmagát is, nemcsak az emlékét. Unokakori önmagát cipeli a hasában, fejében, derekában, mozdulataiban, le is tud olykor guggolni hozzá, csak megcirógatni nem képes. A lánya persze fintorogna az ilyen vallomástól. Egy lány nem gyöngeséget, hanem személytelenséget igényel az apjától, esetleg némi méltóságot is, ami a Tetoválnáx is imponál, s ezenfelül még azt, hogy az unokákkal játsszon. És ha idezsugorodik az élet, akkor az az árnyék sem lehet olyan fenyegető. Sietni azért nem kell, mert a távolság egyre csökken, legfeljebb harminc méterre járhat előtte. Az ő háza meg még kétszáz méter vagy annál is messzebb. Mi történik akkor, ha megállok? Ki kellene próbálni. Ez a gondolat zümmögött a tenger felől. N. megállt és úgy látszott, ezzel egyidejűleg az árnyék is megáll és hátrafordul. Várni kell, határozott, várni. Mire? A világvégére? Igen, arra. Ebben ismét volt valami reménykeltő. Az amerikai asztronauták szűrkének látták felülről a földet. Na és aztán. Kárognak a természetféltők, addig kitart, amíg ő van. Az egyén halála úgylis világvége. De ha így van, miért iszonyodik attól az előtte várakozó alaktól? Mert szeretne még egyszer kényelmesen végignyújtózkodni az ágyán. Talán a lányára is vár, hogy visszajön a teniszezésről. Egy jó T-bone steak-et is megene holnap bédre, azokkal a fog alatt harsogó, kitűnő amerikai salátákkal. Ez a felismerés megerősítette, nekiindult. Most aztán egyenesen a házig megy, többé ügyet sem vet az árnyékre. A tengert fogja nézni és a domboldalt. Ezekből ügysem lehet sokat látni. Az életén fog morfondírozni, az elmúlt életén, vajon mennyit tud belőle összekaparni. Számba veszi a nőket, a barátságokat, vagy a lépéseit számolja, hogy legfeljebb kétszáz lépés, ez az utolsó nekifutás. És miért az utolsó? Holnap is elmegy a nagy fáig, aztán betér a legjobb vendéglőbe és rendel egy T-bone steak-et. A lépéseket kell számolni, igen, ez a megoldás, úgy, ahogy valamikor régen az óvodában, az iskolában, hol is még? Az első randevúnál. Egy vers sorait igyekezett összerakni az emlékezetében. Hogyan is kezdődött? Már csak néhány sorra emlékezett. ÚT AZ ÚT... MENTEM RAJTA MEGYEK RAJTA EGYRE MENTEM MENNI KELLETT LÉTRÁT LÉPCSŐT MÁSZNI KELLETT! GRÁDICSRÓL GRÁDICSRA LÉPCSŐFOKRÓL LÉPCSŐFOKRA ÉJ FOKÁRA FÉNY FOKÁRA MÚLT FOKÁRA LESZ FOKÁRA... Már jól kirajzolódott a ház körvonala. A bejárati külső lámpa égett, ezt, úgy látszik, úgy felejtette. A váratlan fény kapóra jött, meghittséget árasztott. Kedves kis ház, három hétig lakik még benne. Három hétig nézhet farkasszemet a tengerrel, a tenger meg övele. Aztán vége. Már csak a dombra kell kapaszkodnia. A háza egy magasságban áll az országúttal. Húsz lépés az első pálmafa, amely valamelyik karibi szigetről származhat, satnya korábban ültették ide a homokba. Aztán még egyszer húsz, ott is egy palma. Az idegen is ilyen messzire lehetett tőle, közvetlen a víz felcsillanó

szegélyénél ácsorgott, és ő is a ház felé bámult. Csakhogy ő előbb ér oda. Ez egészen biztos. Becsukja az ajtót és belülről be is reteszeli. Először a kapcsolót kereste. Rossz gombot nyomott meg, zakatolva elindult a ventilátor, csak másodszorra gyulladt fel a fény. Egyszer csak hűhó semmiért, ezt sugallta a világosság. Megszégyenülés vagy biztonságérzet, N. hamarjában nem tudta, melyiknek a zátonyára jutott. Megpróbált a nőkre gondolni, egyet különválasztani a többitől. Egy száját keresett, amely olyan mondatot mond, hogy elébe tárul az elmúlt pillanat. Hiábavalóan vésződött ezzel. Sok száz érthetetlen mondatokat fecsegett. Néha egy-egy mondat túlkiabálta a többit, s ismerősen is hangzott: OLTSD EL A VILLANYT, UGYE VIGYÁZNI FOGSZ, SZERETLEK, MIT ÉRZEL?, de ezekkel sem lehetett semmit sem kezdeni. Fáradtan nyúlt végig ruhástól az ágyon, mindössze a cipőjét vetette le. Ennyi volt az egész — motyogta — ennyi. Egy darabig a szépség fogalmán tűnődött, s eres, megöregedett kezét vizsgálta. Marseille-ben egy ócska kis kocsmá előtt két gyönyörű skót terriert látott, gusztustalan, kövér nő tartotta a pórázukat. Egyszer csak egy törpe bulldog somfordált oda, a szépséges kutyapár elé tartotta a ronda pofáját, s azok majd megvesztek a gyönyörűségtől. Versengve szagolták a fenékét, nyüszítettek, vakkantottak, farkukat csóválták, alig tudta visszafogni a gazdájuk. Az állatok szépsége alighanem más, emberszemmel felmérhetetlen, mert mi lenne például, ha az emberi társadalomban ilyen jól megtermett deli kutyanőkhöz somfordálna az a groteszk törpe bulldog. De hiszen odasomfordált és sikere volt. Az ő szép lányát is elrabolta a Tetovált. Odatolta a ronda pofáját, a tetovált mellét, és az a szőke szőrű kutyalány nyüszítve szaladt utána. N-nek nem volt soha ilyen sikere, ő volt a különb, nem az alkalmi társak. Elvégre ez is szomorú. Mennyivel szebb lenne, ha legalább visszamenőleg más eredményekkel dicsekedhetne önmagának. Szebb lenne? Ami elmúlt, az mindegy, annak nincs testmelege. A fal felé fordult. Innen egy tengericsikó portréja nyert rá. És mintha suttogott is volna valamit: ÉN NEM ADTAM VISSZA SENKINEK GYŰRŰT, MIEGYMÁST, MÉG MIT NEM, NEM VAGYOK ANNYIRA BŰSZKE! N. sejtette, hogy kihez tartozik a suttogás, de még arra se méltatta, hogy néven szólítsa. Behunyta a szemét, abban bízott, ez már az álom előkészítéséhez tett igyekezet. Tarka mintás tapéták futottak a szemhéja mögött, sok-sok fa, sok-sok víz. Valaki színes ceruzával fehér falra firkálta ezeket a képeket. Majd ha összemosódnak és kissé elsötétülnek, akkor jön az álom, egyelőre inkább ezüstszínűen villogtak. Kinyitotta a szemét, az ajtóra bámult. Az ajtó kilincse lenyomódott, valaki kívülről próbálta kinyitni. A retesz még tartott, de lassan az is visszafelé húzódott, aztán felpattant az ajtó, egy medveszerű alak állt a keretében. Persze az is lehet, hogy ez nem a valóság látványa volt, hanem N. álmához tartozott. Ő mindenesetre már sohase tudta különválasztani.

Számunk szerzői

Balassa Péter esztéta, író, ELTE

Bolberitz Pál a Pázmány Péter Hittudományi Akadémia dékánja

Hoppál Mihály tudományos munkatárs, MTA Néprajzi Kutatócsoport

Endreffy Zoltán filozófus, műfordító

Beke László művészettörténész, Magyar Nemzeti Galéria

Tilmann J. A. a Vigilia munkatársa

Monoszló Dezső író, Bács

Pusztuló otthonunk: a Föld

A világgözüvélemény figyelmét az 1972-ben megjelent, *A növekedés batárai* (Limits to Growth) című könyv hívta fel először a népesség és a gazdaság növekedésének ijesztő ökológiai következményeire, a természetes erőforrások kimerülésének és a természeti környezet szennyeződésének veszélyeire. Az utóbbi időben szinte nem telik el nap anélkül, hogy ne kapnánk híreket ökológiai katasztrófákról, mérgezett ivóvizekről, halpusztulásról, erdőhalálról, sivatagosodásról, állat- és növényfajok kihalásáról. Ám a hírközlő szervek alkalmoszerű és esetleges közleményei alapján nem könnyű átfogó képet alkotni a Föld egészének helyzetéről. Ehhez nyújt segítséget az Egyesült Államok elnöke számára 1982-ben készített szakértői jelentés, a *The Global 2000*, amely *A Föld 2000-ben* címmel magyarul is megjelent (Mezőgazdasági Kiadó, Bp. 1985). Az alábbiakban e munka alapján, valamint az 1985-ben megjelent *Gaia: Der Öko-Atlas unserer Erde* című könyv (Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt a. M. 1985) adatai alapján rajzolunk képet Földünk állapotáról és annak várható alakulásáról. (Az előbbire a továbbiakban F, az utóbbira G betűvel hivatkozunk.)

Először az élelmiszer-termelés szempontjából legfontosabb erőforrás, a *termőtalaj* állapotával foglalkozunk. Jelenleg a Föld egész szárazföldi felszínének 11 százalékán folyik földművelés, és még további 13 százalékot lehetne tekintélyes tökebefektetéssel (erdőirtás, mocsarak lecsapolása, talajrendezés) alkalmassá tenni növénytermesztésre. A Föld felszínének többi része nem művelhető, mert túl száraz, túl nedves, túl hideg, túl meredek vagy tápanyagokban túl szegény. A termőtalaj nem állandó adottság, hanem a Föld ökoszisztémájának többi eleméhez hasonlóan folytonosan keletkezik és pusztul. Keletkezése meglehetősen lassú folyamat: 500–1000 évig is eltarthat, amíg 1 cm vastag talajréteg kialakul. Annál gyorsabban tudjuk viszont pusztítani a talajt. A talajpusztulás öt fő oka a következő (F, 123. l.): 1. sivatagosodás (amit általában a túl intenzív legeltetés, a rövid pihentetési időszak, valamint a fás növényeknek tüzelőként történő felhasználása okoz); 2. elmocsarasodás, sófelhalmozódás, szikesedés (amiben a helytelen öntözésnek van nagy szerepe); 3. erdőirtás; 4. általános erózió és humuszvesztés; 5. urbanizáció (útépítés, településfejlesztés és más, termőföld-felhasználó fejlesztések).

A világgözüvélemény figyelmét a Szahel-övezet katasztrófája irányította a 70-es években a *sivatagosodás* jelenségére, amely azonban távolról sem korlátozódik Afrikára, hanem az összes földrészen ijesztően gyors ütemben halad előre. A Föld legszárazabb vidékein évente kb. 12 millió hektár legelő, illetve szántóföld válik használhatatlanná. A sivatagos területek 2000-ben várhatóan több mint háromszorosát foglalják majd el az 1977. évi 8 millió négyzetkilométernek. A sivatagosodás leginkább Ázsiát és Afrikát fenyegeti, ahol a legelők termőképességére óriási nyomást gyakorol a népességnövekedés következtében megnőtt hatalmas állatállomány. A veszély nagyságát mutatja, hogy a sivatagosodásnak kitett területek jelenleg mintegy 700 millió embert tartanak el (F, 123. l.; G, 46–47. l.)

Elmocsarasodás, sófelhalmozódás és szikesedés következtében évente mintegy 125 000 hektár öntözött terület vesz el. 2000-ig emiatt 2,75 millió hektár fog kiesni a termelésből, azaz annyi föld, amennyi 9 millió ember élelmiszer-ellátását biztosítja (F, 124. l.). (A sófelhalmozódás száraz területeken fordul elő, ha az öntözési rendszer gyorsabban adagolja a vizet, mint ahogy a talaj el tudja nyelni: a felesleges víz megemeli a talajvíz szintjét, a párolgás révén pedig a talaj sótartalma felhalmozódik a felszíni rétegekben.)

Az *erdőirtás* többféleképpen is hozzájárul a talajpusztuláshoz. Az erdők a vízháztartás szempontjából „szivacs-hatást” fejtenek ki: előbb magukba szívják a csapadékot, azután nagyjából egyenletesen kibocsátják. Amíg az erdők sértetlenek, addig a folyók egész éven át többé-kevésbé egyenletesen szállítják a vizet vízgyűjtő területükről. Ha viszont kiirtják az erdőket, akkor teljesen megváltozik hatalmas területek vízháztartása: egyenletes vízhozam helyett árvizek és szárazságok kezdik váltogatni egymást. Ennek egyik következménye az, hogy a meredekebb lejtőkről a víz egyszerűen lemossa a talajt. Az erdőirtás ezenkívül szabad utat nyit a szél talajpusztító hatása előtt is. Az erdőirtás üteme több mint nyugtalanító: évente 12 millió hektár erdőt teljesen kiirtanak, elsősorban a trópusokon, 10 millió hektárt pedig erősen lepusztítanak. A pusztítás megoszlása a felhasználó „ágazatok” szerint a következő: 5 millió hektárt szegényparasztok irtanak ki, hogy termőföldhöz jussanak; 4 millió hektárt a tűzifa-szükséglet fedezése céljából irtanak ki; 2,5 millió hektárt pedig marhatenyésztők égetnek fel, hogy legelőt nyerjenek. Ha az erdőpusztítás ilyen ütemben folytatódik, akkor 50 éven belül szinte teljesen el fognak tűnni a trópusi erdők, amelyek élőviláguk gazdagságát tekintve a Föld legértékesebb ökoszisztémái közé tartoznak. Jól szemléltetik az erdőirtás következményeit a Gangesz völgyében és Bangladesben rendszeresen bekövetkező áradások: mivel a Himalája lejtőin kiirtották az erdőket, a folyók alsó szakaszán 500 millió embernek évről évre árvizek pusztítását kell elszenvednie (F, 72—73. l.; G, 42—45. l.)

Sok termőföld vész el *urbanizáció*, iparosítás és utépítés miatt is. Ha folytatódnak a jelenlegi tendenciák, 1975 és 2000 között 25 millió hektár termőföld fog kiesni a mezőgazdasági termelésből, azaz akkora terület, amely 80 millió ember táplálékát biztosítja (F, 126. l.).

Az *erózió* nemcsak erdőirtás következménye lehet, és ezért nem is csak a harmadik világ országait fenyegeti. Mivel a műtrágya-felhasználáson alapuló modern növénytermesztésnél a szerves anyagokat nem juttatják vissza a talajba (nincs ugaroltatás, állati trágyázás), ezért általában csökken a talaj szervesanyag-tartalma, romlik szerkezete és vízmegtartó képessége, mégpedig főleg olyan növények termesztésénél, amelyek amúgy is gyengén kötik meg a talajt (kukorica, szójabab). Így az Egyesült Államokban erózió következtében évente több mint 1 milliárd tonna termőföld vész el, ugyanannyi, mint Európában és Etiópiában (1—1 milliárd tonna). Súlyos a helyzet Mexikó bizonyos vidékein, Brazília északi részén, Észak-Afrikában, a Szahel-övezetben, Botswanában és Namíbiában, a Közép-Keleten, Közép-Ázsiában, Mongóliában, a Himalája lejtőin, Beludzsisztánban és Ausztrália bizonyos részein. Világszerte összesen 75 milliárd tonna termőföld vész el évente. Ha az erózió ilyen ütemben folytatódik, akkor az a 200 millió hektár, amennyivel 2000-ig növelhető lesz a megművelt földterület nagysága, csak az erózió okozta termeléskiesés pótlására lesz elég (G, 40—41. l.).

Lássuk ezek után a népesedési számokat és az *élelmiszerellátási* helyzetet. A Föld népessége jelenleg 5 milliárd fő, 2000-ben pedig várhatóan 6,35 milliárd fő lesz. Az egyes földrészeken a népesség évi növekedési üteme a következő: Afrikában 3%, Dél-Amerikában 2,38%, Dél- és Délkelet-Ázsiában 2,17%, Kínában 1,5%, Észak-Amerikában 1,04% és Európában 0,34%. Jobban el tudjuk képzelni e számok jelentését, ha meggondoljuk, hogy évi 3%-os növekedés esetén a népesség 23 év alatt, 2%-os növekedés esetén pedig 35 év alatt kétszereződik meg. A világ élelmiszertermelése az utóbbi 30 év folyamán óriási mértékben megnövekedett a „zöld forradalom” eredményeként. Ennek ellenére a Föld lakosságának körülbelül egytizede, 500 millió ember rendszeresen éhezik, vagyis nem jut hozzá ahhoz a minimális kalóriamennyiséghez, amely az egészség és a testsúly megőrzéséhez szükséges; évente 40 millió ember pedig szó szerint éhen hal. Az éhezés oka azonban nem az abszolút élelmiszerhiány: a fejlett országokban, mint ismeretes, hegyekben áll a gabona, a hús és a vaj, az éhezők azonban annyira szegények,

hogy sem megvenni, sem megtermelni nem tudják az élelmüket. 2000-ig várhatóan 1300 millióra fog emelkedni az éhezők száma (F, 122. l.; G, 48. l.).

Az elmaradott országokban a *vízellátás* is ugyanolyan súlyos gond, mint az élelmiszerellátás. A víz, amelyet az élet forrásának szoktunk tekinteni, évente legalább 25 millió ember halálát okozza a vízben szaporodó és terjedő kórokozók révén. A fejlődő országok lakosságának több mint a fele (kb. 1,4 milliárd fő) nem jut hozzá elegendő mennyiségű tiszta vízhez, háromnegyedének pedig (2,2 milliárd főnek) nincs elfogadható higiéniai ellátottsága (azaz nincs megoldva a szennyvíz, az ürülék, a hulladék eltávolítása). A vízhiány a gyakorlatban azt jelenti, hogy nagy kiterjedésű lakott területeken egyáltalán nincs vízellátás, az „ivóvizet” tavakból és folyókból nyerik, amelyekben egyszersmind mosnak és mosdanak is, sőt, olyankor ezek töltik be a WC szerepét is. Nők és gyermekek milliói sok helyütt hat órát is gyalogolnak naponta, hogy szert tegyenek néhány liter piszkos vízre. Ezek után érthető, miért szenvednek a harmadik világban százmilliók olyan betegségekből, amelyek valamilyen módon a vízhiánnyal, illetve a víz szennyezettségével függnek össze: így trachomában (500 millióan), egy főregbetegségben: bilharziózisban (250 millióan), elefántiázisban (250 millióan) (G, 120. l.).

Külön kell foglalkoznunk a *tűzifa-ellátással*, mivel a harmadik világ szegény országai-ban a lakosság többségének egyetlen energiaforrása a tűzifa. Jelenleg 2 milliárd ember tűzifával főz, de ebből 1,5 milliárd csak nagy nehezen tudja fedezni napi 3 kg-os szükségletét. Sok helyütt a drága tüzelő miatt ugyanannyiba kerül az étel megfőzése, mint maga az étel, ha egyáltalán lehet pénzért tűzifát venni; ahol pedig nem lehet, ott évente 300–400 munkanap is rámegy családonként a tűzifa összeszedésére. 2000-re előreláthatóan 2,7 milliárd ember lesz, aki nem tudja tűzifa-szükségletét biztosítani. A már ma is fennálló tűzifa-hiány miatt ugyanis Afrika száraz övezetének, Dél-Ázsiának a szegény lakossága a szó szoros értelmében maga alatt vágja a fát: a tűzifa-hiány klasszikus példa arra, hogyan pusztítja el a harmadik világ szegény lakossága saját *jövőbeli* létalapját, hogy biztosítsa azt, amire *ma* van feltétlenül szüksége. Ezzel maga idézi elő a jövőbeli még nagyobb tűzifa-hiányt, az eróziót és a sivatagosodást, mégpedig nem tudatlanságból, hanem a fojtogató szükség hatására (G, 114–115. l.).

Az erőforrások áttekintése után vegyünk szemügyre néhány *szennyeződési* problémát.

A fosszilis tüzelőanyagok — szén, földgáz, kőolaj — elégetésekor *széndioxid* kerül a levegőbe, ami az úgynevezett üvegház-hatás révén a légkör felmelegedéséhez vezet. A légkör CO₂-koncentrációja 2025–2050-re megkétszereződhet az iparosodást megelőző időkhöz képest. Ez viszont drasztikusan megváltoztathatja a Föld éghajlatát: 3°C-kal megemelkedhet a középhőmérséklet, aminek egyik következménye az lesz, hogy megolvadnak a sarki jégsapkák, 5–7 méterrel megemelkedik a tenger szintje, és víz alá kerül például Florida, Hollandia, Észak-Németország, Bengália (F, 119–120. l.; G, 116–117. l.). Senki sem tudja, hogyan lehetne megoldani ezt a problémát: még ha 300%-os adót vetnének is ki a fosszilis tüzelőanyagokra a globális fogyasztás korlátozása céljából, ezzel is csak egy-két évtizeddel lehetne késleltetni a széndioxid-koncentráció megkétszereződésének bekövetkezését.

A légszennyeződés okozta környezeti ártalmak közé tartoznak a *savas esők* is. A savas esők úgy jönnek létre, hogy az erőművekből, a gépjárművekből és más forrásokból a levegőbe kerülő kéndioxid és nitrogénoxid kémiai reakcióra lép a csapadékkal, aminek eredményeként kénsav és salétromsav keletkezik. Napjainkban a környezet elsavasodása az egyik legsúlyosabb szennyeződési probléma az északi féltekén, ahol évente 90 millió tonna kéndioxid kerül a levegőbe. Az NSZK-ban a csapadék savassága (pH-értéke) 10–30-szorosa a természetes esőének, Pennsylvániában (USA) pedig időnként ezerszerese. A csapadék savassága az egyik fő oka az „erdőhalálnak”, amely az NSZK, az NDK, Svájc, Ausztria és más európai országok erdőseit pusztítja. (F, 150. l.; G, 118. l.).

Szinte felsorolni sem lehet, hogy ezenkívül még hányféle szennyeződés keletkezik az iparban, a mezőgazdaságban, a háztartásokban, és jut be a környezetbe, onnan pedig az élőlények, köztük az ember szervezetébe: így a mezőgazdaságból műtrágyák (kálium, nitrogén, foszfor), valamint gyomirtók és növényvédő szerek; az atomerőművekből veszélyes radioaktív hulladékok; az iparból és a háztartásokból mérgező és rákkeltő nehézfémek (kadmium, króm, kobalt, nikkel, azbeszt); a gépkocsik kipufogócsövéből ólom; a vegyiparból mérgező anyagok ezrei stb. Nehéz felmérni, hogy mekkora kockázatot jelent mindez az egészségünkre, mert viszonylag ritka az olyan „tisztá” helyzet, amikor az egészségügyi károsodást egyértelműen kapcsolatba lehet hozni környezeti ártalmakkal, mint például a csernobili atomkatasztrófánál vagy az 1984. december 3-án bekövetkezett bhopali (India) gázmérgezésnél (ekkor 3000 ember halálát okozta az Union Carbide vállalat egyik üzeméből kitörő mérges gáz). A legtöbb szennyező anyag hosszú távon, egymással és a természeti környezet különböző elemeivel kombinálódva fejti ki hatását, s ezért nem könnyű megítélni, hogy mekkora veszélyt jelentenek a környezetünkre ezek a szennyeződések. Van azonban egy mutató, amelynek segítségével mégis átfogó képet kaphatunk a földi környezet egészének veszélyeztetettségéről, ez pedig a növény- és állatfajok kipusztulásának üteme.

Amióta van élet a Földön, azóta tart a fajok keletkezésének és pusztulásának folyamata. De az utóbbi időben ijesztően felgyorsult a fajok kihalása az ember környezetromboló tevékenysége következtében. Pedig a vadon élő növények és állatok felbecsülhetetlen értéket képviselnek, amelynek számbavétele szinte még el sem kezdődött: a Földön élő 250 000 növényfajnak csak tíz százalékát ismerjük, az állatvilágban még nagyobbak a fehér foltok. Nap mint nap bővülnek az ismereteink arról, hogy hogyan lehetne felhasználni a vadon élő fajok eddig ismeretlen tulajdonságait az élet legkülönbözőbb területein, a gyógyászatban, az élelmiszertermelésben, az orvosi kutatásban, a növénytermesztésben. Ennek ellenére vandál módon pusztítjuk ezt a pótolhatatlan örökséget, amely ráadásul nemcsak a miénk, hanem az utánunk következő nemzedékeké is. Míg századunk elején évente halt ki egy faj, ma naponta, ami azt jelenti, hogy a fajok kihalásának sebessége ma 400-szorosa a természetes rátának. Ha ilyen ütemben folytatódik a pusztítás, akkor 2000-re további 500 000–1 000 000 faj, vagyis az összes fajok egyötöde-egyhetede fog kihalni az élőhelyek megszűnése (erdőirtás, sivatagosodás, mocsarak lecsapolása stb.), továbbá az élőhelyek elszennyeződése, illetve bizonyos fajok módszeres kiirtása következtében (F, 148. l.; G, 152–155. l.).

A Föld jövőjével foglalkozó futurológiai könyvekkel kapcsolatban fel szokták vetni a kérdést, hogy mennyire megbízhatók az ilyen munkákban található előrejelzések. Mi nem foglalkozunk itt ezzel a kérdéssel, mert úgy véljük, gondolkodásunknak épp elég anyagot adnak pusztán már azok az adatok is, amelyek a természeti környezet *jelen* állapotára vonatkoznak. Szükségtelen azon vitatkozni, hogy megalapozottak-e az előrejelzések, hogy valóban katasztrófába rohan-e az emberiség vagy sem, mert a katasztrófa már bekövetkezett. Ebből természetesen nem az következik, hogy már semmit sem tehetünk, mert minden veszve van, hanem az, hogy végre fel kell ébrednünk, s kinek-kinek minden tőle telhetőt meg kell tennie a még nagyobb katasztrófák elhárításáért, egy olyan civilizáció kialakításáért, amely harmóniában él a természettel.

Sokan úgy vélik, hogy az ökológiai problémák megoldásának kulcsa a megfelelő technikai fejlesztés, valamint a környezetvédelmet biztosító gazdasági szabályozók és jogi normák életbe léptetése. Ezekkel az eszközökkel csakugyan nagy eredményeket lehet elérni: energiatakarékos közlekedési eszközök, háztartási gépek, gyártási eljárások kidolgozásával, a hulladékok újra-hasznosításával (reciklálásával), különféle szűrő- és tisztítóberendezések felszerelésével, szigorú bírságok kiszabásával valóban jelentős mértékben csökkenthető a környezetszennyezés.

Ám akik elégségesnek tartanak efféle intézkedéseket, azok nem veszik figyelembe, hogy Földünk végeessége és a természeti környezet határoltága következtében az emberi tevékenységnek abszolút korlátjai vannak. Ilyen abszolút korlát az élelmiszertermelésben a megművelhető földterület nagysága, amely bizonyos határon túl már nem növelhető. Jó okunk van azt gondolni, hogy a mezőgazdaságban már közel vagyunk a Föld teherbíró-képességének határához. Erre utal, hogy a terméshozamok egyoldalú maximalizálásának tendenciája miatt világszerte óriási mérvű az erózió; hogy a termőterület növelése érdekében olyan területeket is művelés alá vesznek, amelyek rövid idő alatt összeroppannak a mezőgazdasági termelés súlya alatt (lásd sivatagosodás), illetve kiirtanak a klímaszabályozás, a talajvédelem és a vízháztartás szempontjából létfontosságú erdőket; hogy a műtrágyázás és a vegyszeres növényvédelem egyre súlyosabb károkat okoz stb. Ennek ellenére lehetne elég élelmet termelni a Föld összes lakosa, sőt, még sokkal több ember számára is, mégpedig azok nélkül az ökológiai kártételek nélkül, amelyek a jelenlegi mezőgazdasággal együtt járnak. Ám ehhez arra volna szükség, hogy csökkentsük a luxuscikkek termelését, és helyettük valóban élelmiszert termeljünk.

Vegyük például a húsfogyasztás kérdését. A hagyományos mezőgazdaságban a háziállatok olyan növényekkel táplálkoznak, amelyek közvetlenül nem alkalmasak emberi fogyasztásra, s így egy ilyen rendszerben az állatok mint élelmiszerfogyasztók nem jelentenek konkurenciát az ember számára. Gyökeresen megváltozik a helyzet a modern, intenzív állattenyésztésnél: a sertések már nem makkon élnek az erdőben, a tyúkok nem a ház körül kapingálva keresik táplálékukat, hanem istállóban, ketrecekben tartják, s értékes takarmánnyal, gabonával táplálják őket. Jelenleg a világ gabonatermelésének 40 százalékát állati takarmánnyként használják fel, sőt, a gazdag országokban ez az arány a 75 százalékot is elérheti. Ilyen körülmények között viszont a húsfogyasztás hihetetlenül pazarló formája a táplálkozásnak: 1 kalória hús előállításához ugyanis 10–12 kalória takarmányt kell az állatokkal megejtetni. Az élelmiszertermeléssel kapcsolatos ökológiai problémák megoldásához tehát — a természeti környezet végeessége következtében — alighanem arra volna szükség, hogy a gazdag országok lakói térjenek vissza a húsban szegényebb étrendhez. Ez mindenekelőtt jót tenne a gazdagok egészségének, mert csökkentené túltápláltságukat; azután hatalmas mennyiségű gabona szabadulna fel, amelyet emberek élelmezésére lehetne fordítani; a föld egy részét hosszabb időre ugaron lehetne hagyni, ami a talaj regenerálódásának legjobb módja; végül pedig csökkenne a terméshozamok növelésének kényszere s ezzel együtt az a környezetrombolás is, amely a műtrágyázásból és növényvédő szerek alkalmazásából adódik. Ugyanez vonatkozik — mutatis mutandis — a harmadik világ országainak mezőgazdaságára is. Ha ezekben az országokban a luxuscikkek — kávé, tea, kakaó, mogyoró stb. — egy része helyett élelmiszert termelnének, akkor nem kellene a termőterület növelése céljából erdőket, ligeteket kiirtani és marginális földeket művelés alá venni, aminek következménye — mint láttuk — az erózió és a sivatagosodás. (Ennek természetesen feltétele, hogy az érintett országokban földreformokat hajtsanak végre, és földet adjanak a nincsteleneknek.)

Úgy tetszik tehát, hogy az élelmezési válság és a mezőgazdasággal kapcsolatos ökológiai problémák nem oldhatók meg pusztán technikai eszközök, új termesztési eljárások bevezetésével, hanem megkívánják az életmód megváltoztatását is: a környezetromboló tevékenységek korlátozását, bizonyos luxusszükségletek csökkentését, főképpen pedig az erőforrások igazságosabb elosztását, a szegények segítségét.

Hasonló eredményre jutunk akkor is, ha általánosságban vizsgáljuk a szennyeződések problémáját. Technikai megoldásokkal, szűrő- és tisztítóberendezésekkel elérhetjük, hogy egy bizonyos helyen ne kerüljenek be a természeti környezetbe szennyeződések. Víz tisztító berendezésekkel például ki lehet szűrni az ipari és városi szennyvízből a nehézfémeket, s így meg lehet óvni valamelyest a vizek tisztaságát, de ettől még megmarad

a víztisztításnál keletkező mérgező iszap elhelyezésének problémája. Vagy: több száz méter magas kémények építésével meg lehet kímélni egy gyár közvetlen környékét a légszennyezéstől, de ezzel csak annyit érünk el, hogy nagyobb távolságra juttatjuk el a szennyező anyagokat. Meg kell tehát barátkoznunk azzal a gondolattal, hogy jó néhány fajta szennyeződés megállításának legfontosabb feltétele megint csak az életmódunk megváltoztatása: a szennyezést okozó tevékenységek (gépkocsi-közlekedés, vegyipari termelés stb.) csökkentése. Ezzel a felismeréssel magyarázható, hogy az utóbbi tíz évben jó néhány nyugati országban feltűnően visszaesett az atomenergia-ipar: mivel nem sikerült megoldani az atomerőművekben keletkező radioaktív hulladékok biztonságos elhelyezését és tárolását, sok országban nagyon lelassították vagy teljesen le is állították az atomerőművek építését. Ha a szennyeződési problémákat nem a szennyező anyagok térbeli átcsoportosításával kívánjuk „megoldani”, akkor nem elég szűrő- és tisztítóberendezéseket üzembe helyezni, hanem magukat a szennyező tevékenységeket kell korlátoznunk.

Jelenlegi életformánk megváltoztatásának szükségességéhez jutunk el akkor is, ha a növény- és állatfajok veszélyeztetettségének problémájára keresünk megoldást. A kipusztulás veszélyének kitett fajok csak akkor menthetők meg, ha véget vetünk élőhelyeik, a trópusi erdők, a lápok stb. kiirtásának, ha meghagyjuk őket eredeti épségükben mint természetvédelmi területeket. Ehhez viszont egyrészt korlátoznunk kell bizonyos szükségleteket és érdekeket: például azokat, akik irreálisan alacsony áron akarnak hozzájutni speciális trópusi faanyagokhoz (mondjuk tikkához és mahagónihoz), vagy azokat, akik az Amazonas vidékén évente 2,5 millió hektár őserdőt égetnek fel, hogy marhalegelőket nyerjenek és marhahúst exportáljanak a gazdag országokba (és akik 5–6 év múlva, egy ilyen legelő kimerülése után egyszerűen továbbállnak és másutt előlről kezdik az őserdő felégetését); másrészt az erőforrások igazságosabb elosztásával enyhítenünk kell a szegények ínségén, hogy tűzifa- és termőföld-szükségletük kielégítése érdekében ne kényszerüljenek jövőtehetetlenül megkárosítani a természeti környezetet.

A környezet válságának vizsgálata tehát azt mutatja, hogy az ökológiai problémákat nem lehet pusztán technikai eszközökkel megoldani, hanem életmódunk megváltoztatására is szükség van. Ez egyrészt a gazdagok és jómódúak részéről az anyagi szükségletek csökkentését, másrészt a természeti erőforrások igazságosabb elosztását, a szegények segítését foglalja magában.

A modern ipari civilizáció kialakulását, mint ismeretes, hatalmas szellemi forradalom kísérte, melynek tartalma a kultúra és a gondolkodás evilágivá válása, szekularizációja volt. A középkori ember számára az örök üdvösség volt a legfontosabb, érdeklődését pedig a természetfeletti, a másvilág és Isten kötötte le, az újkor uralkodó embertípusa viszont materialista lett, aki csak evilági beteljesülést ismer, a boldogságot pedig szükségleteinek minél teljesebb kielégítésében látja. Bár a materialista humanizmus képviselői nagyon tágra értelmezték az emberi szükségleteket, s nagy fontosságot tulajdonítottak a szellemi-kulturális szükségleteknek is, ténylegesen mégis az anyagi, a fogyasztói szükségletek váltak uralkodóvá még a kulturális és szellemi élet terén is. Gondoljunk csak arra, hogy a modern ember számára még a leganyagtalanabb művészet, a zene élvezete is anyagi eszközök hatalmas arzenáljának — rádióknak, magnetofonoknak, lemezjátszóknak, hifi tornyoknak, kazettáknak, hanglemezeknek stb. — a birtoklásához van kötve. Mármost az utóbbi egy-két évtized egyik legérdekesebb ideológiai és kulturális fejleménye olyan mozgalmak megjelenése a legkülönbözőbb országokban, amelyek ilyen vagy olyan világnézeti állásponttól szembefordulnak a modern ipari civilizáció értékrendjével és az általa kínált életformával.

Ezek közé tartoznak például az „ellenkultúra” különböző irányzatai, a hippizmusból és a 60-as évek diákmozgalmaiból kinőtt „alternatív” csoportosulások a fejlett kapitalista

országokban; az érzékelés és az önazonosság új típusait kereső önismereti, meditációs és pszichoterapeutikus csoportok; az új nőmozgalom szervezetei, amelyek a destruktív férfiértékek uralma alatt álló ipari civilizáció alternatíváját és a nemi szerepek újradefiniálását keresik; az együttélés új formáival kísérletező kommunák, lakóközösségek, önszerveződő csoportok; a természettel való béke és harmónia megvalósításán fáradozó ökológiai mozgalmak (zöldek, anti-nukleárisok, a szelíd technika kifejlesztésén dolgozó közösségek). E mozgalmak tagjai számára nem személyes fogyasztásuk növelése a fontos, hanem a hiteles, igazi emberi lét: megpróbálnak szakítani a modern kor sajátos, hedonista életszemléletével, amely a kényelmet, a jólétet, a szórakozásokat és élvezeteket tekinti fő értékeknek.

Természetesen nem könnyű pontosan és világosan megfogalmazni, hogy miben látják a fejlett országok radikális mozgalmait az „igazi, hiteles emberi létet”, melynek nevében szembehelyezkednek a modern civilizáció alaptendenciájával: az anyagi szükségletek, a személyes fogyasztás és a természet feletti uralom állandó növelésének tendenciájával.

Annyi azonban kiderül ezekből az utalásokból, hogy az ökológiai válság az ipari civilizáció átfogóbb, szellemi, erkölcsi és kulturális válságának része: az életmód megváltoztatásának, a fogyasztás mérséklésének szükségessége, amit az ökológiai válság tényeinek vizsgálatából szűrünk le, érdekes módon összecseng azoknak a mozgalmaknak a céljaival, amelyek etikai, kulturális és szellemi-vallási megfontolásokból kiindulva keresnek másfajta életformát és kultúrát. Fontos látni, hogy az anyagi fogyasztás csökkentése, az anyagi szükségletek mérséklése e mozgalmak képviselői szemében nem kényszerűség, fájdalmas lemondás, nem negatívum, hanem pozitívum: lehetőség arra, hogy végre megismerjék az életnek azokat a területeit is, amelyek eddig el voltak rejtve előlük, mert életüket a konkurencia, a hajsza, a szerzésvágy töltötte ki. Ideológiájukat tekintve e mozgalmak olyan szellemi előfutárokhoz nyúlnak vissza, mint például Rousseau és Schiller.

Mint ismeretes, Rousseau volt az, aki elsőként írta le szisztematikus módon, hogy a szellemi és erkölcsi értékek pusztulásának formájában mekkora árat kell fizetnünk a munkamegosztás, a szerzésvágy és a konkurencia uralma alatt álló modern társadalom működéséért, és arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy ebben a világban az ember — a humánus átfogó mércéjével mérve — még akkor is vesztes, ha anyagilag, gazdaságilag történetesen a nyertesek közé tartozik. Schiller kritikája esztétikai indíttatású: az ember, aki két világnak, az empirikus és az intelligibilis világnak polgára, a művészetben találja meg igazi rendeltetését, ahol érzékileg tapasztalhatóvá válik az eszme, a végesben megjelenik a végtelen, s az időben megízlelhető lesz az örökkévaló. Schiller szerint elvétí viszont a rendeltetését az, akinek számára a birtoklás, a természet feletti uralom és anyagi szükségletei kielégítésének állandó bővítése a legfontosabb. Az ilyen ember megmarad az időbeliség véges rendjében, törekvései pusztán az anyagira és időbelire irányulnak; abszolútumra való törekvés helyett csak abszolút törekvést ismer, mely sohasem nyugszik meg; az abszolútummal, a végtelennel való találkozás helyett csak „rossz végtelenségben” van része, mert a szerzés és elsajátítás szakadatlan dinamikájában sohasem nyugszik meg, hanem csak vég nélkül fokozódik a szükséglet.

Az anyagi szükségletek csökkentése és egy másfajta értékrend keresése csak az egyik oldala annak a változásnak, melynek szükségességéhez az ökológiai válság vizsgálata alapján eljutottunk. A másik: az erőforrások igazságosabb elosztása és a szegénység segítése, minthogy jó néhány ökológiai problémának a szegénység a fő oka. Így közvetlenül összefügg a szegénységgel a Föld népességének veszedelmes ütemű növekedése, márpedig napjainkban éppen ez ad drámaiságot a legtöbb ökológiai problémának. Az emberek ugyanis épp azokban az országokban kívánnak sok utódot, ahol a szegénység miatt magas a gyermekhalandóság, ahol — ismét a szegénység miatt — hiányzik a szociális

ellátás minden formája és ezért öregkorában az ember csak a gyermekeitől remélhet támogatást; és ahol — megint csak a szegénység miatt — a munkáskezek száma a családi gazdálkodás legfőbb tényezője. Alacsony viszont a születési arányszám a jómódú országokban, ahol magas a műveltségi színvonal és fejlettek a szociális szolgáltatások. De a szegénység rejlik a harmadik világ olyan ökológiai problémái mögött is, mint az erózió, az erdőirtás vagy a sivatagosodás: a szegények, kétségbeesett igyekezetükben, hogy tűzifához vagy termőföldhöz jussanak, kiirtanak létfontosságú erdőket, túlterhelnek legelőket, és ezzel saját jövőjüket megélhetésüket ássák alá.

Napjainkban 1 milliárd ember él az abszolút szegénység állapotában, vagyis olyan élethelyzetben, melynek jellemzői az éhezés, az analfabetizmus, a betegség, a magas csecsemőhalandóság, az alacsony várható élettartam, a munkanélküliség vagy alulfoglalkoztatottság és az infernális lakásviszonyok.

Ennek az 1 milliárd embernek a nyomorúságáért nyilván nem egyformán felelős a Föld többi 4 milliárd lakosa. A legnagyobb mértékben alighanem a harmadik világ helyi uralkodó osztályai vétkesek, akik haszonélvezői azoknak a mérhetetlenül igazságtalan földbirtok- és tulajdonviszonyoknak, amelyek ezekben az országokban fennállnak. Kenyában és Togóban, Peruban és Haiti szigetén, Pakisztánban és a Fülöp-szigeteken a kiváltságosok tobzódnak a jólétben, miközben ugyanott leírhatatlan nyomorban élnek embermilliók. Hozzájárul persze a harmadik világ nyomorúságához a világpiac működési mechanizmusa is: a világpiacon a fejlett ipari országok diktálják a feltételeket, határozzák meg a hitelek, a tőkék, a technológiák mozgását, aminek eredményeképp a gazdagok még gazdagabbak, a szegények még szegényebbek lesznek.

De akárkit terhel is a felelősség, a segítés, a javak igazságosabb elosztása az összes jómódúak kötelessége, amit nemcsak az emberiség kíván meg, hanem a jómódúak önérdeke is. Ahogy Adam Smith írta 1776-ban: „egyetlen társadalom sem virágozhat és lehet boldog, ha tagjainak túlnyomó többsége szegény és nyomorban él”, s ez vonatkozik az egész emberiségre is.

E komor és vészjósló helyzetkép láttán felmerül a kérdés, mit tehetünk e problémák megoldásáért mi, az egyszerű kisemberek. Ne mondjuk rögtön, hogy semmit. Mert az követi el a legnagyobb hibát, aki — csupán mert keveset tehet — egyáltalán nem tesz semmit.

A Vigilia beszélgetése

Paul Virilióval

Paul Virilio a kortárs francia elméletírók szociológiai érdeklődésű szárnyának Jean Baudrillard-ral együtt talán legeredetibb (sőt legdivatosabb) képviselője. Építészeti-urbanisztikai és hadtudományi kutatásai egy sajátos diszciplína, a dromológia (sebességtan) alapelveinek kidolgozására készítették. Azt vizsgálja, hogy a tér és az idő helyett e két tényező viszonya miként válik egyre fontosabbá a történelem során, és különösen a posztindusztriális társadalomban. Virilio vizsgálatai felölelik a közlekedés, a kommunikáció, a politika és újabban az esztétika (film, videó stb.) területeit. Könyvei: Bunker archéologie (1975), L'Insécurité du territoire (1976), Vitesse et politique (1977), Défense populaire et Luites écologiques (1978), Fabren, Fabren, Fabren (1978), Esthétique de la perception (1984), L'Espace critique (1984), L'Horizon négatif (1984).

Mivel Virilio írásaiban és nyilatkozataiban időnként hivatkozik a maga keresztény álláspontjára, de ennek mibenlétét tudommal még sohasem fejtette ki, pontosan erre hivatkozva kértem tőle interjút. Beszélgetésünkre — amelyen jelen volt 17 éves lányom és 12 éves fiam is — 1988. április 23-án került sor egy párizsi kávéházban.

— Én, éppúgy, mint Ön, katolikus vagyok, s ez számomra az élet lényege maga. Ez alapvető! A szüleim nem voltak keresztények, én felnőttként tértem meg a háború után, 18 éves koromban. Nem megszokásból vagy családi hagyományból lettem vallásos, hanem reveláció útján. Ez a szó világos, és számomra nincs ennél fontosabb.

— Említenék egy problémát, mely talán probléma az Ön számára is. Mint művészettörténész mindig úgy gondoltam, hogy számomra a művészet a legfontosabb, mert ez a hivatásom, ez a hitem stb. Ugyanakkor mint vallását gyakorló ember állandóan jelen volt a kérdés: hogyan egyeztethető össze ez a kettő?

— Ez a kérdés számomra is nagyon fontos. Hogyan lehet megélni mindkettőt, a vallást is, a hivatást is.

— Sokat vitatkoztam valakivel, akiről valóban elmondbatom, hogy „megtért”, és aki azt mondja, hogy a művészet mint „földi” dolog nem a legfontosabb. Én viszont állandóan keresem a megoldást, hiszen ez óriási kétely: az életemet már a művészetnek és a kultúrának szenteltem, ugyanakkor a „másik énemmel” érzem, hogy az illetőnek igaza van! Mindeddig csak egy igazi megoldást találtam, Fra Angelico munkásságában. Keresem a basonló példákat, és rátaláltam olyanokra, mint Hugo Ball, aki nagyon fontos lett számomra a dadaizmustól kezdődő életével... És talán ilyen Joseph Beuys, akivel szinte baráti viszonyban voltam, és aki talán nem volt annyira „vallásos” az én értelmezésem szerint — hiszen ő visszautasította ezt a szót, és mindig „spiritualizmus”-ról beszélt és Rudolf Steiner követője volt...

— Beuys antropozófus volt?

— Tulajdonképpen igen. Tébát ő is kérdőjel. Vagy vegyük Marcel Duchamp-t, akit többnyire ateistának tartanak, és aki egy interjúban kifejezetten nem bajlandó Istenről beszélni. Én pedig éppen ezért gondolom, hogy ez lehetett a legfőbb problémája!

— Mindenesetre számomra ő a legnagyobb művészetfilozófus. Duchamp számomra nem egyszerűen művész, hanem olyasvalaki, akinek korunk legnagyobb filozófusai mellett van a helye. Láthatja, van tehát néhány érintkezési pontunk!

— Nála is azt a témát látom megjelenni, ami az Ön írásaiban a legjobban megfogott: az időt. Ugyanis én úgy tekintem Duchamp-t, mint aki a saját idejével, azaz életének időtartamával tökéletesen gazdálkodott. Azt pedig Ön írja, hogy a mi civilizációnkban egyáltalán nem létezik a balál gondolatával való szembesülés.

— Meg szokták kerülni ezt a kérdést!

— Ezt Ön már egyszer kifejtette, mégpedig a túlvilág vonatkozásában. Hallbatnék erről bővebben?

— Még mielőtt belemennék a válaszba, ha megengedi, előkészítettem egy rövid bevezetést. Azt hiszem ugyanis, hogy az embert nem annyira a kultúrája meg a tanulmányai határozzák meg, hanem az élettörténete. Vagyis a gyermekora. Én pedig 1932-ben születtem, tehát a háború gyermeke vagyok, a „Kriegsgeneration”-hoz tartozom. A háború volt az apám és az anyám. Semmit sem lehet megérteni mindabból, amit mondok, amit csinálok, annak megértése nélkül, hogy a háború alakított ki. És nem akármilyen háború, hiszen ez totális háború volt. A totális háború engem gyerekefajl ráébresztett, hogy kételkedjem a valóságban. Ne higgyek többé a szememnek. A totális háború, azt mondhatnám, terrorizálta számomra a világ valóságát. Nem egyszerűen az embereket terrorizálta, a természetet terrorizálta, az embereket és a természetet rombolta le, hanem a nyolc- vagy tízéves gyerekben, aki akkor voltam, terrorizálta a valóságot. Nem tudtam többé hinni a valóságban. Olyan környéken laktam, amelyet nagyon erősen bombáztak, ahol tüzszekát szedtek, agyonlövések voltak egy éven át. Egy olyan városban, amely nagyon megrongálódott...

— Hol?

— Nantes-ban, Bretagne-ban. Saint-Nazaire közelében, ahol „partraszállás” is volt. Tehát a háború megtanított, hogy kételkedjem a valóságban, a reálisban, és pedig nem az idealizmus jegyében. Ez egyfajta „optikai realizmus” volt, avagy „szolgáltatmegtágadó” voltam. „Nem hiszek többé a szememnek” — ez népszerű francia kifejezés...

— Megvan a magyarban is.

— Valami mélységes bizonytalanság-elv volt ez a realitást illetően. Tehát a háború végén újra felvettem az idő kérdését, és elkezdett érdekelni — anélkül, hogy tudtam volna róla — a relativitás. És máris a sebességnél voltam, meg annál a Szent Pál mondatnál, amit annyira szeretek: „elműlik e világnak ábrázata” (1 Kor 7, 31), az a világ, amit látunk, elműlőfélben van. A világ elvonul előttünk (défile); csak mozi, mely lepergő képeket hoz létre. Ez keltette fel bennem az érdeklődést a fizikai relativitás iránt. Noha nem voltam rá intellektuálisan felkészülve, hiszen nem végeztem egyetemet, sem felsőfokú tanulmányokat — megálltam a tanulás „nullfokánál”, autodidakta vagyok —, elkezdtem olvasni Einsteint, Diracot, Louis de Broglie-t, Heideggert, Sartre-t, Merleau-Pontyt, a gestaltistákat stb. Egyidejűleg a művészet és a költészet iránt érdeklődtem, különösen a festészet iránt. Egyébként festő akartam lenni ebben az időben. Az csak természetes, hogy ha valaki kételkedik a valóságban, érdeklődik a festészet, a művészet, vagy legalábbis a látás iránt. Csak sokkal később fordultam az építészet felé, a bunkerek miatt. Először voltak a

bunkerek, s csak utána jött az építészet! Az érdekelt, hogy újra megtaláljam a gyermekkorom, a háború emlékeit, a gyermekkorom helyszínén. Az első bunker, amit láttam, néhány kilométerre volt Nantes-tól. A háború alatt nem volt jogunk a tengerpartra menni. Tehát egyszerre fedeztem fel a tengert és a bunkereket. Felfedezni a tengert rendkívüli élmény volt, s ott voltak ezek a bunkerek, amelyek engem nem terrorizáltak, hanem megdöbbenettek brutalitásukkal; ahogy megfogalmaztam, ezek voltak ifjúkorom „hűsvét-szigeti” szobrai.

A háború volt az egyetlen egyetemem... Ha valaki megkérdezi, milyen tanulmányokat végeztem, azt mondom: háborút. Háborús tanulmányokat folytattam. Az utcán, a valóságban — még mielőtt ezt intellektuálisan és stratégiaként folytattam volna, a háborúra irányuló olvasmányokon és a munkán keresztül. Ez az „egyetem-háború” vagy „háborús egyetem” megtanított a szkepticizmusra, a hitetlenségre az objektivitással szemben. Belőle szereztem bizonyos védettséget az ideológiák ellen, melyeknek ebben az időszakban meglehetősen nagy hatásuk volt. Az ötvenes években, a háború után mindenki kommunista, mindenki „ideológus” volt. S amikor azt mondtam, hogy nem hittem többé a szememnek, ez így volt igaz. A „L'Insécurité du territoire” (A terület megbízhatatlansága) című első könyvem előszavában leírok egy eseményt, amely megdöbbenett, 1943-ban. Megyek az édesanyámmal Nantes központjába sorba állni, hogy kétszershűtlet szerezzünk a hadifoglyoknak. Beállok a végtelen hosszú sorba az édesanyám helyett, aki majd délben érkezik, mert ezalatt másutt vásárol, aztán átveszi a helyemet. És mialatt az édesanyám folytatja a sorbaállást, én, a kilencéves gyerek, elmegyek sétálni Nantes belvárosi negyedében, ahol játékboltok vannak. Megyek játékokat nézni a butikokban. Majd visszamegyek, megkeresem az édesanyámat, és hazamegyek. És akkor, délután, az első hatalmas bombázás Nantes fölött: 8000 lakás pusztult el! Majdnem 10 000 halott néhány perc alatt. A belváros földig rombolva.

Este visszamegyek oda, ahol délelőtt jártam, keresztül a városon — megnézni, hogy a családom nem pusztult-e el, mert mindenütt voltak rokonaink — és nincs többé semmi! Van ég, vannak virágok, meg persze füst, de nincs többé fa, nincs többé ház, nincs többé semmi. Még jelen voltak bennem a játékok, a házak, az ős (szép október volt), és akkor hirtelen „psszty” — az egész elpárolgott! Mintha egy varázsló eltüntetne volna: „takk”. Ez a pillanat nagyon fontos volt számomra. Törés. Az egészen szilárd dolgok — mert a gyerek számára minden nagyon szilárd, a felnőttek száz meg száz évig élnek, annyira erősek, a falak meg évezredekig, a városok örökkévalók — hirtelen már csak eltűnt díszletek. Számomra ez nagy lecke volt. Nos, néhány év múlva — és ezzel befejezem — fő kritikám a felnőttekkel szemben így szólt (hiszen mindig vannak nemzedéki konfliktusok az ember tizenöt-tizenennyolc éves korában): „De hiszen ezek komolyan veszik magukat! Hát ez nem lehet igaz! *Valakinek* hiszik magukat, minden alap nélkül!” Nem tudtam többé komolynak tartani a felnőttek világát. Nevetségesnek tartottam azt az embert, aki annyira komoly képpel jelent meg előttem. Mert láttam a háborút, láttam, mi történt a felnőttekkel a háború alatt, és számomra az, hogy egy férfi vagy egy nő komolyan veszi magát, beképzeltségnek tűnt. Ha valaki azt mondja: „diplomáim vannak” vagy „én vagyok a király” — annyira nevetséges volt. De nem is igazán nemzedéki tiltakozás volt ez, hanem inkább megdöbbenés: „Ön, akinek van intelligenciája, akinek van tapasztalata, hogyan veheti magát ennyire komolyan!”

Es ekkoriban, 1948-ban, egy éjszakai álomban ért engem a kinyilatkoztatás, amely megtérített. Háborús álom, egyszersmind jel, Isten jele. Így történt. És hogy végre visszatérjek az Ön kérdéséhez: ma nem írok semmi mást, csak kifejezem, hogy ha „a Fény évszázada”, a felvilágosodás megvilágította a Természet eszméjét, akkor „a fénysebesség évszázada”, tehát a miénk — vagy még inkább a sebességé, a szó minden értelmében; nemcsak a számítógépnél, hanem egyáltalán — kérdésessé tette a valóság fogalmát. Tehát

már nem a természetes fogalmáról van szó, hogy mi is az a természetes, és mi a kulturális természet, hogy mi is az a valóságos és mi a virtuális. A technológia miatt, az atombomba miatt, e technológia összes politikai következményei miatt. Egyetlen megszorítás, hogy ma már nem úgy kételkedem a valóságban, mint régen: már nem hiszek a halálban. Mint keresztény. Ami azt jelenti: hívőnek lenni annyi, mint hitetlenné válni. Nem hinni a halálban.

Összefoglalom: az én hitem egy egyszerű keresztény hite, mondhatnám, egy egyszerű katonáé, akit érdekel az élet, a háború és persze a technika, s aki egy szép napon szeretne létrehozni egy esszét (hiszen többet, mint egy „kísérletet” nem tehetek), egy teológiai esszét a sebességről.

— *A sebességről?*

— A sebesség teológiájáról. Megkísérelném bemutatni, hogy ha a sebesség önmagában nem jelenség, hanem jelenségek közti viszony, valahol az idő és a történelem teológiájához hozzá lehetne illeszteni egy sebesség-teológiát. Ez támaszkodnék a relativitás fizikai elméletére s nyilván képes lenne a hiten, a Szentírásan, a tanúságtételeken keresztül vizsgáldni. Mint ahogy Szent Pál vagy Szent Péter is tette. Szent Péter mondja: „egy nap az Úrnál olyan, mint ezer esztendő, és ezer esztendő, mint egy nap” (2 Pt 3, 8), „Ez az egy azonban ne legyen elrejtve előttetek, szerettem” (uo.). Amikor Szent Pál azt mondja, hogy az a világ, amit látunk, elmúlófélben van, nem kell hozzá annyira ragaszkodni, akkor relativitásról beszél. De ez a relativitás, a földi világ relativitása állandóan jelen van a Szentírásban! Furcsa, hogy amikor megéljük ezt a relativitást, a televízió keresztül, a technológia illúziós hatásain keresztül, akkor már nem beszélünk róla. És szerintem elég baj, hogy erről nem készült könyv. Ez egy esszé lenne — hiszen nem vagyok teológus és nem is leszek — arról, hogy mi is az a sebesség, s mi benne az erőszak. Rendkívüli erőszak — a technológia közvetítésével. Méghozzá büntetlen erőszak. Egyik forrása az autópálya, a gyorsajtás (Németországban nincs sebességkorlátozás!). Mi történik, ha az erőszak ilyen sokáig büntetlen marad? Még az egyház sem ítéli el. Vannak olyan papok, akik a könyörgésnél elmondják: „Vigyázzatok az autópályán, mert ha túlléptek a sebességet, bűnt követtek el! Hiszen megölhettek valakit!” stb. De erről még annyi mindent el kellene mondani! Mert ez nem csak autós jelenség! Olyan jelenség, mely érinti a látást, magát a valóságot! Ahogy érzékelünk, ahogy érzünk. Nagyjából erről van szó. Bevezetésül ennyit. Erről még sohasem beszéltem. Ön az első, akinek elmondtam.

— *Hadd kezdjem az utolsó kérdésnél, hogy innen haladjunk az első felé. Ön a büntetlen sebességről beszélt. De sokat írt már a sebesség varázsáról is. Nekem ugyan nincs kocsim...*

— Már nekem sincs.

— *... és nem is lesz, meg vagyok győződve róla. De gondolt-e már valaki arra — s ez már gyakorlatilag jogi kérdés —, hogy elitéljen mindenfajta autót, mindenfajta sebességet mint különösen életveszélyes dolgot? Úgy értem, rendeletileg. Nem tudok róla. Sokat vitatkoztak már például az ökolívásról mint erőszakos cselekményről, hogy be kellene tiltani. De sohasem volt még szó az autó betiltásáról.*

— Valóban nem. Részemről sem a betiltásról van szó, hanem sokkal előbbre lépnek, mégpedig a modern világ relativitásának kérdésében. A sebesség jelenségek közti reláció. Önmagában semmi. Van két vonat, amely közlekedik, a sebesség kettejük viszonya. Tehát a sebesség önmagában se nem jó, se nem rossz, de alkalmazása értékítéletet vált ki. Nemcsak az autó szintjén, hanem a vizualitás szintjén is. Van egy autó-sebesség, amikor megyünk, amikor a kocsiiban ülünk stb., és van egy audiovizuális sebesség, az érzékszer-

veinké. Egy ember, aki meghatározott montázs-gyorsasági feltételek között nézi a televíziót, hallucinációs és manipulatív hatásoknak van kitéve, melyek részegséghez hasonló állapotot idéznek elő benne. Azt mondhatjuk, hogy „sebességi állapotban” van, mint ahogy valaki „alkoholos állapotban” van. A gyorsaság egyformán manipulatív, amikor valaki ül a tévé előtt és egy brutálisan gyorsra vágott filmet néz, és amikor autóban ül, amit túlhajt, vagy repülőgépen... Tudomásul kell venni, hogy a sebesség olyan jelenség, mely magának a létnek a birtokbavételére irányul. Olyan jelenség, mely *megfosztja* az egyént, a sebesség tulajdonosát magát. Mondok egy példát. Más és más dolog, ha az ember férfi vagy nő, fiatal vagy öreg, gazdag vagy szegény... De minden egyes egyén élő, eleven (vivans, vif)... Vagyis az elevenség, életképesség (vivacit  , vitalit  ) alapvető sajátossága tudatának, intelligenciájának, izmainak, vérmérsékletének. A l  zn  l, az idegess  gn  l, a t  lfsz  ttets  gn  l és más hasonló jelenségeknél a sebesség működik. A narkotikumokban, a drogokban is, vagy az autó, a motorkerékpár vagy a szuperszónikus repülőgép akcelerációs hatásaiban. Mivel a sebesség viszony a jelenségek között, mindig ott van a helyváltoztatás, a szállítás jelens  gein  l és a kommunikációnál is. Ha valaki túl gyorsan beszél, akadályozza a m  sik  t a megértésben, fel  l akar kerekedni (mert a legtöbbször erről van szó), az dialektikájának, sz  onoklat  nak korb  csol  s  val győzedelmeskedik. A sz  onoklat gyorsasága pedig brut  liss  , a hallgatón váló er  szakt  tt  l   v  lik.

Hasonlóképpen az iparban. Veg  ny  k egy idős asszonyt, aki t  z   r  t dolgozott a gyárban, mik  r fiatal volt, a háború előtt, és jól dolgozott, de szegény maradt. Most pedig találkozik egy fiatal munk  sn  vel, aki h  t-nyolc   r  t dolgozik, s azt mondja neki: „De hiszen ez rosszabb, mint a mi időnkben!” Mert persze hogy ma jobbák a munkakörülmények, van kávészünet stb., de a teljesítménykényszer olyan nagy, hogy tönkreteszi a személyiséget. Ilyen példa van ezer meg ezer. T  h  t, ha tudomásul vesszük, hogy a sebesség viszony a jelenségek között, minden jelenség között: vita, verseny, háború — a sebesség és a meglepetés a háború alapja —, akkor kiderül, hogy a sebesség mindenütt jelen van. Mert a sebesség maga a reláció, maga a relativitás! Van az idő, van a t  r, vannak a viszonylatok az emberek között (társadalmi viszonylatok az állam és az egyének között), az idő és a t  r között pedig ott a sebesség. Mint Einstein mondja: a t  r és az idő többé már nem abszolút, mint volt Newton idejében. A sebesség az abszolút! Ez a relativitás! Sőt a sebesség relativitása! Minden, ami felgyorsul vagy lelassul, hatással van a v  l  g érzékelésére, embertársaink érzékelésére,   gy a v  l  ggal, a többiekkel váló kommunikáció természetére is. Ez annyira nyilvánvaló jelenség, az embernek az a benyomása, hogy m  g a nyilvánval  s  g  t is elfelejtett  k.

— *Visszatérek a sebesség okozta r  szegs  gre.   t  lte már   n is ezt az érzést?*

— Igen. Volt egy nagyon erős kocsim fiatalkoromban, egy 2 literes, 4 hengeres Jaguar.   s nagyon szerettem egy ideig, mint minden fiatal. Tudom, miről van szó. A vonat is hasonló, a TGV. M  r és elnevezése is erre vall (train de grande vitesse, nagy sebess  g   vonat Franciaországban). Ha Chartres-ba megy  nk z  r  ndoklatra, két napig tart az   t (közben megalszunk valahol). Csodálatos v  d  k, a gyalog bejárt v  d  k gazdagsága az illatokon, a f  rads  gon keresztül — kivételes gazdagság! Párizs   s Chartres között az érzések, a történetek egész univerzuma! Kapcsolat a v  l  ggal, azokkal, akik részt vesznek a z  r  ndoklaton stb. Ha azonban ugyanezt az utat egy óra alatt kocsival tesszük meg, a v  l  g nem több l  tv  ny  l, mely elvonul az ablak előtt, s ez nem sokban különbözik attól, ami a t  v  ben zajlik. A tájnak nincs többé m  lysege, csak mozi marad!   s magától értetődik, hogy ha még t  v  bb megy  nk, repülőgéppel, a Concorde-dal, egyáltalán nem marad semmi. Csak Párizs   s Chartres, az indulás és az   rkezt  s. Nincs többé utazás, a v  l  g diszkvalifik  l  dott, minden emberrel együtt.

Miért mondják, hogy a totális háború kegyetlen háború volt? Mit jelentett ez azok

számára, akik bennünket bombáztak? Emlékszem egy pilótára, aki azt mondta, miután Tokiót bombázta: „Semmi kapcsolatunk nem volt azzal a világgal ott lent, annyira pici volt, komolyan! Úgy égett, mint egy csomó szemét!” És csakugyan, felülről nézve egy égő város nem több, mint egy csomó száraz levél, amit elégetnek egy mezőn. Mi ez? Olyan, mintha hangyákat néznénk! Ez semmi! És ez az eltávolodás a többiektől, a valóságtól, a repülőgép terméke. A repülőgép csak azért repül, mert gyorsan megy, csak azért uralkodik rajtunk, mert gyorsan megy. Egészen félelmetes jelenségek vannak itt. Saint-Exupéry beszélt róluk. Nagy sebességnél, éppúgy mint nagy távolságnál, a világ diszkvalifikálva van. Emlékszem egy néhány évvel ezelőtti látványra. Nagyon szép idő volt, és éppen a buszra vártam, nem messze a lakásomtól. Elöttem, nem messze, pirosra váltott a lámpa, s a kocsik megálltak. Hirtelen befutott egy szép Cabriolet, lehajtott tetővel, benne az elbűvölt pilóta, mellette egy fiatal lány, aki így tartotta a kezét és nézett. Megérkezett teljes sebességgel, mintegy a sebesség kódében, mikor az embernek úgy marad a szeme. És hirtelen rám nézett, egészen közlelő. Én pedig láttam, hogy úgy nézett, mintha díszlet lettem volna. Mintha nem léteztem volna. Mintha egy plakát lettem volna. Mert része voltam a kódnek (brouillard), a valóság egyfajta zavara (brouillage) voltam. Ő benne volt a sebességben, én álltam. Tehát egy gyors mozgás és a mozdulatlanág kereszteződése. A kocsit hirtelen állt meg a piros lámpánál. Ezért a nő felébredt. De abban a pillanatban, amikor néztük egymást, kereszteződött valakinek a tekintete, mely még zavaros volt a gyorsaságtól, és az enyém, mely „fix” volt.

— Azt hiszem, Ön még nem írt az időről a festészetben, amely úgyszintén „fix” idő, a portréknál pedig egyszersmind „fix” tekintet is. Mindenkit izgat, engem is, bizonyos régi képek „tekintete”, a perspektivikusan megfestett, szembenéző arcképeké. Erre a jelenségre én már egy elméletet is építettem. A „fix”, „álló” képeket, a festményeket is „sebességben” kellene látnunk, azaz abban az értelemben, abogyan Ön ír a jelenségekről „Az eltűnés esztétikájá”-ban. A festmények időpontot rögzítenek, ugyanakkor benne is vannak egy időfolyamatban. Ha tehát öt percen át nézem Roger van der Weiden bájos női portréját, az már film!

— Abszolúte az!

— Viszont egy képtárban általában senki sem nézi folyamatosan a képeket, mert mindenki „sebességben” van...

— Egy „röppályán”...

— Tehát, hogy megőrizzük a festmények eredeti „időtartamát”, filmre kéne venniük őket, mondjuk 20 percen át — film, mely mozog, de a kép változatlan —, és így kényszeríthetnénk a nézőt, hogy átvegye a kép „sebességét”, átélje időtartamát.

— Itt Ön érintett egy kérdést, ami engem nagyon érdekel. Tudniillik: nincs optikai kép mentális kép nélkül. Mindig két kép van, az egyik a szem képe, „okuláris” kép, optikai kép szemüvegen keresztül, de ez az okuláris (optikai) kép nem létezik egy mentális képtől függetlenül. Ennek bizonyítéka, hogy léteznek pszichikai károsodások, melyeknél az embernek hibátlan a látószerve, egyáltalán nem vak, de „cortex occipitalis”-a (nyakszirti agykérge) megsérült a gyermekkorban lelki trauma következtében. Így nem, vagy alig tudja interpretálni a képeket. Aldous Huxley-nak van egy könyve, amit nagyon szeretek, „A látás művészete”. Ebben elmondja, hogy meg kellett tanulnia látni, mert pszichikai vak volt. És itt kézzelfogható, hogy amennyiben van okuláris-optikai formafelismerés, ennek oka, hogy kapcsolat áll fenn a mentális kép és az okuláris kép között. Az egyik függ az időtől és az időtartamtól, mely a tudat és a memorizálás időtartama (az érzékelés időtartama), míg a másik a külső mozgáshoz kötődik, a tárgyak idejéhez, elmozdulásuk idejéhez. Ez a

két idő össze van kapcsolva: az okuláris és optikai kép aktuális ideje és a mentális kép „virtuális” ideje, mely utóbbi nem illeszkedik pontosan az előző időbe. Ugyanis az egyik aktuális, a másik virtuális. És mégis, a kettő egymással teljesen titokzatos módon kommunikál, hogy *re-prezentáció* jöhessen létre.

— *Ez a kapcsolat az idegpályákon jön létre?*

— Igen. Itt érhető tetten az interpretáció fogalma is. Nem létezik nézés interpretáció nélkül. Nézni annyi, mint interpretálni. Vagyis felvenni a saját tudati rendszerünkbe, abban az időben, mely a mi tudatunk — mnemotechnikai és egyéb mentális képeink — ideje. Ezzel szemben a látás közvetlen felfogás. Tehát egyfelől van egy közvetítés, mely a tudaté, az emlékezésé (mentális kép, emlék stb.), másfelől pedig egy felfogás (la saisie), mely tisztán fiziológiai, melynek következtében 30 kép/mp-en túl, 30—160 kép/mp között nem látunk. Ha az ujjamat így húzom el, látom, ha nagyon gyorsan húzom el, kevésbé látom, ha még gyorsabban, nem látok semmit! Az a sebesség, amely lehetővé teszi a kinematográfiát, a másodpercenkénti 24 filmkocka, az optikai felfogás határa, amely merőben fiziológiai. A tudatnak nincsenek ilyen határai, más rendszerben van. És mégis, a kettő együtt jár. Mert azt a képet, amelyet nem interpretálunk, nem analizálunk, nem is látjuk. Ez a rejtély! És ezt igazolja, mondhatnám, tudományosan Szent Pál és Szent Péter. A világ a szubjektivitás és az objektivitás között terül el, tagadhatatlanul.

— *Ide kapcsolódik a következő kérdés. A közelmúltban azt nyilatkozta az „Art Press”-ben, hogy az Ön számára egy „modell” mindig csak egy kép lehet.*

— Igen, „imago”.

— *Hogyan működik ez Önnél? Hiszen azt mondta: „ha nem lenne -kép-em, nem tudnék írni.”*

— Persze, ez nyilvánvaló. Nagyon sok író mondja ugyanezt.

— *Nyilvánvaló egy olyan író esetében, aki, mondjuk, leír egy hegvet, egy tájat vagy egy alakot. De nem erre gondolok. Például le kell írnom egy mondatot, és azt látom. Nem a jelentését, hanem például a hosszát!*

— A hullámhosszát!

— *Nem egészen. De abban igaza van, hogy ezek nem pontos képek, hanem talán inkább képletek. Vagy egy megdöbbentő példa: a lányomnak két olyan osztálytársa is van, akik a matematikai feladatokat színben látják. Megjelenik előttük egy színes alakzat! De az Ön agya hogyan működik? Ha leír egy autóversenyt, el lehet képzelni, látni lehet, ez egy látvány. De mit lát, ha leír egy paradoxont? Egy absztrakt fogalmat? Van-e arra egy vizuális modellje, például, hogy „sebesség”?*

— Vizuális modell?

— *Például egy vektor, egy nyíl?*

— Van egy válasz-kezdeményem a „L’Horizon négatif” előszavában, az „Entre-image”-ban (köztes kép). Az, ami „közte” van! A kiadó nem akarta, hogy beletegyem a könyvbe: „Nagyon szép szöveg, de nem szeretem mint elméletet.” Vagyis nem értette meg. Pedig alapvető! Arra hivatkozom, ami a formák között van, s ezt „antiforma”-nak nevezném. Bizonyos értelemben a sebesség is ilyen az időben, mint az „antiforma” a térben. Viszony az időben a jelenségek között, mint ez az üresség a jelenségek között a térben. A sebesség egy tartály. Egy tartály a világban. A tenyér, mely űrt formál. A ház például egy tartály. A ház üreben élünk. A sebesség hasonló természetű. A sebesség a viszony. „Közben”, az

„időközben” van (entre-temps). Ez egy kifejezés. Ez a képi modell! De ez nem szó! Bizonyítéka, amit az előbb a tenyercemmel csináltam. A metaforákkal.

— *Amelyek egy bizonyos gyakorlattal valódi képekké változtathatók.*

— És a metafora törvényét is szóba lehetne hozni, de nem én vagyok az egyetlen — Derrida kimondta már. Én, amikor azt hallom, „de a metafora...”, mindig azt mondom: „Gondolj arra, hogy görögül az autóbuszokat -metaphorosz-nak hívják!” Ezek pedig szállítóeszközök! Egyik helyről visznek a másikra. (Nevet.) Tehát a metafora szállítóeszköz. És máris a témánál vagyunk, mert minden szállítóeszköznek van szállítási sebessége, akkor halad az egyik helyről a másikra. Hogy mennyire célratörően vagy mennyire tévelygve? Vannak tévelygő metaforák — hülyeségek —, és vannak szükségeselek. Nem lehet úgy írni, hogy adott pillanatban ne használjunk egy metaforikus kifejezést, mely lehetővé teszi, hogy a jelentést áthelyezzük az egyik dologról a másikra.

— *Követve az Ön gondolatmenetét, eljutottam egy örült ötlethez. Ha egy költő kitalál egy metaforát, ami akkor „eszébe jut”, az a fény sebességével történik!*

— Mindenesetre amikor kitalál egy metaforát, létrejön egy sebességvizony azzal, amiről beszél. Ez a metafora minőségéhez tartozik. Lerövidítés.

— *Mondhatom-e tehát, hogy amikor beszélek, a gondolatom és a megstrukturált szó közötti viszony, ez az időbeli távolság szintén fénysebességű?*

— Természetesen. De egyáltalán, lenni — a sebességnek lenni. Ha most visszatérünk a Heidegger és a lét körüli nagy vitához: egyszer azt mondtam Paul Ricoeurnek, mikor megírta az időről és az elbeszéléstről szóló kiváló könyvsorozatát (Le Temps et le Récit): „De nem tehetjük fel a Lét kérdését anélkül, hogy a sebességről beszéljünk!” Ez nem „a lét elviselhetetlen könnyedsége”, hanem „a lét tarthatatlan gyorsasága”! Ez az a pont, ahol kézzelfoghatóvá válik a vallási dimenzió! Éppen az előbb beszéltem a gyorsaság-teológia szükségességéről. Miért pihenőnap a vasárnap? Miért vonul be Jézus Jeruzsálembe számárháton, és miért nem lovon? Újraolvassa a Szentírást, barátom, mennyi ilyen adalékot találhatnánk!

— *Illés szekere. Egyébként azért nevettem az előbb, mert nemrég láttam „A lét elviselhetetlen könnyedségét”, a Milan Kundera regényéből készült filmet. De térjünk vissza még a metafora és a beszéd kérdéséhez. A végső kérdés az Ige és a Test viszonya. Hugo Ball egy gyönyörű írásában arról beszél, hogy a mi alapvető problémánk az Ige és a Test szétválása.*

— A szellem és az anyag?

— *Nem. Az Ige és a Test, bibliai értelemben, ahogy Szent Jánosnál olvasható. Csak hogy Ball a művészet összefüggésében beszél erről, s a Testet a képpel azonosítja, és ő az egyesülés lehetőségét Jézus Krisztusban látja.*

— Az Eucharisziában?

— *Először is a kereszthalálban. A kereszthalál képében van maradéktalanul együtt az Ige és a Test. És természetesen ez ismétlődik meg az Eucharisziában. Ebből következik egy újabb kérdés. Ön eddig a gyorsaság-teológiáról beszélt, most felmerül egy másik időfogalom, a történelmi idő, ez utóbbiból pedig következik egy „másik” történelem: az üdvtörténet.*

— Természetesen. Az idő teológiája létezik, számos teológus képviseli. A történelem teológiája létezik, az egyháztörténet, vagy akár a teremtetéstörténet révén. A sebesség

teológiája még csak keletkezőben van. Még nem jött létre, még cseppfolyós állapotban van. Sok az olyan jelenség, mozzanat, amely teológiailag nem interpretálható. Bizonyos mozzanatok, mint a gyorsaság büntette vagy vétke — megölni valakit az autópályán — példaszerűek, de maga a teológia még nem érkezett meg, még „nem jött el”. Nyilvánvaló, hogy az üdvösség problémája jelen van a sebesség teológiájában. Vegyünk egy konkrét példát. Mint ahogy Ön is mondta, vannak bizonyos időszakok az ember életében. A reveláció visszatérései. Én megtértem 1948-ban, 1968-ban... Újra volt ez az érzésem — nem is érzés, sokkal több annál: reveláció. Találkozás Krisztussal. Az ilyesmit az ember nem magyarázza, nem vitatja, nem ér semmit, ha elkezdünk mondani ilyen szavakat... És egy hónapig, két hónapig vagy háromig úgy éltem, mint egy szerzetes, vagyis egy pillanatig nem szüntem meg imádkozni. Nem szavakkal, hanem úgy, hogy az Isten, Krisztus jelenlétében éltem. Ezt nem kell magyarázni, nincs benne semmi rendkívüli, minden hívő ismeri. Csak azt akarom mondani, hogy ez idő alatt (egyébként sokat írtam ez idő alatt) egyértelműen éreztem, miként vonja el a figyelmemet a világ sebessége. És szünet nélkül jött kísérteni, hogy ne merülhessek el a szemlélődésben, a legvalódibb imádságban, tehát az egész élet imádságában. És csakugyan minden pillanatban, amikor reggel felkeltem, amikor dolgoztam vagy a diákjaimmal foglalkoztam, mindig Krisztussal voltam. Ezt nem lehet megmagyarázni, ez nem csodaszerű, nem mágikus jelenség. Sokkal mélyebb. Ekkor már, 1968-ban a sebesség-témán dolgoztam; 1967-ben, tehát egy évvel korábban publikáltam a „Politika és sebesség”-et, és számot vettem azzal, micsoda mértékben figyelemelvonó a sebesség. A szemek kívánsága! Az Evangélium szerint kétfajta kívánságot kell kerülnünk: a szem kívánságát és a test kívánságát. Ez a kívánság a franciában „convoiter”, ami azt jelenti, hogy valaminek a vonzásában állni, elbájolva lenni.

— *Csábítva lenni, megkísértve lenni.*

— Igen. De a francia szó nagyon érdekes. Azt jelenti, „szemmel megkívánni”. „Testtel” — ez egyértelmű. De nemcsak rossz gesztusok vannak, hanem rossz tekintetek is! A tekintet mintegy elvon bennünket, akadályoz bennünket, hogy megéljük az Istennel való kapcsolatot. És természetesen ez a tekintet a figyelmet elvonó tekintet. Gondoljuk meg, mekkora feszültségben él a városi ember. Ebből a felismerésből származik a szeretetesség, a kolostori szemlélődés találmánya. A kolostor anti-város, anti-sebesség! Kontra-város, az imádság és a lassúság városa, ahol az ember megpróbál állandóan az Isten tekintete előtt élni, ahol megpróbálja megóvni magát a bűntől. Nem akarati úton, hanem azzal, hogy állandóan az Isten tekintete előtt él. Mert az imádság véd meg bennünket. Az Isten jelenléte véd meg. Nem az akaratunk, nem az erényeink — mert belőlük soha nincs elég —, hanem Isten véd meg, ha közel vagyunk hozzá. Mint amikor közel vagyunk az apánkhoz, aki erős és megvéd minket a rossztól. És én megéreztem a „kívánság” szó mögött, hogy a gyorsaság, a feszültség, a „planning” (amerikai típusú tervgazdálkodás) vonzóereje micsoda szakítóerő. És ezt fizikailag éreztem meg. Teleírt füzeteim vannak róla, de mindeddig nem építettem be, mert nem tudtam. A belső világunk szemlélődő imájáról.

— *Elérkeztünk Clairvaux-i Szent Bernáthoz, aki kifakadt a figyelmet elvonó templomi díszítmények ellen, s aki ugyanakkor ismerte a fény vízióját.*

— Igen, az igazi fényét és nem a másikat! Nem a fénysebesség fényét, hanem a másikat! Vagyis Krisztus fényét, a szeretet fényét, amely örök. Mely nem múlik el. Minden elmúlik, de nem a szeretet.

— *Ön nagyon finom megkülönböztetést tesz a fizikai fény és a természetfölötti fény között. Mégis, nem áll a kettő egymással kapcsolatban?*

— De igen: *mi*, a szegény halandók vagyunk a kapcsolat.

— *A szentek látomásairól szóló beszámolók tele vannak a fény metaforájával, vagy nem is a metaforával, hanem magával a fénnel. Ez nem az igazi fény?*

— De, ez konkrétan az. Itt van a szakadék, itt van a rejtély. Mint az isteni vízió misztériuma. Emmausz. Ma reggel, a lelkipásztori tanácsülésen a pap az emmauszi tanítványokról szóló részt olvasta fel: „De az ő szemek visszatartóztatának, hogy őt meg ne ismerjék” (Lk 24, 16). Mentek Emmauszba, vitakoztak a történekről, találkoztak Vele, de a szemük megakadályozta őket, hogy lássanak. Tehát azt mondhatnánk, hogy a nézés megakadályozza a látást. Itt van a kétféle fény misztériuma: a Szeretet fénye és a Nap fénye. Erről pillanatnyilag nem tudok mit mondani. És lehet, hogy soha nem is fogok. Ez számunkra túl sok. Egyébként ez nem filozófiai kérdés, és egyébként én nem is vagyok filozófus, hanem urbanista. A várossal foglalkozom, az „itt lent”-tel. De ez a nagy kérdés. Egy kicsit érintettem némely szövegekben, de pillanatnyilag nem tudok erről nyilatkozni.

— *Ami a fényt illeti, legyen az fizikai vagy metafizikai, vagy mindkettő egyszerre, nem beszéltünk még a szent képek problémájáról. Természetesen én is olvastam néhány vélekedést a torinói lepelről, melyek szerint ez a képmás bő- és fényjelenséggel kapcsolatos.*

— Hogy a feltámadás negatívja lenne? Ismeri ezt az ötletet?

— *Igen. Csakhogy a „negatív” szó...*

— Nem, nem — a szó gyakorlati értelmében, ami a fényképezőgépben van, amin a lenyomat létrejön, és a fény megvilágítja a filmet. Tehát ez megint csak metafora. A torinói lepel idézőjelben „negatív” lenne, csakhogy ez a feltámadás fényét rögzítette volna. Erről nem tudnék semmit sem mondani. És bizonyos értelemben nincs is szükségem rá. Mert ha az embert meglátogatja az Isten, nincs szüksége rá, hogy okoskodjék. Ez a megértés. Egyszer Asszisi Szent Ferenc feltette magának a kérdést Szent Domonkossal kapcsolatban: Domonkos olyan nagy tudós, ő pedig soha nem olvasott el még egy könyvet sem. Felütötte a Bibliát, és erre a mondatra talált: „Nektek adatott a megismerés könyvek nélkül.”

Amikor a sebesség teológiájáról beszélek, nem akarom érinteni az engem meghaladó dimenziókat, melyek egy Keresztes Szent Jánosra vagy Avilai Szent Terézre vannak méretezve. Viszont azt hiszem, hogy egy teológia, egy esszé, egy közelítés, egy vázlat a sebesség teológiájáról hasznos lenne a keresztények gyakorlati életében. Tehát ez egy gyakorlati teológia lenne. Az urbanista oldaláról az emberek városa készlet írásra. Mert azt hiszem, félreismerik a város fontos elemeinek etikai oldalát. A sebesség etikai hordozó. Ahogy megírtam a „Sebesség és politika”-t, megírhattam volna a „Sebesség és etika”-t is. Ezt még sohasem vetették fel. Támadják a drogot, mely nem más, mint pszichotropikus gyorsító, elszáll vele a tudat; a motorba benzint teszünk, bizonyos motorokba drogot teszünk. Rendben. Lehet mondani, hogy a drog undorító, de a sebesség nagyon jó — ez viszont elég megtevesztő. Olyan, mintha azt mondanánk: az arzén borzalmas, de a méreg jó. Ha majd egyszer írok erről a témáról, ilyenformán fogom kezelni. Megpróbálom megértetni, láthatóvá tenni a sebesség etikai dimenzióját. És természetesen viszonyát az örökkévalósággal, mert enélkül nem lehet írni róla. Szerencsére van egy Szent Ágostonunk. Olvassuk el újra, mit írt az idő problémájáról, ez nagy írás! Sok barátom, legyen akár ateista, most olvassa újra Szent Ágostont, hogy a mulandóságot vizsgálja.

— *És Ön azt mondta, hogy nem hisz a balálban. Hogyan érti ezt?*

— Ez folytatása a... ez nem a valóság! Emlékezzék vissza, mit mondtam az imént. A háborút, a sokszorosított halál engem a valóságban való kételkedéshez vezetett. Ettől a pillanattól, helyesebben a megtérésemtől fogva továbbra sem hittem a valóságban, de

Krisztusnak, a hit adományának hála, most már azért nem, mert nem hittem a halálban. Van egy nagyon szép mondat: „Meghalni annyi, mint folytatni a létet.”

— *És azt nem lehetne mondani, hogy — éppen ellenkezőleg — hiszek a halálban, abban az értelemben, hogy benne rejlik a hitem? Hogy a halál elkerülhetetlen ugyan, de...*

— Igen, kétségtelenül. A halál egy kétségtelen pillanat, mely félelmet kelt bennem, mint bárkiben, borzasztónak tartom, ez nyilvánvaló. De többé nem hiszek benne. Nagyon őszintén mondom. A hit egyetlen vonatkozását fogadom el e kérdésben: hogy a világ nem osztható fel hívőkre és hitetlenekre, hanem csak különböző hívőkre. Vannak, akik hisznek a halálban, mint valami véglegesben, ami a vég, és vannak, akik Istenben hisznek. Kétfajta hit van. Az ateista hisz a halálban, ez egy abszolút hit, míg a keresztény hisz az örökkévalóságban, az örök életben, és ebben éppen a relativitás az érdekes. A relativitás mondatja ezt velünk. Az a realitás, amit teszünk. Csak azért van realitás, mert van hit. Einstein mondta ezt, amikor az elméletét nézőpont-elméletnek akarta elnevezni. „Standpunktslehre.” Csak nézőpont szerinti valóság van. Később rájött arra, hogy az elnevezés túlzottan leegyszerűsítő, s megkülönböztette a részleges és az általános relativitás-elméletet. És Einstein bizonyos értelemben segít nekünk — megmaradva egy olyan területen, mely természetesen nem a Szent Ágoston-, Szent Pál- vagy Péter-féle relativitás — kimondani, hogy csak hívők vannak. Mindenkinek van hite, csak nem ugyanaz. Mindenkinek van nézőpontja. Az ateistáé: hisz a halálban, hitét veti a halálba, az életét a végleges halálára építi fel, aki mélyen hisz ebben a végleges sorsszerűségben, aki erre a sorsszerűsége vonatkoztatva szervezi meg az életét. És van olyan hívő, aki azt hiszi, hogy Isten üdvözít, és a halál csak átmenet az Istenhez.

— *Érdekelne, hogyan magyarázná Ön mint francia...*

— Persze, én nem vagyok karteziánus! Egy kicsit olasz vagyok az apám révén és breton az anyám révén.

— *Ezzel megspórolt nekem egy életrajzi vonatkozású kérdést. Tehát hogyan különböztetné meg a francia nyelv kétféle hit-fogalmát, a „croyance”-ot és a „foi”-t?*

— A „foi” adomány. Isteni reveláció. Ezt a hitet nem lehet választani. Pascal és ő fogadása nem komoly számomra. Félreértés ne essék, rokonszenves, nem vagyok ellene, de annyira intellektuális. Fogadás a hitre! Én azt hiszem, hogy a hit Isten adománya. Kommunikáció. Kéz a vállon. Amikor megtértem, találkoztam valakivel. Amikor ez az álom megtérített, járkáltam a városban, papot nem ismertem, nem tudtam, mit csináljak, csak azt tudtam, hogy... Krisztus Isten volt! Tudtam, hogy ez végérvényes. Nem tudtam, hogyan találjam meg az egyházzal a kapcsolatot. Végül egy fiatal munkáspap segített, aki egy nagyon szegény épületben élt, vele tudtam találkozni. Bemenni egy káprázatos, díszes templomba — ettől féltem volna! Bemenni egy protestáns templomba — kényelmetlen lett volna. Ami határozott pozitívum volt a munkáspapoknál — még akkor is, ha később közülük sokan „kiöltöztek” —, hogy belemerültek a banalitásba, a mindennapi életbe. Lehetett velük találkozni, úgy öltözködték, mint bárki más. Aztán már egy rendes plébánián kereszteltek meg... Szóval, azt akartam mondani, hogy a hit (foi) az Isten adománya, és nem intellektuális választás. Ezzel szemben a másik hit, a „croyance” intellektuális választás, szabadon választott valami (option), hogy azt ne mondjam, vélemény (opinion). És ebben vannak különbségek. Viszont van kapcsolat a két értelmi felfogás, intellekció között. Intellekció a reveláción, az adományon keresztül, mely az értelmet megtéríti, és egy idézőjelben „ateista” értelmének megtérése a „croyance”-on, az ő választásán, véleményén keresztül. Mégis egyetlen szellem, egyetlen értelem van, tehát

lehetne vitatkozni. Ami a vitát megtiltja, az az úgynevezett „objektivitás”. Az egyik oldalon áll az objektivista, a materialista, az ateista, a másik oldalon a szubjektivista, spiritualista, hogy ne mondjam idealista: a hívő. Számomra az ateista és a hívő *két* különböző szubjektivitás. Az objektivitás—szubjektivitás szembeállítása nevetséges. Ezt nemcsak a filozófia, hanem a fizika is igazolja a relativitás iránti érdeklődésem, a kutatásom számára.

— *Korábban Ön gyakorló építész is volt. Tervezett egy templomot.*

— Nevers-ben. A kislány, a későbbi Szent Bernadette, aki Lourdes-ban látta a Szűzet, amíg a juhokat őrizte, Nevers-ben halt meg. Teste is Nevers-ben van, egy ereklyetartóban. A barátaimmal együtt megnyertem a pályázatot, és a templom felépült. 1966-ban szentelték fel.

— *Rengeteg betont használt fel benne.*

— Igen. Ez egy erődtítmény — egy „blacus”. Ez volt az inspiráció forrása. „Erős vár a mi Istenünk!” És tudja, mi volt a címe a templom felszentelési miséjének? „Terribilis!” Rettentő ez a hely... Félelmetes ez a hely... A lourdes-i grottából indultam ki, s ugyanakkor az aktuális helyzetből, az atomháború veszélyéből. A hatvanas években állandóan jelen volt a nukleáris háború réme. Ezt a helyzetet úgy jelenítettem meg, mint az erődtített román kori templomok. A román kori templom volt a modellem, mely úgy jelenítette meg a biztonság hiányát, hogy ellenállt a gonosznak. Ahelyett, hogy gesztusokat tett volna, mint a gótika. Én inkább román párti vagyok az építészetben. A gótika nagyon szép, csodálatos, de nem az én világom. Jobban szeretem az erőteljesebb dolgokat. A bunkerek iránti érdeklődésem hasonló és ugyanebben az időben jelentkezett. Elmentem még Németországba is, nagyon sokáig csináltam a bunker-felmérést, tíz évig, de ez már később történt, a templom után.

— *Hol járt Németországban?*

— Megnéztem Düsseldorfban a „Luftschutzraum”-ot, egy óvóhelyet, amit átalakítottak templommá. Ez nagyon megdöbbentett. Mise egy volt erődtítményben! Aztán jött a javaslat, építsünk templomot a Pas-de-Calais-ban, szemben Angliával, ahol rengeteg erődtítmény van. Felajánlották, hogy én tervezzem ezt a templomot. Én meg azt mondtam, hogy nem kell megépíteni, hanem fel kell használni egy bunkert, amely hatalmas és ott van a közelben. Óriási, befér legalább két-háromszáz ember. Nagy hátsó traktussal, amelyben egy ágyú volt. Kereszténnyé kell tenni a bunkert! Azt mondták, ez botrányos lenne. Mire én: és a menhirek? És a dolmenek? Azokat is kereszténnyé tették! Ha megnézzük a tournus-i Saint-Philibert-t, amely egy csodálatos templom, a kriptát négy oszlop tartja, az egykori pogány templom oszlopai. Újra felállították őket az enteriőrben. Én ugyanezt szeretném csinálni, kereszténnyé változtatni az erődtítményt. Vagyis ahol a rossz volt, oda bevinni az üdvösséget. Ha ez megtörténik, akkor jön létre a templom. Nem lerombolni kell, hanem megváltani!

— *Túlán a beszélgetésünk utolsó kérdéséhez jutottunk el, a felejtés és az emlékezés kérdéséhez. Amikor Ön Nevers-t említette, és vele kapcsolatban Szent Bernadette-et, bennem egy másik asszociációt is felkeltett: a „Szerelmem, Hirosimá”-t. Ebben a filmben óriási szerepe van a felejtés és az emlékezés szembeállításának, éppen a háború kapcsán. És nekem, akinek a számítógéppel szemben elég közepes az emlékezőtehetségem, egyre inkább az a véleményem, hogy a felejtés sokkal fontosabb, mint az emlékezés...*

— Ebben biztos vagyok. A felejtés könyörületesség. Azt mondjuk, el kell felejtetni a hibákat, a rosszat, amit a másik csinál; meg kell bocsátani. De hogyan bocsássuk meg, ha

nem felejtjük el az ellenünk elkövetett rosszat? Hányszor olvashatjuk a Szentírásban, hogy az Isten azt mondja: „Elfelejtettem a ti vétkeiteket! Nincs többé a szem előtt. És mégis újrakezdtétek!” Hányszor jele és képe a felejtés a könyörületességnek! És a megbocsátásnak! Tehát a felejtésnek van egy nagyon pozitív vonatkozása. Vannak persze negatív vonatkozásai is, ez az emberi állapot (la condition humaine), nincs jó rossz nélkül. Gyakran gondolkodom arra, hogy az idő az Isten türelme velünk szemben. A Teremtő a teremtményével szemben. Az időt magyarázhatjuk úgy, mint hipertrofikus türelmet. És ez a hipertrofikus türelem csak a felejtéssel működik. Egyébként Lisieux-i Szent Teréz mondott élete végén egy mondatot, amit sohasem felejték el: „Az Isten nem tud számolni.” Másképpen fogalmazva, elfelejtett számolni. Tehát számára kettő meg kettő az nem négy.

— *Erről a matematikai basonltról egy másik matematikai kérdés jut az eszembe. Amikor Bolyai János megalkotta a nem euklideszi geometriát, azt írta: „A semmiből egy új világot teremtettem.” Sokat töprengtem ennek a kijelentésnek a teológiai vonatkozásain. Valóban lehetséges-e, hogy Bolyai Jánosnak sikerült egy olyan univerzumot (vagy inkább anti-univerzumot?) teremtenie, amelybe az Isten úgyszólván „nem léphet be”?*

— Miért ne?! Említettem, hogy engem is nagyon foglalkoztatott a topológia, Euleren keresztül. Nos, én még arra is gondoltam, hogy az Euler-ábra majdnem olyan, mint a Szent Szív: egy „T” és egy szív. Úgy látszik, hogy a topológia és a relativitás összefügg, hiszen Einsteinnek is szüksége volt a topológiára, és éppen hogy a topológia segítségével megérinthető az a világ, amelyről Szent Pál és Szent Ágoston beszél. Az a világ, amely nem a mi világunk. Éppen hogy úgy látom — persze, ez csak egy közelítés —, a topológia, éppúgy, mint a relativitás, segít bennünket „de-kartezianizálódni”. Sajnos az a hit, amelynek örökösei vagyunk, európai hit. A gótikus katedrális, a nagyszerűség, a gondolkodás ékesszólásának hite — az európai középkoré, és így tovább. Nem az Evangéliumok térítették meg bennünket, hanem a nagy középkori írások, amelyek ugyan csodálatosak, de egy olyan kultúra bélyegét viselik, amely majd a kartezianizmushoz vezet, ehhez az egzakt tudományhoz, a felvilágosodáshoz és a totalitarizmushoz — a forradalomon keresztül, és így tovább. Egy bizonyos szempontból nem látok törést a korai középkor, a felvilágosodás és a modern világ között. Feledésbe merült, szerintem, a mediterrán írások alázatossága, az első időszak keresztényeinek alázatossága. Természetesen szükség volt arra, hogy az Egyház lélegzethez jusson, országos vagy akár kontinentális léptékben is. De mennyi negatívummal járt ez együtt, ami — közvetve vagy közvetlenül — létrehozta a kartezianizmust, a forradalomhoz vezető elméleteket stb., mindazt a delíriumot, amit megéltünk azóta a tudomány, az úgynevezett egzakt tudomány révén. Én úgy látom, hogy a matematikusok, a karteziánus geometerek ádáz szembenállása a nem euklideszi geometriával indirekt módon jelzi ennek fontosságát. Azt, hogy van valami ártatlanság a topológiában, egy értelmi csavar, amely Isten felé nem elzárja a világot, hanem éppen ellenkezőleg. Tesz egy piruetet. Mint egy bohóc, aki azt mondja: „Hopp! Na ugye, így is lehet csinálni!” Gyerekjáték. A Möbius-szalag, amely nem lép ki ugyanabból a felületből, a Klein-kancsó... Íme! Számomra mindez inkább lehetőséget tár fel. Egy fiatal világét, mely nem annyira túlkonstruált, mint az, amit a felvilágosodástól örököltünk. De hangsúlyozom, hogy ez csak egy vélekedés, amelynek nincs túl tudományos értéke.

— *Furcsa, hogy most már három fény-fogalmunk van. A harmadik a felvilágosodás, franciául „les Lumières”. Mindenesetre nagyon sokat köszönhetünk Önnek, amiért vállalkozott erre a beszélgetésre. Mindenekelőtt megerősítését köszönöm.*

— Én meg azt köszönöm, hogy most először kaptam olyan kérdéseket, amelyeneket sohasem szoktak feltenni.

Beke László

TILLMANN J. A.

Idők, jelek, haláljelek*

„Vakon bottaladoznak a semmi felé vezető úton, az autópályán, amelyet szélesre és simára építettek maguknak, bogy gyorsabban száguldbassanak rajta a nagy üres lyukhoz, amely az út végén vár rájuk, bogy elnyelje őket.”

Lame Deer szíu indián sámán

A későújkori ember útjai a töredezett tudás romhalmazai között vezetnek. E romok egyik töredékhalmaza a Földről szól. A Földről, mely a tér sötétén bársonyló tengerében járja útját csillaga vonzáskörében, miközben azzal együtt sodródik a Galaxis peremvidékén, mindahány égitesttel együtt távolodván a teremteskezdet megállapíthatatlan helyétől.

Ebben a *kopernikuszi fordulat* nyomán beláthatóvá vált szédületben az ember nemcsak a térbeli viszonyítás alappontjainak szilárdságát veszítette el, hanem — többek közt — a változások és helyváltoztatások emberi mértékét, valamint ezek végső mércéjét, a nyugalmat is.

A korunkban kibontakozó űzottság természetesen nem ebből a kora újkori fordulatból ered. Csak kezdete és kozmikus kiterjedése válik érzékelhetővé benne. Együttal feltárul eredetének forrásvidéke is: az a tudásvágy — és a belőle fakadó világalakító szándék —, amelynek valóra válását szép új világunk szemlélteti.

Az ember a vágyai és a vágyteljesedései közé többnyire eszközöket iktat. Az eszközök száma véges sok, akárcsak a vágyak, amelyek teljesedve sokszorozódnak és egyre messzebb vezetnek. Akár az elérhetetlenbe.

Az eszközök a vágyak járművei. A vágyhordozók készen állnak arra, hogy a teljesedésbe vigyenek. Egyre számosabb és egyre összetettebb eszközrendszerek vezetnek az újra és újra átszerkesztett vágyálmok felé. Amit immár jó ideje az egyre újabb eszközök ébresztenek.

Az eszközöknek ez az elszaporodása egyre jobban aláássa az ember esélyeit. Többek közt a megmaradásra. Egyenként éppúgy, mint összességünkben.

Veszélyesen élünk. Sokkalta veszélyesebben, mint amire Nietzsche áhítozott a korai gépkorszak hozzánk képest andalítóan békebeli éveiben.

Veszélyes eszközök kezdték uralni ezt a világot. Már mindenütt jelen vannak; még ott is, ahol talán nem is gyanítanánk őket: az érzékeinkben és az emlékeinkben. A látásunk is azt láttatja velünk, amihez a gépi láttatás révén hozzászoktunk. És a megszokáshoz akár néhány alkalom is elegendő.

* Előszó a *Haláljelek Magyarországon* (Művelődéskutató Intézet; előkészületben) című kötethez.

A szem ugyan lehunyható, a látás felfüggeszthető. A hallás és az emlékezet mar aligha. Hallásemlékeinknél fogva a gépi ütemesség láncára vagyunk fűzve. A működés zajának titkos zenéje a gyorsításról szól: létesíts kapcsolatot a lefolyás lármájával! Hangolódj rá a haladás vezényszavára! Válts iramot! Haladj! Gyorsulva szép az élet!...

Az érzékek évezredes kondícióinak megtöréséhez kézreállnak a *speedek*, a természetes és mesterséges gyorsítók: a koffeintől a kokainig. Megannyi út a belső folyamatok felfokozására. Arra, hogy a test beérhesse az elszabadult változások menetoszlopát.

A napszakok láncolatának ősi mértékét előbb a mechanikusan mért óraidő, mára pedig a digitálisan kiszabott percek béklyói váltották fel. Az eszközökkel együtt működtetőjük, a dolgozó ember is állandó fejlődésre, azaz gyorsításra van kényszerítve. A munkafolyamatokban jelentkező kényszer azonban csak egyike a *felülkerekedő gépiség* — Goethe kifejezése! — fokozódó terrorjának. Az átalakítás, a korábbi állapotjellemzők meghaladásának kényszere csaknem minden életszíntéren jelentkezik. A köznapok láncolatát megszakító ünnepek helyett a díszletek és jelmezek egyre gyorsuló hullámokban zajló lecserélése hivatott megkönnyíteni az időfolyam egyenmőségének elviselését.

A gyorsulás szellemi és szemléleti összegzése a haladás mítoszában megy végbe. Ez a mítosz mindenre kiterjed, és formagazdag folklórja folytán általában a gondolkodásban is sikeresen leplezi élet- és emberellenes jellegét.

Lehet, hogy a gyorsaság viruló újkori kultusza az ember földhözköttöttségéből eredő elszakadásvágyából is táplálkozik. Az ember olykor, e helyt és ez idő tájt egyre gyakrabban, legszívesebben azonnal elszállna innen, eme fenségesnek aligha mondható keretek közül. És nemcsak déli vagy nyugati irányba. Ráállna a kifutópályára és egyetlen szárnycsapással maga mögött hagyná a reálisan létező egyre valószínűtlenebbé váló vadonát...

Az elszakadásnak, akárcsak rövidített változatának, a *száguldásnak* a vágyát már a madarak röptének látványja is feléleszti: miért is ne vetnénk bele magunkat a távoli terek hívogató ismeretlenségébe, a zuhanva távolodás mámorába, az elszakadás lázába?!

Ez a vágy, miként minden vágy, veszélyekkel szegélyezett. Lehet, hogy legmélyebb rétegében annak az iszonyatos sebességnek a sejtelme lappang, amely e bolygó valamennyi lakóját a végtelenbe vesző csillagközi utazásra viszi. Nem tudjuk, miként és mennyiben érintenek bennünket ezek az emberfölötti sebességek. Mint ahogy azt sem, vajon változtatott-e ezen a tudáskígyó végeérhetetlen gyűrűzésének erről tudósító üzenete; a rábredésünk arra, hogy egy úr hajósaiként járjuk utunkat a szilárdnak hitt földön.

A látható — és évek ezreinek során át látott — sebességek emberarányosak: a felhők vonulása, a vizek áramlása a szemünkhöz szelődött. Aminek a sebessége ezen túl van, bizonyára nem véletlenül áll felettünk. Az ember ebben az életben a földhöz van szögezve; a távolok megismerésének teljessége, a vég nélküli távolodás képessége (még) nem osztályrész.

Az ismeretlenre irányuló vágyak a megismerésben teljesülnek. A vágy teljessége — amint az többek közt Friedrich Nietzsche nyomán ismeretes — szeretne végeérhetetlen lenni; határtalan térben és időben. Az élet tere azonban lehatárolt, ideje pedig véges. A vágyra adódó válasz idézet és ízelítő a végtelenből. A végtelen egyik partján azonban a rossz végtelen honol. Vidékein a rossz vég nélküli kígyókban gyűrűzik és útjai a halál felé visznek. Akár ötödik sebességgel.

Az embernek nevezett lágy gépezet mégis száguldani szeret. A haladás ötmilliárd sávós pályáján. Amiről nem is igazán ismeretes, vezet-e valahová. Csak az kétségtelen, hogy egyszer véget ér. Meglehet, hogy amit egyszer elhagyni látszott, azt egy korszakos vargabetű küzdelmes megtétele után immár beérni is képtelen.

Az ember vándor volt és vándor is marad ezen a földön. A vándorélet, a nomádság korai és kései válfajait azonban egy világ választja el egymástól: a lovas nomádok az idők során

leszálltak a lóról és közlekedő nomádokká váltak. A közlekedéshez pedig többnyire közlekedési eszközöket használnak. (Ha némelyek olykor mégis lóra szállnak, az olyan, mintha az időben tennének egy utazást.)

A ló nyergébe szállva az ember egy élő lénnel társul. A lovat megülve folyvást átérzi az őt hordozó lény összes rezdülését, akárcsak a ló a lovasának terhet, minden mozdulatát. Ló és lovasa a vágásban majdhogynem eggyé válik. Eközben a táj megmarad tájnak, a szél nem tűnik el a szélvédő mögött. Lovát megülve a lovas a szó eredeti és teljes értelmében felmagasodik. Méltóságával egyetlen gépezet vezérlőjének mégoly lenyűgözőnek tetsző emberfelettsége sem ér fel. (Ha egy motoros — akinek az alakja látszólag legközelebb áll a lovaséhoz — hű akar lenni eszközéhez, áramvonalas ufó-lénnyé kell változnia, bukósisakja arctalanságába kell öltöznie — ami azért a Nagy Bukástól nem óvja meg.)

A ló is elbukhat, avagy levetheti magáról lovasát. Ám e veszélyt nem egy átláthatatlan és bonyolultságának növekménye folytán növekvően balesetveszélyes technológiai termék támasztja. Ló és lovasa egyaránt érzékeli helyzetük veszélyességét. A gépezetek esetében a veszélyérzet helyét a konstrukció biztonsága tölti be. A biztonság illúzióját tovább fokozza a járművek komfortja, az utazásnak a helybenmaradás díszleteivel való felruházása. A veszély valós nagyságát mi sem mutatja jobban, mint az, hogy évente városnyi népesség vérzik el az utak csataterkein. Az ő baleseteik általában már a hírekben sem szerepelnek. Az áldozatok „leírhatók”, akárcsak a hadgyakorlatok „megengedett”, százalékosan megadott hulladékrátája. Az „élőerő” elenyésző veszteségét jelentik ők a vívmányok viruló világában. Ha olykor mégis emléket állítanak nekik, haláljeleik eltűnnek a közlekedési utasítások táblái között, vagy eltüntetik őket a közlekedés biztonságára hivatkozva.

A veszélyek pedig — minden egyéb híresztelés ellenére — növekszenek. A gépezetek fejlődésével, összetettségük fokozódásával fokozott hibalehetőségek járnak együtt. A gépek világa szervetlen világ. Nem élő rendszer, melyben organikus szerveződés folyik az élőlények vagy élő rendszerek fenntartására, az életbenmaradásra. A földi utak után immár a légi utak is telítettek. A balesetek esélye a haladás haladványa szerint hatványozódva növekszik.

A gépi rendszerek elterjedésével párhuzamosan az ember — emberi vonásainak — leépülése zajlik. Amíg menet közben egy lovas rábízhatta magát a lovára és nem kényszerült figyelmét egyvégtében az útra fordítani, addig egy jármű vezetőjének folyvást az útra kell összpontosítania figyelmét: a gondolkodás szabad térségei helyett a kiegyenesített érdektelenségre. Ahol a táj színei helyett a betonszürke és az aszfaltfekete váltja egymást. A sebesség pedig amúgy sem ad módot a szemlélődésre. Az út mentén álló haláljelek erről is szólnak: a szegénységükkel. Az út menti új keresztek nem a szemlélődés kifutópályái, nem feszületek, nem a halál és feltámadás emlék-reményjelei, hanem *közlekedési emlékművek*: a haladás szünetjelei. Ott állnak, ahol egy út nem folytatódott tovább és egy utazó megvált az életétől.

A vég esélyével bárhol szembesülhetünk. Akár utazás közben is. Mialatt valamely vágyott távol felé tartunk. Akár a Pannon-tenger kései maradványának partjától távolodóban. Miközben egy vakmerő északi utazó vezeti önjárónkat. A tájék mint valami szőnyeg gördül aláink. A zene, az elengedhetetlen, szól. A táj már megszűnt tájnak lenni; dombjaival, fáival és egével egyetemben díszletté vált: az utazás filmjének díszletévé.

Úton vagyunk: az ablakok csillámlóan keretezett képernyői mögött minden észvesztően suhan. A szél zúgását, a kerekek surrogását elnyomják a zenék. A száguldás terébe akusztikus terek keverednek; a viszonylatok elvesznek. Minden megeshet. És egyszer csak történik valami: az énekes — Jim Morrison — hangján megszólal a Hely Szellemé és az idő illő szavát szólja: „This is the End. My only friend, the End...”

*Márton Áron emlékezete**

GYULAY ENDRE

Márton Áront tisztelő magyar barátaim!

Egy hónappal ezelőtt Kolozsvárott nagy ünnepre készültek. Úgy látszott, méltó emléket állítanak a pár éve meghalt püspöknek. Maga a kormányzó püspök, Jakab Antal is szeretett volna ott lenni s rá emlékezni, a kapukat azonban bezárták. Őrizték a bejáratot, s odabent egyetlen szót nem volt szabad kiejteni Márton Áronról. Arról, akinek Erdély, de egész Románia is sokat köszönhet. Ki volt Ő? Nem szeretnék sokat és hosszan szólni erről a saját szavaimmal. Őt magát hoztam el, tőle szeretnék idézni. Szeretném az ő szavait átadni, válogatva, de nem kisarkítva. Pontosan, nem pedig célzatosan félremagyarázva. Gyakran volt példa erre is...

Egyéniségében meghatározó a csíki vidék acélos öntudata, és a nem kevészer rosszul termő föld kényszer-aszkézise. Ebbe a vidékbe, világba születik bele, s itt próbál emberré válni. Édesapjától becületet tanul és munkaszeretetet, személyes adottságképp pedig munkabírást és erőt kap. Tanulmányai az akkori szokás szerint indulnak, de 1915-ben behívják katonának. Nemsokára kezdődik a frontszolgálat. Megsebesül. Kegyetlenül nehéz idő, de ebben is próbál helytállni. Emberséggel. A fronton is ember, aztán megéri benne a hivatás. A családi otthon melegében munkálkodó fiút — észreveszi az édesapa is — szomorúság tölti el.

— Mi bajod, fiam? Ebben a korban már házasodni kell. Szeretsz valakit? Szerelmi bánatod van?

És Áron válaszol: — Igaza van, édesapám. Valóban szerelmes lettem. Igaz, hogy akibe szerelmes lettem, nem olyan szeszélyes, de kitartó a szeretete és nem hagy el soha. Szerelmes lettem Jézus Krisztusba. Pap szeretnék lenni.

— Nehéz sors vár mostanában a papságra is.

— Meggondoltam, édesapám.

— Akkor legyél pap, de olyan, hogy ne érjen minket szégyen.

Így indul el tanulmányait végezni, hogy azokat befejezve lépésről lépésre munkálkodjék az egyház szolgálatában, az ottani népért, az övéiért.

Az utókor a püspököt látja. Mély és megszívlelendő tanulságokat hordoz azonban egész pályája. Káplánkodása után Gyergyószentmiklóson már hittanár is. Marosvásárhelyre, aztán a püspökségre kerül titkárnak, egyetemi lelkész, és a fiatalok iránti szeretete mindig megmarad. Megtanulta diákkorában Mayláth püspöktől, hogy bízni lehet a fiatalokban és szeretni lehet őket. Amikor Kolozsvárt plébános lesz, illetőleg még csak kinevezik, kéri az egyházközségi tanácsot, hogy ottani szokás szerint válasszák meg. Később az úgynevezett Hétfői Társaság baráti körében mint plébános, majd mint püspök is mindig kíváncsi a laikusok, a világi hívek véleményére. Maga mellett érzi és tudja őket.

Népnevelő akar lenni. „Népünk életmegújulása elválaszthatatlan a lélek nemességétől; a szellemi magatartás tisztaságától, az értelem eleven frissességétől és az akarat szilárdságától függ. Lehet társadalmi utópiák fölött elmélkedni, lehet gazdasági tervek készíteni, lehet merész reformokért tüzesedni, de észjárásunk csak akkor jut a valós szükségletek

* Gyulay Endre püspök és Pozsgay Imre államminiszter beszéde elhangzott a Márton Áron Társaság ünnepi ülésén 1989. március 11-én, Márton Áron püspökké szentelésének 50. évfordulója alkalmából.

közelébe, ha számbaveszi a bajok okát: s ez a nép kellő műveltségének hiánya.” Megindítja az erdélyiek lapját, *Erdélyi Iskola* címmel. Népmvelő munkálkodásáról a *Kiszélesített iskola* című írásában így ír: „Támasz nélkül, sőt ellenséges szándékok, elnyomó törekvések között egy faj megmentésének történelmi feladatára hívtunk. Erőnk a lelkesedés, és ez mindenható. A lerongyolódott magyar értelmiség, a tizenöt év nélkülözéseivel megkínzott tanári testülettel az élen, felismeri hivatását, ez a csupa rongyos, de lázas szemű kiscsapat, a világ egyetemes borulásában is olyan keresztény életet fog itt felszítani, hogy nincs az alvilágnak az a vihara, amely be tudja kormozni, s egy népet oly mélyre vert, ezer ágú gyökérzettel fog megkötni, hogy apáik földjéről sem történelmi földindulások, sem gonosz szándékú politikai szelek ne tudják eltépni.”

Elérkezik a püspökszentelés ideje, megjön a római kinevezés, karácsony előtti nap írja alá a pápa. A szentelésre érkezve végigmegy a hívek között a szertartás szerint megáldani őket. Visszafelé odafordul a szentelő nunciushoz s ezt mondja: „Kegyelmes uram! A magasztos és egyben félelmetes apostoli hivatásra kiválasztva és felszentelve lelkem legbenső érzelme arra ösztönöz és kényszerít, hogy mindenekelőtt megvalljam a szent apostoli katolikus római szentszékhez való teljes ragaszkodásomat. Nekem is, neked is, kegyelmes atya, akiben a szentszék képviselőjét tiszteljük, aki szokásos jószággal engem is annyi szeretettel iktatál be, lelkem legmélyéből kívánok köszönetet mondani. Fogadd ezért fiad erős ígértét, hogy erőmet és életemet az evangéliumnak és testvéreimnek akarom szentelni.”

Falubeliek édesapja házának kis makettjét hozzák, melyet a székely ember faragó, alkotó készségével készítettek. Átv teszi és vallomást tesz: „Vallom és hirdetem, hogy vannak olyan igazságok, amelyek alapján minden igaz embernek találkoznia kell. Ahogy Erdély földjén a hegyek völgyekkel, mezők erdőkkel, hófödte bércekkel, a síksággal váltakoznak, éppúgy váltakoznak a népek Erdély földjén, ahol három nyelven beszélnek, és hat-hétféle szertartás szerint imádják Istent. De van a krisztusi evangéliumnak ereje, amely hozzásegít ahhoz, hogy különféle ellentétek összhangba olvadjanak fel, és a testvéri együttműködés útját egyengessék. Ígérem püspökké szentelésem ezen felejtethetetlen ünnepén, hogy ezekkel a történelmi adottságokkal számot vetek, amint azt a múltban is tettem. A sorsközösségnek ezt a szavát megfogadom, és az együtthaladás útját egyengetem. Minden küzdő emberben testvéremet akarom látni, és amennyire segítségükre tudok lenni, terhüket vállaimra venni igyekszem. Papjaim munkájukat ajánlották fel, engedelmességet ígértek, amelyre szükség is lesz, hogy igénybe vegyem, de meg kell itt vallanom, hogy milyen nehéz feladat parancsolni, engedelmességet igénybe venni, és mennyivel könnyebb a parancsot végrehajtani, mint a tennivalókat fölmérni, terveket készíteni és azok végrehajtására a felelős parancsot kiadni. Ha az Úristen azt akarja, hogy ezt a nehéz terhet én vegyem a vállamra, mátol kezdve zúgolódás nélkül hordozom azt, lelkiismeretesen engedelmeskedem ennek az isteni parancsoknak, a gondok elől nem futok meg.”

Címerében ott vannak a környék dombjai, fölötté a fenyő és a krisztusi béke jele. Ott a nap és a hold, amit a csíki címerből kölcsönöz magának. 1939 a legnehezebb idők egyike. Ő szót emel, védelmébe veszi az akkori üldözötteket. Püspökségében megadja az alaphangot azzal az első körlevéllel, amivel elindítja munkásságát. Mélységes megadással és alázattal hangoztatja jelszavát: „Uram, ha a népek számára még szükséges vagyok, nem utasítom el, vállalom a munkát.” Érti és tudja Krisztus akaratát: Nem ti választottatok, hanem én választottalak titeket. „Alázattal követem hívó szavát, és szívvel-lélekkel felajánlom minden erőmet a reám tett feladatok szolgálatára.” Nagyon világosan látja, mit kell tennie, milyen úton kell járnia, és mit kell megkívánnia. „Az apostolok jártak előttem, akik Isten lelkét, a kegyelmi élet szépségét, s a szeretet örömfakasztó erejét sugározták szét ezen a területen. Példájuk és serkentő buzgóságuk átforgatta az egyházmegye lelki arculatát. Az egykori vallási közömbösség hervasztó fagyát lelki elmélyülés melegsége váltotta föl. Ősz püspökünk az eukarisztia gazdag erőforrásait nyitotta meg, annak sugárzatába állítva elsősorban az

ifjúságot Krisztussal való életközösségben, testben és lélekben egészséges, gondolkodásban és érzületében tiszta nemzedék fejlődjék a jövő számára.”

Megfogalmazza tehát a lelki programot: „Karácsony estéjén kaptam a kinevezést, ezért fülembé cseng: »Dicsőség a magasságban Istennek és békeesség a jóakarató embereknek!«. Az angyali szózat küldetése tartalmazza is. Isten dicsőségéért és a lelkek békéjéért kell dolgoznom. Ez a püspök feladata. Istenben boldogult Szentatyánk is, aki a világegyház minden részét éber gonddal figyelte. Jól vegyem szemügyre a körülményeket, mérjem föl a helyzetet, nézzek szembe a való tényekkel, de terveimet állítsam a Megváltó szent éj sugallatába, s a csüggedtség napjaiban is a Krisztus eljövételével nyert hit, bizalom és öröm erejében törekedjek bizalommal hirdetni: Dicsőség az Istennek, békeesség az embereknek!”

A továbbiakban így árnyalja a vezéreszmét: „Isten dicsőségének az utóbbi időben sok ellenlábasa akadt, s tudom, tettek kárt a mi sorainkban is a szervezett istentelenség agitátorai. Az új szekták terjesztői és a szegénység együtt, s legtöbbször egymás kezére dolgoztak. Főként az ifjúság lelkét mérgezték. Szűkebb lett a mindennapi kenyér és bizonytalanabb a jövő. A lélekkufároknak is sokan föl kínálták magukat, hogy elhagyják ősi hitüket. Az álnok mesterkedések ereje híveink magatartásán legtöbbször megtörtött, de volt, ahol ért el eredményeket. Szembeállította, elidegenítette a híveket papjuktól, a népet vezetőitől, a katolikust katolikus testvérektől és a katolikus ügyektől.” Itt következik a nagy mondat: „A templom, az iskola, az ősök megszentelt hagyományai sok testvérünk lelkében elmosódtak vagy elhalványulóban vannak a kötelezettségekkel együtt.” A kötelezettségekkel együtt itt látja a bajokat. „Erőnket tehát több irányban kell védelemre és munkára szerveznünk, de bizalommal indulunk, mert Isten velünk van, amint velünk volt és segített a múltban. Pogány törekvések ellenében kell tehát bástyaként állni. Jöttek ide — írja — kunok, besenyők, tatárok, törökök. Lerombolták a templomainkat, rabságba hurcolták a fiait. De hit és otthon védelmében elesett ősapák hitvalló fiai, papjaik vezetése alatt mindig újra építették a feldúlt templomot, a templom falainak védelme alatt: mint erős várúkból újjáépítették a kifosztott és felégetett otthonokat. Háborúk, éhínség, pestis, vallási harcok, erőszakos térítés váltogattak itt egymást. A vészek és dúlások nyomán pedig lelki-erkölcsi elvadulás is járt, de az ősi hit szava mindig megszólalt a lelkekben és népünk megint visszatért jobbik önmagához. Éppen a bajok és az örökké küzdelmes élet tanította meg a népet arra, hogy a vallásához a legnagyobb áldozatok árán is ragaszkodjék, mert Istenen kívül nincs senkije, Isten azonban mindig elég neki, hogy saját erejét az ő segítségével megpótolja, s testi-lelki nyomorúságából kivergődjék... Sok a föladat és a tennivaló. Akik örhelyen állnak éber figyelemmel, megsokszorozott munkára vannak kötelezve, de álljuk a munkát, a lelki megpróbáltatásokat és kísértéseket. Isten dicsőségét — aki lelkünk üdvössége és életünk leghűbb szövetségese ezen a földön — ősi fényben kell munkálnunk.”

A másik gondolat ebben a programadó körlevélben a békeesség szava. „Békeesség az emberek között. Isten dicsőségének és az ezért való munkának a következménye. Küldetése szerint Isten dicsőségével együtt munkálnom kell és munkálni akarom a lélek békéjét és a lelkek megbékélését.” A lélek békéjét az egyes ember a szentségek vételében, Istenhez való viszonya rendezettségében, gyakorlatában találja meg, a lelkek megbékélését pedig a Krisztusban való testvériség megértésében és vállalásában. Itt fejti ki Márton Áron, hogy nincs olyan, aki magának lehetne keresztény; aki a szentségekhez járul, kell hogy közösségben legyen a többiekkel is. „Ha összetartozásom csak abban jut kifejezésre, hogy az anyakönyvi bejegyzés illetékességét tudomásul véve, egyházi járulékaikat talán megfizetjük, katolikus testvéreinkkel talán a templomban találkozunk, ezenkívül azonban egymás sorsával, életével semmit sem törődünk, az egyházhoz való tartozás ennél végtelenül többet jelent és többre kötelez. Közös a hitünk és annak gyakorlata, amelyben a természetfölötti rendeltetésünk elérésén dolgozunk, de ugyanak-

kor Krisztussal életközösségben vagyunk, tehát a közösséget egymással is vállalnunk kell, gondolatban, érzésben, cselekedetben, mert ha a lélekben testvérek, ennek következtében egymásért felelősek vagyunk. Összetartozás, tevékeny szeretet hiánya következtében testvéreink szárai, ezrei kallódnak el a bűn, a szegénység és a műveletlenség, elhagyatottság útján.”

Sok elégedetlenség és gyűlölködés fakad, sok keserűség rontja meg az emberek közti békét. Ez ellen akar szervezkedni, meghirdetve azokat az örök igazságokat, amik a múlt idő fölött állnak, amelyek fontosabbak, mint a hatalom változásai, a nyugtalan iránykeresések, és stabilitást adnak az ott élőknek. Ezt a programot végre is hajtja. Isten dicsőségéért él, az ő dicsőségéért dolgozik. Mint a hit és erkölcs védőjének, hirdetőjének, az az egyedüli érdeke és vágya, hogy nevelő és vallási eszközeivel kivétel nélkül minden nép számára megnyissa a keresztény élet ősi örökségének és értékeinek tiszta forrását, hogy minden nép a maga sajátosságának megfelelően felhasználja a keresztény valláserkölcsi ismereteket és ösztönzéseket egy emberséges, lelkiileg emelkedettebb társadalom, az igazi jólét forrásának a megalapozásában. Hogy ezt mennyire komolyan gondolja, még egy idézet: „Az ember meghal, ha a lélek elválik a testtől. S a társadalom elsorvad és széthull, ha megfosztják a vallástól. A vallás hirdeti az igazságokat: az előjárókat és alattvalókat egyaránt Isten tekintélyével figyelmezteti a kötelességek erkölcsös teljesítésére és a jog határait jelző tilalomfákra. A vallás normái, nevelő ereje és kegyelmi segítsége nélkül földi hatalom nem tud rendezett és igazságos emberi életet létesíteni és fenntartani, ezért eltekintve az ember természetfölötti rendeltetésétől és végső céljától, a vallás elsődrendű. Hinni szeretnők, hogy azok, akik az új rend felépítésén fáradoznak, ezt a lényeges tényezőt nem fogják mellőzni vagy háttérbe szorítani a nevelésben.”

Ezeknek a szavaknak természetes következménye aztán az, hogy az egyetemes életértékekre irányítva a figyelmet, s egy földöntúli hatalom igazságát hirdetve szembekeverül a földi hatalommal, és ennek következménye: a börtön. Két alkalommal is. Egyszer hat év, a másik alkalommal nem a börtönt próbálja ki, hanem a házi őrizetet. Valamit munkálkodhat, de például bérma körútjai elmaradnak. Mindazt nem teheti, amit a felelősség rákényszerítene, amire a fölhatalmazást kapta. Csíksomlyón bérma, majd Székelyudvarhelyen az úrnapi körmenetet vezeti, és itt jön a hír, hogy már fölkészülve várják útközben, hogy elvigyék. Erre más úton vezetik haza, nyugalma azonban nem tart sokáig. Bukarestbe akar utazni, de nem a szokásos sofőrt kapja, hogy az állomásra vigye. Útközben a kocsí „véletlenül” elromlik, „véletlenül” éppen járőr érkezik. Megkéri, szálljon át a másik kocsi, nagyon szívesen segítenek. Segítették is 1948. június 21-től hat évre való „eltávozását”.

Egy püspöktársa így vallott a börtönévekről: „Felvetődött a kérdés, hogy tartsunk-e a cellában közös imaórát, mert gyakran rendkívüli munkára visznek bennünket. Márton Áron azon a véleményen volt, hogy a közös ima nagyon fontos. A munka ideje alatt Márton Áron püspök rendszerint folytatta imádságait. Azon is gondolkoztunk, tartsunk-e a nagy ünnepek előtt lelkigyakorlatot. A börtönőrök ugyanis ezt nem szerették. Márton püspöknek az volt a véleménye, hogy erre szükség van, még akkor is, ha büntetések érnék vagy többször félbe kell szakítani. Amikor a börtönőrök nagyon durván bántak velük, többen azt javasolták: Tegyük le a munkát! Márton Áronnak az volt a véleménye: Ne hamarkodjunk el semmit, várjunk türelemmel, hátha javul a helyzet. Neki volt igaza, mert ügyünk sztrájk nélkül is megoldódott. Számunkra természetes volt, ha Márton Áron minden percében imádkozott, a rózsafüzér állandóan a kezében volt vagy más imát mondott. Istenbe vetett mély bizalmát többször megtapasztaltuk. Nem, Isten nem haragudott meg ránk, mondta, Isten szeret bennünket. Mindaz, ami velünk történik, magasztos jele az isteni szeretetnek, amelyre ha méltóvá tesszük magunkat, áldani fogjuk őt az egész örökkévalóságban át.”

Az ötödik fogsági év vége felé kapja vissza az imakönyvét, breviáriumát, és foglalkozhat szellemi munkával. 1955. február 2-án szabadul, de egy hónapot a bukaresti érsekségen kell töltenie, mert olyan fizikai állapotban van, hogy nem merik hazaengedni a püspökségre. Ellene forduló papjai közül azokat, akik furcsán viselkedtek háta mögött, magához hivatja, megkéri őket, tartsanak lelkigyakorlatot, és szívből megbocsát nekik minden szankció nélkül. 1956-os bérmaútja után behívják a gyulafehérvári rendőrségre, ahol mintegy vádlottként, többtagú bizottság várja; közlik vele, hogy működési engedélyét megvonják, mert zavart keltett az emberek között. Megtiltják, hogy elhagyja a püspöki udvart, kertet, palotát, csak a székesegyházig mehet. Azt se engedélyezték, hogy átmenjen a papnevelő intézetbe. Ez az állapot 1956-tól 1967-ig, „alig” tizenegy esztendeig tart. Palotafogsága idején a papokra is nagy nyomást gyakoroltak a hatósági szervek. Aki nem mutatott készséget az együttműködésre, annak korlátozták papi tevékenységét.

Márton Áron tudomására hozták, hogy megtiltják a hitoktatást, illetve szombatra és vasárnapra korlátozzák lehetőségét. Nem fogadta el ezt a döntést. Egyházmegyéje papjainak felhívta a figyelmét arra, hogy az egyháznak joga és kötelessége a felnövő ifjúság hitoktatása. Mivel az állam kiszorította az iskolából a hitoktatást, nem engedheti meg, hogy a plébánia épületéből is kitiltsák. Előírta papjainak, hogy a plébánia épületében alakítsanak ki erre alkalmas helyet. A hitoktatás anyagát ő maga állította össze és küldte szét. Ebből újabb vita, majd új vizsgálatok származtak, de a rendelet és a tiltás ellenére is megmaradt ez a gyakorlat. Sok levelet kapott híveitől, biztosították hűségükről, kitartásukról. Palotafogsága idején nem érték ugyan nyílt támadások, de több alkalommal zavarták nyugalmát.

1967-ben König érsek Romániába látogatott Justinus pátriárkához. Akkor szüntetik meg Márton Áron fogságát, újra Bukarestbe hívják, s itt kijelentik, hogy szabadon mozoghat. Visszatérve Gyulafehérvárra, a legelső útja a teológiára, kispapjaihoz vezet. 1969-ben a szinoduson vesz részt. 1974-ben újra kiengedik Rómába. Utolsó körlevele 1980. május 15-én íródott. A hatalmat átadja Jakab Antal segédpüspökének, és tulajdonképpen visszaidézi első körlevelének gondolatait: hálát ad, hogy a hitét megőrizhette, segítségére tudott lenni mindenkinek, békességet tudott teremteni a lelkekben, keresztekkel viselhetett, és kéri, hogy hívei a hitben maradjanak állhatatosak, a templomot becsüljék meg, vegyék komolyan a műveltségüket, az ifjúságnevelést, tartsák meg az iskoláikat, és nagyon komolyan gondoskodjanak ezekről. Amit élete programjául vállalt, a műveltség, a hit, az evangelizálás és a lelkek békéjének ügye, amelyik kisugárzik az otthonokból az egész társadalomra, az maradt ekkor is vezérelve.

84 éves korában halt meg. Életének pontosan fele idejét töltötte püspöki szolgálatban: 1938-tól 1980-ig. Halála hírére II. János Pál pápa a szerdai általános kihallgatáson megemlékezett róla. S bár végrendeletében azt kérte, hogy temetése teljes csendben történjen, a pápai szóra fölbátorodott a helybéli püspök is. Búcsúbeszédéből idézem e jellemző gondolatot: „Püspöksége világító fáklya volt, mások számára is, nekünk azonfelül érezhető, látható, biztos vezető kéz... Még püspöksége előtt üstökösként jár elől, hogy az Isten és a hit megbecsülése által érzékennyé tegye a népeket az igazságra, az élet értékének az elfogadására és megbecsülésére... Nekünk elevenünkbe vág a fájdalmas érzés, sok derék papja, neveljte ellenére sem láthatjuk azt, aki egészen a nyomába léphetne, ugyanolyan bölcs, bátor és meleg emberi kilépéssel.”

Ha Márton Áron példamutató pályájára és személyiségére emlékezünk, mindenekelőtt időszerűsége ragad meg. Az egyházhoz minden szorongatásban is hűséges, ugyanakkor a magyar nemzeti érzést megőrző, azt magasabb összefüggésekbe emelő nagy személyiség példája ez, s ezt akkor is követnünk kell, ha tisztában vagyunk olykor emberfeletti nehézségeivel, melyeket azonban a kegyelem jelenléte ellensúlyoz. A kegyelmi embert, a példaadót köszöntjük, s azt reméljük, a történelmi nehézségek okozta zűrzavarban ez a tiszta, fénylő jel is segít eligazodnunk.

Hölgyeim és Uraim, Tisztelt Hallgatóim!

Köszönöm a meghívásban megnyilvánuló bizalmat, s örülök, hogy itt lehetek önök között. Miközben mondanivalómat fontolgattam, s az eddig elhangzottakat hallottam, azt kellett magamban tisztázni, képes vagyok-e az emelkedettségnek arra a fokára föllépni, amely az itt idézett s mindenkit megigéző gondolatokból áll. Ezt a versenyt nem bírhatom, nem vállalhatom. Az a profán tárgy, amellyel foglalkoznom kell, nem teszi lehetővé számomra, hogy oly módon és oly szellemben beszéljek, mint amilyen módon, szellemben itt csodálatos dolgokat hallgathattunk ma. De szeretném kötni magamat ahhoz, ami itt ma kimondásra került. Mindenekelőtt Márton Áron nagyszerű életpéldájához. Mielőtt bárkit megbotránkoztatnék, éppen azt keresni, kutatni, hogy önökön kívül, akik hitbéli elkötelezettséggel és mély átéléssel tudják, mit jelent önöknek Márton Áron, nos, önökön kívül a nemzetnek az a része is kapcsolódhat-e ebbe az élménybe, amely talán a hithez való viszonyát másként intézte, a világhoz való kapcsolatát másként gondolta végig, mint akár önök, akár nagy példájuk, Márton Áron.

Ismerve a művet, hallva, hallgatván a mai gondolatokat, talán nem erőszaktételt azt mondani, Márton Áron a nemzet ezen részének is éppen nyitottságával, gondolatainak emberségével, hitének mély megélésével és sorsvállalásával olyan példát ad, hogy mindannyian kapcsolódhatunk hozzá. Mostanában új társadalmi-politikai szerveződések kezdődtek, én ezt rendjénvalónak tartom, s ha már aposztrofáltak ezen a mai szép összejövetelen, akkor mondom is, hogy valóban magam is annak szorgalmazója voltam, aki ezt az új sereglést szeretné. Verseny is lesz ebből, viaskodás, néha majd a megosztottság érzése gyötör meg bennünket, de azt hiszem, azok, akiknek zászlajára Márton Áron neve van írva, jó eséllyel vesznek részt ebben a versenyben.

Szeretném ezzel azt is elmondani, hogy ha a megosztottságra gondolunk, akkor én abban nem feltétlenül katasztrófát látok, ha ez a megosztottság méltányossággal, egymás tiszteletben tartásával jár együtt. S néha bizony a megbocsátás igényével is azok iránt, akik a batyujukban bizony nehéz történelmi terheket hordoznak, s ezektől a terhektől esetleg mindmáig nem tudtak megszabadulni. De ebben a küzdésben, a küzdelemben, megismétlem, a megosztottság talán csak eleinte kelt majd szorongásérzést bennünk. Majd később rájövünk, hogy egység ebben a nemzetben akkor lesz ismét, ha előbb mindenki, szuverén ember módjára visszaszerezve önrendelkezésre való képességét, kifejezheti magát, meghatározhatja magát, s szabadon választhatja meg kapcsolatait, s alközösségeket, s így amúgy pásztoroló-terelő, formális közösségek helyett magunk-magunk alkotunk közösségeket. Én erre is példát éreztem a Márton Áron Társaság alakulási szándékában, éppúgy, mint a példakép életművéhez kapcsolódó mai gondolatokban.

Nem csodálatos, sőt természetes, hogy számomra a legmegragadóbb, és azt hiszem, egész nemzeti közösségünk számára a leginkább példaadó az a magatartás, amelyet Márton Áron a népek közösségeért folytatott küzdelmében mutatott föl, meg az, amit e küzdelem közben egy külsődleges, elidegenítő hatalommal való viaskodásában mutatott föl. S van esélye Magyarországnak arra, hogy addig is, míg szülőföldjén Márton Áron gondolatainak bitangolniuk kell, ez a mai Magyarország hazát adjon ezeknek a gondolatoknak. Azt hiszem, akkor van rá esély, akkor van rá lehetőség, ha esélyünk van a szabadságra. S ebben a szabadságban, az azért való küzdelemben, amit ő jól elrendezett magában, mi magunk is el tudjuk intézni itthon, idehaza.

Az egyik: úgy válni nemzetté, s a nemzet lépcsőjén át eljutni az emberiséghez, hogy közben ne érezzünk megvetést, előítéletet a szomszédok, a testvérek, a velünk sorsközösségben élő népek iránt. Ez most nyomorgattatásunk, a magyarságot érintő gyötrelmek idején nehéz próbatétel lesz. Erősek a csábítások, őszinték, mert sérelemből fakadnak az indulatok, mégis, miközben megéljük ennek összes gyötrelmeit, most erőt kellene tanúsítanunk egy előítéletek fölött álló és türelmet mutató gondolkodásra — és közben a hitre — ahhoz, hogy ezeknek a népeknek is megadja majd a munkálkodás, vagy aki úgy hiszi, az isteni akarat a lehetőséget, hogy méltó kormányzatuk legyen.

A másik, ha valamit jelent ebből a tanításból számunkra a politika formálására, az, aminek meg kell felelni, nem más, mint olyan körülményeket, világot létrehozni állampolgári közös akarattal, amelyben a kormányzásnak egyetlen forrása lehet: az állampolgár, az állampolgár jóváhagyásával folytatott kormányzás, a törvényes lehetőségek a hatalom ellenőrzésére, s az egész államot oly módon igazgatni, amelyben az állam sem sértheti meg önnön törvényeit. Hiszen már Szent Ágoston az Isten államáról szóló művében írta — ha szó szerint idézni nem is tudom, de a gondolatot igazán el-sajátítottam —, hogy az az állam, amely önnön törvényeit lábbal tiporja, nem különbözik a rablóbandától. Nos, emberséges hatalmi viszonyokat, tisztességes kapcsolatok, közösségépítési programot és ebben a közösségben szabadságot minden embernek, hogy önnön elhatározása szerint határozhassa meg azt is, hogy kivel akar együttthaladni.

Úgy hiszem, ha itt tágra vonjuk a kiegyezés körülményeit és leszűkítjük a kiegyezés követelményeit, akkor Magyarországon azt az örömteli tényt, hogy a Márton Áron Társaság formájában, Márton Áron püspökké szentelésének 50. évfordulóján egy Krisztus-hívő alapon szerveződő egyesület bontogatja a szárnyait, példának is tekinthetjük: a jövőbeni nemzeti együttműködés egyik emlékezetes példájának. S bár önök nyilván itt elsősorban egymásnak örülnek — ez így van rendjén —, de hiszek egy olyan politikai kibontakozásban, társadalmi átalakulásban, amelyben ez közös örömünk lesz, s önök is tudnak majd örülni azokkal, szeretetben élni azokkal, akiknek a bírálataát előbb most el kell végeznünk ahhoz, hogy legalább tiszta lelkiismerettel, nyugodtan foghassunk neki ennek a világnak. Immár majdnem elfogott a csábítás: politikai programot és egymásnak feszülő akaratot fölmutatni itt, ezekben a kezdeményezésekben, de nem teszem, hiszen ma elsősorban emlékezni és ünnepelni jöttünk össze. De remélem, hogy ez az ünnep, amely a hétköznapi kikristályosodási formája, úgy oldódik ismét hétköznappokká, hogy abban a zavar is oldódik, s a zavarodottságunk is oldódik, az egymás iránti bizalom erősödik. S én nem azt kérem, hogy kegyelemből támogassanak ebben az ügyben, programban bennünket, hanem azt kérem, legyenek türelmes bizalommal egy ilyen kibontakozás iránt.

Következő számunkból

Megújulási és lelkeségi mozgalmak az egyházban

Paul Josef Cordes, Massimo Camisasca, Békés Gellért és Lukács László előadásai

Zlinszky János: Gondolatok a készülő egyházi törvény elé

Tringer L. és H.-G. Zapotoczky: Modern lélekgyógyászati eljárások

Kovács Péter: Melocco Miklós Ady-oltára

Márton Áron püspök beszéde

1947. március 25-én, Kolozsváron

Szabadság, egyenlőség, testvériség Krisztus Szellemében!

Gyümölcstő Boldogasszony napján az Úr Jézus születésének bejelentéséről emlékezik meg az Egyház. A katolikus ifjúság ezt a napot a saját napjának tekinti és különösebb módon ünnepli meg hithűségének és összetartásának jeléül. Ma az egyházmegye jelentősebb egyházközségeiben is ifjúságunk ugyanebben az órában együtt van és a vallás jegyében ünnepel. Jónak láttam tehát, hogy ezen a napon itt, Kolozsváron, ahol a katolikus ifjúság legtöbb színe van képviselve, az egyházmegye ifjúságához szóljak.

Az ifjúság gondolata és érdeklődése különösképpen három jelszó körül forog: szabadság, egyenlőség, testvériség. Általában ezeken keresztül nézi és mérlegeli az eseményeket és a kérdéseket. Valamilyen formában ezek vannak az alján azoknak a törekvéseknek is, amelyek a ráhatás, átnevelés és befolyásolás különböző eszközeivel közelednek az ifjúsághoz. S az a benyomásunk, hogy az ifjúság felfogása még nem tiszta. Mintha kétfelé sántikálna.

Kedves Fiúk és Lányok!

Ugyanezek a szavak foglalkoztatták a ti apáitokat is. De az apáitok legalább jóhiszeműek voltak. Amikor ezekért a jelszavakért lelkesedtek, eszmékért és őszintén lelkesedtek. A csillogó külszín miatt nem vették észre a jelszavak belső ellentmondását, de jót akartak. Nem úgy képzeltek el, hogy a szabadságot mindenki csak a maga számára, az egyenlőséget mindenki csak a mások számára igényeli, és hogy a testvériséget senki sem fogja komolyan venni. Ők hittek ezekben. Számukra volt a legkeserűbb meglepetés, hogy a szép szavakból, a sok lelkesedésből és lelkes vállalkozásból általános szolgátság, szegénység és marakodás állott elő.

A mai nemzedék már nem lehet jóhiszemű. Az ifjúságnak tapasztalatok és tények állanak rendelkezésére. Számításba vette-e ezeket? Gondolkozott-e ezek fölött? Vizsgálta-e meg ezek alapján a jelszavak tartalmát, jelentését, értékét?

Ezek a kérdések hetek óta nyugtalanítanak, s gondoltam, felteszem nektek, az ifjúságnak. Megkísérlem, hogy gondolkozásra kényszerítselek, s egyben megmutassam nektek, egy bálványokat imádó korszak gyermekeinek Azt, Akitől a kínzó kérdésekre igaz feleletet kaphattok: Jézus Krisztust.

Kedves Ifjúság!

I. A génuai köztársaságban a börtönök homlokzatára és a rabok bilincseire volt írva ez a szó: szabadság. És úgy látszik, a mai ember ennek az ellentmondásnak a szorítójába került. Teljes szabadságról, függetlenségről álmodozott, s a szegény ámokfutó szomorú valóságra, börtönben ébredhet fel megbilincselte kezekkel.

Keresztény felfogás szerint a szabadság mértéke az igazság. „Veritas liberavit vos; az igazság fog titeket megszabadítani.” Éspedig mindenekfölött az az alapvető igazság, hogy az ember nem „sui iuris”, nem a maga törvényhozója, nem a maga istene, hanem teremtménye Istennek.

A szabadság útja mellett tehát egyik oldalon az Isten törvénye a korlát. A szabadság az értelmes lény egyik legnagyobb jelszava és joga, de az értelem mértéke szerint. Az ember nem üzhet ezzel a szent joggal nemtelen játékot. Nem szabadít fel egyaránt jóra és rosszra, igazságra és hamisságra, erkölcsre és erkölcstelenségre, építésre és rombolásra.

„Mert az az Isten akarata, hogy jót cselekedvén, elnémiátok az oktalan emberek tudatlanságát, mint szabadok és nem mint olyanok, akik a szabadságot a gonoszság palástjával használják” (1 Pt 2, 15).

A másik oldalon a másik igazság a korlát. Az, hogy a többi ember is Isten teremtménye. Mindnyájan egy mennyei Atyának vagytok a gyermekei. Tehát minden ember Isten oltalma alatt áll. Egyiknek sincs több joga, mint a másiknak. Az egyik szabadsága ott végződik, ahol a másik joga kezdődik.

2. Az egyenlőségnek különös és egyáltalán nem lelkesítő jeleit figyelhettük meg.

Az elgépiesített élet elgépiesítette az ember szellemi életét is. A tömeg a szellemi táplálékát is tömeg-cikkben kapja. A mozik, a könyv- és újságkiadó vállalatok szériagyártásra rendezkedtek be. Gyártják és a saját érdekképviselőjüknek megfelelően alakítják nemcsak a híreket, hanem a nézeteket, felfogásokat, állásfoglalásokat és a világszemléletet is. Az olvasó tömegember régen leszokott arról, hogy gondolkozzék és önálló állásfoglalással fárassza magát. Könyvekben, a megszokott újságban, kaszinóban, a politikai pártban készen kapja a véleményt a világtörténet bármely kérdéséről. És gondolkodás nélkül el is fogadja.

A szellemi önállóságnak ez a hiánya mintha együtt járna erkölcsi fogyatékossgal is. Aki készen kapja, és a készen kapott vélemény birtokában megszokja, hogy aggodalom nélkül ítélkezzék gondolatok és tettek, vélemények és magatartások, elevenek és holtak fölött, az könnyen elhiszi magáról, hogy felkészült és képes a mások tanítására és vezetésére is. Ezzel az emberrel nehéz megértetni az egyenlőség fogalmának — vagy jelszavának — belső ellentmondásait, veszélyeit, igazi értelmét.

Amelyik társadalomban pedig a szellemi és erkölcsi értékek rendjét és érvényességét megtagadják, ott szükségszerűen bekövetkezik az élet hanyatlása. Ott az egyenlőség legfeljebb abban valósul meg, hogy az erkölcsi példa és a rátermett szellemi vezetés hiánya miatt nagyjából egyformán műveletlen, egyformán szegény és egyformán megbízhatatlan lesz minden polgár.

A keresztény felfogás a fogalom belső ellentmondását, illetve feszültségét a természet útmutatása alapján oldja meg. Eszerint az emberek egyenlők az alapvető emberi jogokban és az ezeknek megfelelő kötelességekben, de ugyanakkor különböznek egyéni képességeikben és értékeikben. Minden embernek Istentől van a felhatalmazása, hogy az alapvető emberi jogokat egyforma mértékben bírja és a kötelességeket egyforma mérték szerint hordozza; de ugyanakkor joga van ahhoz is, hogy a társadalomban a munkahelyét teljesítménye, szellemi értéke, erkölcsi kiválósága alapján foglalja el.

Krisztus egyetlen emberi lelket többre becsül, mint az egész világot, de ugyanakkor a hűtlen szolgától elvéteti az egy talentumot és annak adatja, aki tízet kapott, és azt jól kamatoztatta. Minden embert örök életre hív, de ugyanakkor minden embert szuverén elhatározása szerint különböző képességekkel ajándékoz meg és ezen képességek felhasználását mindenkitől megköveteli. Ezért tiltakozik a keresztény felfogás a különbözőségek olyan eltüntetésé ellen, mely eltüntetné a különbségeket.

Az egyéniségek kifejlődésének és az értékek kiválasztódásának a megakadályozása az élet színvonalának a süllyedését idézné elő, viszont az alapvető emberi jogok egyenlőségének a tagadása türhetetlen igazságtalanság volna és megszegyenítő szolgálagra vezetne.

Haladó társadalomnak nem lehet ambíciója sem a barbár, sem a szolga.

3. A testvériséggel tulajdonképpen sohasem tudta, hogy mit kezdjen. Beszélt, beszélt róla sokat, de sehogy sem tudta a gyakorlatba beleilleszteni, már a másik két jelszó miatt sem. Mert a szabadságot versenynek fogta fel és úgy értelmezte, hogy a versenyben az erősebbnek joga van a gyengébbet maga mögött hagyni. Bizonyos jogok szempontjából vallotta az emberek egyenlőségét, de ezt is úgy értelmezte, hogy elég, ha a gazdag

időnként néhány morzsát az egyenlő jogú testvérének odalők, vagy ha a hatalmas néha kegyesen leereszkedik és az alattvalók vállaira rakott elviselhetetlen teherből valamit levesz. Egy másik felfogás vallotta az emberek teljes egyenlőségét az egy elven levők között, de ugyanakkor könyörtelen harcot hirdetett mindazok ellen, akik a világ rendjét más elvek alapján képzelték el. Ebből természetesen a testvériség megvalósulása helyett megint szükségszerűséggel következett az egyetemes marakodás: a mindenki harca mindenki ellen.

Krisztus parancsa határozott és kemény: „Hallottátok, hogy mondatott a régieknek: szeresd felebarátodat és gyűlöld ellenségedet. Én pedig mondom nektek: szeressétek ellenségeiteket, jót tegyetek azokkal, akik gyűlölnék titeket... Mert ha azokat szeretitek, kik titeket szeretnek, micsoda jutalmatok leszen? Nem ezt cselekszik-e a vámosok is?” (Mt 5, 43–46.)

A parancs nem tűr kivételt sem, kitérést sem. A testvériség kötelezettsége fennáll mindenkivel szemben. Nem lehet fajok, nyelvek, vallások, elvek, politikai felfogások alapján osztályozni az embereket testvéreknek és nem testvéreknek. A parancs egyetemes, mindent átfogó. Az apostol méltán nevezi királyi parancsnak.

A békés és rendezett társadalmi együttélés legmélyebb alapja a testvériség. Minden más kísérletezés vagy összefogás cimboraság vagy érdekszövetkezés, és többé-kevésbé büntársi viszony, mert az emberek egy részét valamilyen címen a szeretetből kizárja.

A szabadság és egyenlőség szép szavainak is csak abban a társadalomban lesz igazi csengése, melynek tagjai egymást elismerik testvérnek, és előbb meghódolnak annak az Istennek, aki mindnyájukat teremtette.

Kedves Ifjúság!

A Teremtő Isten egyszülött Fiát, Jézus Krisztust elküldötte a földre, hogy az embereket megtanítsa az igazságra és az élet értelmére. Ma van ennek a híradásnak az emlékünnepe.

Jézus Krisztus ezelőtt 1947 évvel lépett be az emberiség történetébe titokzatos módon. Életét 33 éves korában két gonosztevő között kereszten fejezte be. Működését az egykorú krónikás ebben az egy mondatban foglalta össze: „Körüljárt jót cselekedvén”, s utolsó útján mégis egy keleti város szenvedélyes és piszkos csöcseléke szórta Rá a gúny és gyalázat szennyt. A keresztn, melyen meghalt, annak a kornak akasztófája, a gonosztevők kivégzésének az eszköze, a gyalázat fája volt; s az emberiség mégis azóta a keresztnék és az azon Megfeszítettnek az igézete alatt áll.

Mindössze három évig működött nyilvánosan, és mégis minden nemzedék számára új, titokzatos, megoldatlan probléma.

Tudomásunk szerint mindössze egyetlenegyszer írt, akkor is csak néhány szót, azt is a porba. S azóta a világ legnagyobb szellemei próbálják megérteni, a világ legtöbb könyvét Róla írták, de a kincset, melyet reánk hagyott, nem tudták az emberi értelem kategóriáiba belemérni.

Mindössze néhány tanítványa volt, azok közül is egy elárulta, a többi az elfogadás éjjelén gyáván cserben hagyta. S mégis azóta ezrek és ezrek haltak dalolva vértanúhalált az Ő nevéért; ezrek és ezrek mondtak le a világ minden javáról és öröméről, hogy Őt kövessék; milliók és milliók szegődtek az Ő nyomába, hogy úgy éljenek, ahogy Ő tanította.

Cselekedeteit és tanítását a világ legegyszerűbb nyelvezetével jegyezték fel iskolázatlan emberek. S azóta mégis a világ bölcseinek a gondolatait, hivalkodó könyveit, váltakozó eszméit ezzel az egyszerű könyvvel, a Biblia mértékével mérik.

Kihűlt testét tisztelői kölcsön sírba temették el, sietve és a szokásos szertartás nélkül. S mégis azóta ott áll, mint a megtestesült örökvaló, élő és változatlan valóságként, a történelem ormán. Az emberiség nem tudja a szemét levenni Róla. Minden nemzedék szerinte igazodik, gyűlöli vagy szereti, tagadja vagy hiszi. Ellene lázad, vagy feléje tájékozódik; Ő a szegletkő, mely a szellemi irányzatokat megkülönbözteti és a tör-

ténelem irányát megszabja. És milliók hiszik, hogy ez az ember az élő Isten megtestesült Fia.

Humiliate capita vestra Deo! Ezzel a mondattal szólítja fel az Egyház a népet bűnbánatra Hamvazószerdán. Ezt ismételem én is: Hajtsátok meg fejetekeket alázattal az Isten előtt!

A világ tusakodik ellene. Keresztje a zsidóknál botrány, a pogányoknak bolondság. De a kereszt igazsága diadalmasan világít minden gyűlölködés és hazugság fölött. Meggyötört lelkek, az igazság keresésébe belefáradt nagy szellemek, és az élet értelmét kereső nemzedékek Nála találták meg nyugtalanító kérdéseikre a megnyugtató feleletet. Ő a századok halhatatlan királya.

Rólatok van szó, kedves Ifjak. A mi hátralevő életünk már eltelik, akár így, akár úgy. Nekünk már csak az a feladatunk, hogy az igazság hirdetésével ne hagyjunk fel. A jövő a tiétek lesz. És olyan lesz, amilyennek ti készítitek. Ezért utasítalak Krisztushoz. A múltkor egy öreg székely keresett fel. Nem voltam otthon s napokig várt csak azért, hogy megkérjen, rendelnék el imádságot, mert — amint mondotta — a nép romlik, s ebből nagy baj lesz.

Az öreg székely hangjából a nép aggodalmát éreztem ki, s Feketevasárnap az egyházmegye minden templomában kihirdették felhívásomat az engesztelésre.

A nép, mely a nyers, súlyos bajokkal és gondokkal terhes életét éli, bizonytalannak érzett sorsát a minden cresztékében recsegő világ közepén a kereszthez készül kötni, az imádság erejével.

Megrendítő hit...

Higgyetek ennek a népnek a hitével. Nézzétek a kérdéseket „sub specie aeternitatis”, a Jézus Krisztus szemmértékével, hogy életetek legyen és bőven legyen.

KELÉNYI BÉLA:

képek egy némafilmből

*törölni a múltat mint egy képet.
letörölni egyetlen képet mint
egy ablakot. lezárt nyíláson törni
törölni visszafelé a képet
egy fordíthatatlan utazást
vissza a múlt felé. kitörölni
belőle mindent: a lépéseket
az érintések az arcok sodrását
sűrűlődsét tovább visszatörölni
egyetlen láthatatlan arccá.
vagy lehunyni a szemet lezárni
a kitörölt üres képeket
mint egy elfalazott láthatatlan
nyílást és a nézés sötét tükrén át
keresztül zubanni visszafelé.*

Irodalom

Könyvek Sík Sándor emlékezetére

„A múlt magyar tudósai” sorozatban Sík Sándor kedves szegedi tanítványa, a Szegedi Fiatalok illusztris tagja, Baróti Dezső jelentetett meg kismonográfiát* mesteréről, akinek szelleműjja a jelek szerint egész tudósi pályáján végigkísérte, hiszen alapos, színes, eleven verselemzése azt bizonyítják, hogy Sík ebben a vonatkozásban elhatározó befolyást, nem múló hatást gyakorolt növendékeire. A tömör, kiválóan tájékoztató, Sík Sándor életművének minden vonatkozását érde- me szerint tárgyaló munka megjelenése ese- mény, hiszen Síkról ez az első könyvméretű összefoglalás, s e tény nem dicséri az irodalom- tudományt, mely nem is oly rég még kedvtelve számúzta őt a konzervatívok közé, ahol békésen megfért Csathó Kálmánékkal, jóllehet azért min- denki sejtette, ha kimondani nem volt is divat, hogy Sík Sándor korának egyik legnagyobb sze- mélyisége, igazi ösztönzője volt. Ezt ugyan jó néhány alkalommal megfogalmazták a Vigiliában megjelent, rá emlékező, munkásságát tárgyaló írások szerzői, de az irodalomtudomány szem- léletmódjának teljes átalakulására, egyfajta nyi- tottság eljövételére volt szükség, hogy megkez- dődjék Sík Sándor „rehabilitálása”, amelynek kezdeti, jelentős lépése Baróti Dezső könyve. Az igazi, a hiteles megmértetés persze elképzel- hetetlen a művek kiadása és a páratlanul gazdag hagyaték feldolgozása nélkül. Ez a munka aligha- nem századunk irodalmának alaposabb, mélt- anyosabb ismeretében is segíteni fog, nem szólva a magyar lelkiesség történetéről, melynek Sík Sándor megkerülhetetlenül fontos, bizonyos vonatkozásban úttörő szereplője volt.

Baróti Dezső három fejezetben tárgyalja Sík életét és működését. A *költő és a katedra* címmel Sík Sándor lírájáról és középiskolai tanárságának esztendeiről ad találó szempontok-

ban bővelkedő összefoglalást. Nagy megértéssel, nyitottan helyezkedik bele azokba a költői ide- álokba, melyeket működése első szakaszában követett Sík Sándor. Ezt a monográfusi beleélést már csak azért is méltányolnunk kell, mert Baróti Dezső költészettana és költészetszemléle- te már egy másfajta versideált tekint eszményi- nek, de szinte ugyanazzal a gesztussal tudja értékelni és megérteni Sík törekvéseit, ahogyan Pilinszky János méltányolta azokat emlékezetes, rövidségével is oly sokat megvilágító bírálatában. Különösen találóknak érezzük azokat a részle- teket, amelyekben a költő önkomentárjait fig- yelembe véve, de azokat tovább is fejlesztve tárgyalja a Maeterlinck- és Ady-hatást, megmu- tatja, mily sokat jelentett Sík Sándor számára a prohászcai magatartás ösztönzése, s egészen új megvilágításba helyezi nagy hazafias verseit, amelyeknek óvatos elhallgatás volt a sorsa.

Az *irodalomtudós* című fejezetben korának egyéb törekvéseivel szembesítve tárgyalja Sík Sándor nagy és ma is sokat emlegetett — jórészt hozzáférhetetlen — műveit, az irodalmi félmúltat tárgyaló *Gárdonyi, Ady, Probátskát*, a Pázmányról és Zrínyiről írt monográfiákat, me- lyeknek stilisztikai megfigyeléseit ma is hasz- nosítja a tudomány, s az *Esztétikát*, melyről ma már mindenki tudja a szűkebb szakmában, hogy a kor színvonalán álló, nagyszerű összefoglalás volt, sajnos azonban e megállapítást keveseknél hitelesítik olvasmányélmények, lévén a könyv igazi ritkaság. Érdekes, hogy századunk nem egy jelentős írójánál megfigyelhető, hogyan épülnek bele egymásba életművükben a különféle műfa- jok, egymás hatását, művészi erejét fokozva, segítve. Síknál sem volt másképpen: amikor kényszerűségből „szünidei költő” lett, egyre- másra írta fontos tudományos könyveit és ta- nulmányait, s talán épp a múlt évszázadaiba belefeledkezve talált rá arra a lírai előzményre, melyet aztán utolsó esztendeiben poétaként teljesített ki.

Bensőséges és természetesen hiteles *A nagy professzor*ról írt fejezet. Baróti Dezső személyes részvevője lehetett a legendás teázó szemináriu- moknak, elkísérhette kedves professzorát a Tisza-partra, alkotó részese volt az *Esztétika* készültének, tanúja annak a harmonikus, majd egyre bensőségesebb viszonyoknak, mely Síkot „kedves fiá”-hoz, Radnótihoz fűzte. A szeretet és

* Baróti Dezső: Sík Sándor (Akadémiai Kiadó 1988)

megértés melegíti át sorait, igazi esszéíró módjára hozza életközelségbe a múltat, ma is érzékelhetővé téve azt a sugárzást, melyet e kivételes hatású személyiség árasztott mindenkiire, aki kapcsolatba került vele.

A szép, értékes, igazán olvasmányos könyvet kiválóan válogatott bibliográfia teszi teljessé. Csak hálások lehetünk szerzőjének, hogy az egyetemes magyar irodalomtudomány érdek-lődését ismét Sík Sándorra irányította.

Egészen más a szerepe a *Sík Sándor emlékezete* című gyűjteménynek, melyet Bihari József tervezett és szerkesztett. A versek, emlékezések, tanulmányok és Buday György remek fametszé-zei a százéves Sík Sándort köszöntik. A könyv kiállítása méltó az ünnepi alkalomhoz, a kötetben olvasható írások egy része hitelesen érzékelteti a költő lassú befogadásának folyamatát, az ünnepi alkalomhoz illően kiegészítve azt néhány köszöntő verssel, emlékezéssel.

A már ismert és másutt megjelent tanulmányok és méltatások mellett néhány igen értékes munka segíti majd a további és bizonyára megélénkülő kutatást. Érdekes, fontos mindaz,

amit Grezsa Ferenc mond el hajdani elődje szegedi működéséről. Mészáros István tanulmánya (*A nevelő Sík Sándor*) azt bizonyítja, hogy az igazán fontos és maradandó életművek a megközelítés és értéktérítés milyen sok lehetőségét kínálják. A nevelő otthon képét rajzolja meg Polónyi Péter *Sík Sándor és Gödöllő* című, részben helytörténeti, de azon túl is mutató dolgozatában. Ritka szép Sötér István rövid esszéje, csak sajnálhatjuk, hogy tervezett tanulmányát a költőről már nem fejezhette be, jegyzeteinek feldolgozását meggátolta halála. Szintén jövőt segítő írás Szabó János *A felnőttség érlelődés fontosabb mozzanatai Sík Sándor középiskolai és egyetemi éveiben* című tanulmánya.

A Pest megyei Múzeumok Igazgatósága, a Pest megyei Művelődési Központ, Gödöllő és személyesen Bihari József elévülhetetlen érdemeket szerzett, hogy az évforduló megünneplése méltó lett Sík Sándor emlékeztetéhez. A kötet maradandó emléke ennek az ünnepnek.

Rónay László

Élő világ

A világ helyzete 1987/88-ban

Adatok bolygónk jövőjéről

E kötet már címében is egy új korszak új szemléletmódját jelzi. Címlapján a Földet láthatjuk, úgy, ahogy a Földön kívüli térből látszik. Bö két évtizeddel azután, hogy szembesülhettünk közös szülő *Földünk* esetén látványával, immár magyarul is olvashatunk eme újra belátott közösség iránti felelősségből fogant írásokat.

A világ helyzetével foglalkozó, a regionális, országos, tömb-szempon-tú és más egyéb részlegességeken tülemelkedő első nagyszabású, *planetáris* szemléletű elemzés a hetvenes évek készült. Az immár világszerte ismertté vált GLO-BAL 2000 címet viselő hatalmas munka, melynek egy része magyarul is kiadásra került, a Föld állapotának fő vonalakban történő áttekintését tűzte ki céljául.

1984 óta a washingtoni Worldwatch Institut minden évben közzéteszi jelentését a világ álla-

potáról. Ezek a jelentések elsősorban az úgynevezett megatrendek megismerése szempontjából jelentősek (A megatrendek a bolygószer-te általában mutatkozó és gyakran regionálisan nem is észlelhető folyamatokat jelzik.)

Az 1987-es jelentés egy-egy tanulmányban tárgyalja az emberi beavatkozások nyomán elszabadult népességnövekedés katasztrófával fenyegető következményeit; a városiasodásnak em-bert és környezetét egyaránt mérhetetlenül romboló hatásait, egy körvonalazódó új energiaválság tüneteit, az agyonkemizált mezőgazdaság káros következményeit. Az *atomenergia újraértékelése* című tanulmányból megtudhatjuk, hogy — az egy Franciaországot leszámítva — az „első világ” országainak mindegyike tervbe vette vagy már meg is valósította az atomenergiából való „kiszállást”. Különösen tanulságos figyelmeztetés ez egy olyan tájon, ahol a haladás-mitológia hatalmon lévő hívei még mindig az atommámor áldásait hirdetik és atomerőművek építését szorgalmazzák.

A kötetet a reménytelen változások lehetőségét számba vevő vázlat zárja. (*Arkádia*)

Konrad Lorenz: A civilizált emberiség nyolc halálos bűne

A neves viselkedéskutató ebben a kis könyvében a mai ember magatartásának veszélyes tünetcsoportjait a tőle megszokott szemléletességgel és elmeélessel tekinti át. Elemzéseit az különbözteti meg a hasonló jellegű írásoktól, hogy mentes marad a szaktudományos és ideologikus egyoldalúságoktól. Megfigyelései nem korlátozódnak sem az elvont „természetre”, sem pedig a kultúrszférára. A tüneteket az (emberi) együttélés elemi feltételeivel veti össze és azokat eredetükre vezeti vissza. Ezzel egy fölöttébb gyümölcsöző és nagyon is időszerű transzhistorikus megközelítést kínál a körülöttünk zajló valódi történések megértéséhez.

Könyve végén belátásait így összegzi: „Nyolc, egymástól megkülönböztethető, jóllehet szoros okozati összefüggésben lévő folyamatot tárgyalunk, melyek nemcsak kultúránkat, hanem magát az emberiséget mint fajt a bukással fenyegetik.

A következő folyamatokról van szó:

1. A Föld túlnépesedik, (...) a túl sok egyed szűk térben való összezsúfolása közvetlen agressziót vált ki.

2. A természetes életteret elpusztítjuk, ami által nemcsak azt a külső környezetet romboljuk le, amelyben élünk, hanem az ember önmagát is megfosztja a felette álló teremtes szépségének és nagyságának a tiszteletétől.

3. (...) A technológia fejlesztése egyre inkább saját pusztulásunk árnyképét vetíti előre, és az embert minden értékkel szemben vakká téve, megfoszt bennünket az őszinte emberi elmélkedés tevékenységéhez szükséges időtől.

4. (...) Minden mély érzelem és indulat eltűnik az elpuhulás, a technológia és a farmakológia előrehaladása következtében (...) A fájdalom és az öröm kontrasztjának természetadta hullámozása a hallatlan unalom észrevétlen rezgésévé csillapodik.”

A további veszélyforrásokat az emberiség genetikai széthullásában, a szociális viselkedést szelektáló nyomás hiányában (5.), a tradíciók leromlásában (6.), az emberiség dogmásíthatóságában és manipulálhatóságában (7.), valamint az atomfegyverekben (8.) látja. „Ha nyitott szemmel nézzük mindazt, ami jelenleg a világban történik, nem mondhatunk ellent annak a hívőnek, aki úgy véli, hogy elszabadult az *Anti-krisztus*.” — olvashatjuk egy helyütt e derűtlen kilátásokról. Lorenz azonban az élet és a Teremtés tiszteletének forrásáról is megnyilatko-

zik („Vallásos hitem szerint csak *egyetlen* nagy csoda van, és nincsenek csodák többes számban, vagyis Karl Lasswitz költőfilozófus szavaival, Istennek nincs szüksége arra, hogy csodákat tegyen.”) — így téve hitet a remény esélyéről és a történet megértésének kulcsáról.

A tőle megszokott élvezetes stílusban íródott munkája eredetileg, másfél évtizeddel ezelőtt rádióelőadások formájában hangzott el. Az azóta eltelt idő csak még inkább beláthatóvá tette megállapításai érvényességét. Azt azonban sajnálhatjuk, hogy az általa fölvezetett veszélyek tudatosításával e „megkészt” vidéken eddig kellett várnunk. (*IKVA, Sopron*)

Duna

Egy antológia

Csak ez áll a címlapon, ám egy antológiánál valamivel többről van szó. A könyv ugyanis az 1985-ös környezetvédelmi Nobel-díjjal kitüntetett *Duna-kör* kezdeményezésére és az általa létrehozott Duna-alapítvány támogatásával jelent meg. Nem valamiféle széplelkű szerkesztői szándékból fogant, hanem a folyót — és közvetve az életünket — veszélyeztető megalomán építmény elleni tiltakozás jegyében került sor az összeállítására.

A könyv szövegei még annak előtte íródtak, hogy a rombolva haladás helyi párthívei névtelenségbe rejtőzve leadták volna szavazataikat. Itt írók és költők szavaztak: szavaik súlyát, súlyos ítéletét szegezve szembe az életfeltételek pusztításának elkötelezett haladáshívőkkel, akik „csak üléseznek, telefonálnak, iktatnak, gombokat nyomogatnak, fogantyúkat rángatnak. Gépnevelte janicsárfoglyok. Hajdan közös anyanyelvünk tudatalanjuk mélyére süllyedt. Nekik szól ez a könyv, írástudók kiáltása folyópartról, fák közül.” — írja a kötet előszavában Vargha János, a Duna-kör vezetője.

A könyv persze nem(csak) nekik szól. Tárgyánál és a benne megnyilatkozó személyiségek okán inkább *mindenkibe*. A kötetben számos neves író és költő szerepel és csaknem valamennyi szellemi irányzat képviselve van (Mészöly Miklós, Mándy Iván, Esterházy Péter, Eörsi István, Határ Győző, Csoóri Sándor, Vas István, Kányádi Sándor, Karinthy Ferenc, továbbá számosan a fiatalabbak közül). Az egyébként műfajokban és megközelítésekben gazdag gyűjteményből külön is kiemelendő Balassa Péter-

nek — részben lapunk 1988/8-as számában is olvasható — esszéje, Kornis Mihály Dunasírató című elbeszélése, Takács Zsuzsa és Szőcs Géza versei, valamint Kodolányi Gyula kötetzáró írása.

„Rettenthetetlen hülyék kora jő.” — összegzi keserűen belátásait *Sziszifosz*-versében Petri György — és a történetek fényében nem tudunk nem egyetérteni vele, legföljebb csak helyeshítenünk tudjuk prófécijára idejét: ugyanis az eljövő kort már itt érezzük.

A zöld hullám

Olvasókönyv a környezetvédelmi társadalmi mozgalmakról

A *Sólyom László és Szabó Máté* által szerkesztett kötetben a magyar és a külföldi zöld mozgalmakat ismerhetjük meg. Szabó Máté a Magyarországon működő környezetvédelmi mozgalmakat, illetve kialakulásuk történetét tekinti át bevezető írásában. Sólyom László a környezetvédelemben való társadalmi részvételtől és ennek jogi feltételeiről ír. Terjedelmes jelentés olvasható *A környezet állapotának egyes kérdéseiről Magyarországon* cím alatt. Ez azért különösen figyelemreméltó, mivel az első olyan helyzetfelmérés, ami *független szakértők* munkáján alapul.

A külföldi zöld mozgalmakat ismertető fejezetben olvashatjuk N. Kostede *Kísértet járja be Európát* című írását (amit egyébként a *Literaturnaja Gazeta* számára írt), egy a mozgalom társadalomtörténeti háttéréről szóló elemzést; az európai ökológiai pártokról szóló áttekintést; a német Zöldek szövetségi programját, továbbá két kisebb írást a zöld utópiáról.

A fák jogai és polgárok jogai címet viselő fejezetben L. H. Tribe esszéjének (Hogy ne műanyag fákat ültessünk) bevezetőjében a szerkesztők így vallanak a közreadás szándékáról: „hogy az olvasót ráébressze a magyar mozgalmak (és ellenségeik) csak racionális, szükséglet-kielégítésre hivatkozó érvelésének csapdáira; másrészt, hogy betekintést engedjen a nálunk máris -antropomorfizmusként- letudott új jogok, a fák, növények, állatok — és a jövőbeni emberi generációk jogainak megalapozásába.” A kötetet záró tanulmányt H. Engelhardt, az NSZK Legfelsőbb Bíróságának bírója írta a népi törvénykezésről (népszavazás, petíció stb.). A kiadványt az ELTE Jogi kara adta ki — sajnálato-

san kis példányszámban, pedig a kiadvány fontossága országos terjesztést és tízezres példányszámot kívánt volna.

Tillmann J. A.

Új utak — új kor felé...

(Levél kölni barátomhoz)

(Gaia a földanya, a görög földistennő. James Lovelock angol vegyész elmélete szerint bolygónk egész élővilága, a szárazföld, a levegő, a vizek élőlényei együttesen önálló, különösen szervezett élőlényt alkotnak. Ő, Gaia, bonyolult működései révén szabályozza a tengerek és a levegő összetételét, bolygónk felszínének hőmérsékletét, s ezzel megteremti, fenntartja az élet számára legkedvezőbb feltételeket. A Gaia-elmélet bebatolt a természetvédők tudatába, már Gaia-bitű emberek-ről is olvashatunk.)

Kedves Sándor!

Arról írsz leveledben, hogy a Gaia-elméletéről beszélgettetek ökológus barátaitokkal. Az a véleményetek, hogy mindez szép, de csak addig, amíg át nem csap a New Age-be és vallás nem lesz belőle. Ez, mint írod, „tönkreteszi hírnevünket”, tudniillik a természetvédők hírnevét.

Elgondolkodtam azon, hogy bár sok mindenben egyetértünk egymással, céljaink talán azonosak is — útjaink mennyire különböznek egymástól. Én magam, sok mindenkivel együtt, éppen annak örülök, hogy növekszik és terjed a Gaia-hit. Hit abban, hogy az egyén nincsen egyedül, hogy része egy nagyobb egésznek, hogy van evolúció s annak iránya, és le merem írni: célja is van. Számomra közömbös, hogy a célt egy teremtető Isten tűzte-e ki, vagy eleve benne foglaltatik a Mindenségben, annak léteiben, anyagában-szellemében. Az utóbbit kettőt nem tudom egymástól elválasztani, úgy gondolom, hogy a világ természetére nézve egyszerre anyagi és szellemi.

Végtelenül tisztellem a munkádat, Sándor, a tevékenységedet, ahogyan hatni akarsz mindenkire a természeti környezet megőrzéséért; azért, ahogy diákjaidat tanítod, írod cikkeidet, s képes vagy magad körül levegőt teremteni. Tisztellem az utadat, amely — úgy gondolod — távol áll az enyémtől. De hát sokféle út vezet azonos célok

felé. A „hírnevünket romboló” vallásos út segíthet fellépni a Gaiát romboló fogyasztói, anyagiasszemlélet ellen azzal, hogy azon túl szellemi, lelki tartalmat és célt képes adni az embernek, és erkölcsi felelősségérzetet.

Úgy vélem, nem volna jó, ha mindenki egyformán gondolkodna. Nem szeretnék olyan országban élni, ahol egyetlen — akár a hozzám legközelebb álló — vallás, filozófia, ideológia lenne egyeduralgkodó. Olyan világot képezek el, amelyben sokféle gondolat, kultúra, eszme él és működik egymás mellett s mindenki tiszteli a más másságát. Ott senki sem árt a másik embernek, a többi élőlénynek. Miként a természetben, az ökológiai rendszerekben annál valószínűbb a fentmaradás, a további evolúció, minél nagyobb a fajok gazdagsága, a sokféleség, az úgynevezett diverzitás: ugyanígy élteti a társadalmat is a kultúrák, hitek, nézetek különbözősége, egymásra hatása. „Téríteni” meg nem szavakkal kell, hanem esetleg magatartással, emberi kiállással, példamutatással, tanúságtévéssel.

Legyel nyitott mindenki iránt, Sándor, a hit, a vallás felé is: sokat kaphatsz tőle! Hallgass meg másokat és figyelj rájuk. Fogadd el, hogy az egész világ a másokkal és a környezetünkkel való kapcsolataink szükséges és természetes módon változnak. A hit segíthet kijuttatni bolygónk népeit a válságból. A Gaia-hit? Minden hit, ame-

lyik azt tanítja, hogy felelősek vagyunk a másik emberért, azért is, aki tőlünk távol él, és azért is, aki majd csak csután fog megszületni.

Felismerték ezt a vallások is. Két évvel ezelőtt a Természetvédelmi Világalap (WWF) megalkulásának 25. évfordulóján a Ferences Rend Assisi városában látta vendégül az öt világvallás képviselőit, s kétnapos tanácskozást, lelkigyakorlatot tartottak a természeti környezet, a válságba jutott emberiség védelméről. Azóta több kisebb, de hasonló megbeszélést rendeztek. Nemrégiben egy oxfordi összejövetelen olyan személyiségek találkoztak, mint például Canterbury érseke, a dalai láma, Teréz anya, James Lovelock és politikusok Keletről—Nyugatról, az Egyesült Államokból és a Szovjetunióból. Jelentős mondanivalói voltak ehhez a kérdéskörhöz a vatikáni Főpapi Tudományos Akadémia által szervezett egyhetes megbeszélésnek (1987 novemberében), továbbá bahai-hitű, buddhista, hinduista vallási vezetők nyilatkozatainak.

Az ilyen megbeszélések elősegítik, hogy a világon mindenütt (Kölnben és Magyarországon) „hírnevvel” és gáncsoskodással mit sem törődve, Gaia-hitű és nem hívő, vallásos és vallástalan emberek összefogjanak a bolygó jövőjéért.

Baráti szeretettel ölel:

György Lajos

Képzőművészet

Erdély Miklósról*

A szervezők megtisztelő felkérésének csak abszolút illetéktelen hozzászólással próbálhatok eleget tenni. Ismerős voltam csupán, se barát, se tanítvány; se rajongó uszály, se dühös ellenfél. Így emlékeim — vannak — nem tartoznak ide. Hogy például egyszer, reggel érkezvén a házba, két pizsamás úr üldögélt a fehér kályha előtt, a kék lámpabúra alatt, Ascher Tamás és Erdély Miklós, két álmos Oblomov, valami bonyolult mondat körül kapirgáltak. Véletlenül volt nálam egy óriáskifli, átadtam, felélénkülve kezdték ropogtatni. Egy kicsit mulattunk még az ilyen vidéki-ízü dolgokon — ropogós kifli —, én azután jelentéktelenül átszüremkedtem a másik

szobába, ahová eredetileg is igyekeztem. A hátam mögött sokféle jelentésű, súlyos majszolgatás folyt. (A kifli tényleg jó volt különben.)

Hogy 1986-ban Erdély Miklós kiállításának — kérésére — rendezője lehettem (vagyis valaki, aki a teremben tologatja a műveket, aztán azt mondja, jó lesz), azt „életem és működésem” egyik furcsa kis meglepetésének, érthetetlen eseményének és ajándéknak tartom. Mint művészettörténész ismertem persze tevékenységét, talán nem egészen rosszul; elképedve és aztán gyorsan észbe kapva figyeltem meredeken hasító, a biztonságos dolgokat titokban alámosó, aláaknázó gondolkodásmódját; de többnyire nem nyomultam happeningjeire, előadásaira, nem gyűjtöttem dokumentumokat és cédulákat a „témáról”, nem írtam róla (kivéve egy rövid szöveget az 1985-ös glasgowi kiállítás katalógusába). Azaz NEM FOGLALKOZTAM művészetével. De hát valóban nem foglalkoztam e sötéten nyugtalanító tartománnyal? vagy csak vártam? kívártam? elodáztam a művészettörténeti szembenézést? Mindenesetre a kiállítás előkészítésének idején, 1986. március—áprilisában, kitérve a vásznakat, rakosgatva, lapozva a papíro-

* Elhangzott 1988. november 14-én a Kossuth klubban, az Erdély Miklós művészetéről rendezett ankéton.

kat, a fotókat, nem térhettem ki tovább a kérdés elől: Mi ez itt előttem és — különösen — miért olyan háthorizontotól fontos, olyan hajmeresztően megkerülhetetlen Erdély Miklós alakja, tevékenysége, minden munkája az utolsó negyedszázad magyar művészetében? A kérdés első felére körülbelül-nagyjából tudtam valami választ adni; sokan írtak és beszéltek már eddig is róla (ő maga is), részletekről és összefüggésekről egyaránt — én meg, mint szorgalmas rendező, készültem az irodalomból. Arra azonban, hogy mi adja műveinek és egyáltalán, bármilyen formában — legyen az vers, esszé, festmény, film, vagy csak egy kaján villanófényként fellobbanó, zavart keltő megjegyzés — szóval, bármilyen formában kifejeződő tevékenységének nyomasztó jelentőségét egy művészettörténeti folyamatban — erre a kérdésre ott, akkor kezdtem igazán sejteni valami feleletfélét. A lehetséges feleletet és a magam módján, ezt szeretném hangsúlyozni; mint javíthatatlan empiristának, a grafikák és képek (szó szerint) kézzelfogható közelsége, az anyagok minősége és szaga — háziasszonynak a piacon — segített megérteni azt a békétlen funkciót és a funkció működését, amely egyszerre kíméletlen és ezért jótékony hatású egy mérsékelt és óvatos világban. Tudjuk, a GYANÚ egyik kulcsszava ennek az életműnek: a gyanakvásban fejeződik ki számomra legtokéletesebben a dolgokhoz, az Egészhez fűződő viszonya. A gyanakvást adta tovább mindenkinek, mint valami ragályos fertőzést, mely enyhe lefolyású ugyan, de nem szövődmények nélkül való. Gondolkodásmódja lefegyverző kíméletlenséggel bomlasztotta szét, porlasztotta el a tradicionális, biztosnak tűnő betonépítményeket, a képzőművészeti, irodalmi, filmbeli stb. nyelv eszköztárát, hogy azután titkos élesztőtögmaként, friss kovászként járja át a megmaradt törmelékét és kelesszen belőle valami új minőséget, kellemetlen és keserű, jótékony kijózanító pofonként csattanó igazságot. Azt gondolom, hogy e kínos — nekünk kínos — tevékenysége az egyik legfontosabb, legtöbbet jelentő mozzanat a magyar művészetben, a képzőművészetben különösen, arra aztán igazán ráfér. Művészettörténeti jelentőségű gyanakvása nemcsak barátai és kortársai, hanem — ami döntőbb — a fiatalok, tanítványai gondolkodását befolyásolta, változtatta meg és szabadította föl. És ha nyomokban és gondos dokumentációkból már ismerjük is valamennyire ennek tényeit és szereplőit (a híres kreativitási gyakorlatok, Fa-Fej, Indigó stb.) — még nem láthatjuk teljességében azt a felforgató hatást, amelyet sokakra, egy korszakra gyakorolt.

Beke László az óbudai kiállítás katalógusában felsorolja az Erdély által használt és a képző-

művészetben szokatlan anyagokat: epokittgyanta, fehér, kifolyt ragasztó, kén, élesztő, homok, libazsír, hullámbádog, liszt, kátránypapír, cementpor, műtrágya, indigó stb. Rendezés közben rakosgatva a műveket, legközelebbebből az anyagok provokatív ereje lepott meg: minthogy ezúttal nem néző voltam, hanem — valamilyen szerény fokig — részes, „bűnrészes”, máshogyan, belülről, tapintva, vagyis valóságosan *érzékelve* élhettem át, érthettem meg, hogy mint pusztá matéria, mit jelenthetnek. Ott csak a hagyományosabb műfajok — festmények, rajzok — szerepeltek ugyan, de az anyaghasználat és anyagkezelés a mélyben azonos volt a hagyományokat felrúgó vagy kikerülő művekével. Olaj, grafit, pasztell, különböző spray-k, némi bitumen: a többnyire klasszikus anyagok ugyanolyan nyers, nem szép, nehézkes tulajdonságokat mutattak, mint másutt a cementpor, a bádoglemez, a kátránypapír. Azaz, nem a fizikai súly, a fizikai hajlékonyság és merevség, nem az illető anyag szembeötlő tulajdonságai kaptak szerepet; Erdély „elrontotta”, „megfertőzte” őket, hogy másra legyenek alkalmasak, mint általában és normálisan, vagyis ugyanarra, mint a többi. Minden korábbinál pontosabban és mélyebben kezdtem sejteni annak a világnak a helyét, határait, rétegeit, amely nehézkesen, ércsen, durván, kellemetlenül húzódik meg a felszín mindennapjai alatt, veszélyesen, látomatosan. Egy üvegcserepekkel és kénnel aláaknázott, sötét tartomány; nem fantom, hanem valóság, még akkor is, ha bűvópatakként csak olykor jut napvilágra és így tudunk sem kell róla. Jól tudom, Erdély valamennyi műve rendkívül sokféleképpen és rendkívül bonyolult szálak bogozgatásával értelmezhető igazán; az anyagok pusztasága és az eszközök — lavór, alumíniumtepsi, fehér bot, fekete szemüveg — szintelen közönységessége számomra elsősorban mégis a mi időnket, a jelent, a történetileg-művészettörténetileg meghatározható, az utolsó negyedszázadhoz köthető valóságot jelenti. Azt a sötétlen mocorgó, nyugtalan és nyugtalanító valóságot, melyet elfödhetett időlegesen sok minden (a művészetben például a hatvanas évek második felének avantgard felfutása, vagy egy évtizeddel később a közeledő századveg színporkázása), de melynek létét, fenyegető súlyát ma éreznünk kell. Csak, persze, Erdély korábban és tisztábban vette tudomásul, vette birtokba, sajátította ki. Csak nyomokban, egyelőre homályos foltokban érzékelem, hogy e valóság mások műveiben is létezik, megszólal, és így Erdély nemcsak magányos gyanakvóként, hanem más, hasonló tartalmakkal viaskodó, hasonló terheket, álmokat és tudást cipelő valóságismerők rokonaként is

látható. Nem a kifejezőeszközök vagy a stílus hasonlóságára gondolok természetesen; csakis a nyers, durva, fenyegető valóságanyagra, melyet egyaránt felfedezni vélek Szentjóbby „hordozható lövészárkában”, a hetvenes évek eleji koncept nem egy művben (Attalai, Legédy, Pauer stb.), de a Hajas-performance-ok villanyszínőrijaiban, villanófényceiben is; és (mitagadás) Pilinszky „meredek” képeiben („plakátmagányban ázó cíjjelek”, „szalma közt kidöntött pléhedény”) vagy a Hajnóczy-novellák életanyagában, vagy a Petri-versek fémesen kopogó, csikkekettől, érdes hangoktól, rosszkedvű morfondírozástól belepett soraiban, vagy Bódy Gábor „tüzes angyaliban”. Persze, csak magánsejtések ezek, és óvato-

san gondolok arra, hogy Erdély alakját, helyét, súlyát, szerepét, hatását csak akkor fogom, fogjuk látni és érteni igazán, ha írásai mindig olvashatók, filmjei mindig nézhetők, képzőművészeti munkái mindig láthatók lesznek. Mint háziaszszony arra is gondolok, szeretném a „kínálatot” közelebből is megnézni; szeretnék magamnak egy nagy Erdély-kiállítást, összegyűjteni mindent, kézbe venni a darabokat egyenként és szembenézni.

Addig szerintem minden homályos lesz még, szeretetteljes, bölcs, de: FIKCIÓ. És a részletekben addig tévedhetünk még, tudjuk: „Az ember nem tökéletes.”

Kovalovszky Márta

Színház

Drago Jančar: Grande Valser Brillante

A Veszprémi Petőfi Színház
előadása

A szlovén szerzőnek 1985-ben írott, s mára a világsiker küszöbéig eljutott darabja valahol egy kelet-európai elmegyógyintézetben játszódik. Az intézet célja azonban nem a gyógyítás, hanem a politikailag veszélyessé lett emberek — szó szerinti — megbolondítása. Ha ugyanis megőrülnek, akkor csakugyan elzárhatóak a többi ember-től, s így — mint a darabbeli titkosrendőr mondja — megelőzhető, hogy az általuk „megfertőzöttek” százait kelljen bezárni. A Paál István rendezte előadás első két felvonása rendkívül vontatott, egészen az unalomig tempótlan. Amiótt mégis figyelmet érdemel, az a főszereplő Fazekas István jóvoltából lenyűgöző, de korántsem hibátlan harmadik felvonás.

A kísérlet ugyanis sikerül, a Fazekas István játszotta Simon Veber történész csakugyan azonosul az általa (a rendőrség szerint) túl nagy empátiával kutatót Drohojowski, lengyel felkelő alakjával. Az akkorra már teljesen összetört rettegő értelmiségi alakjából azonban egy lenyűgöző fölényű gyönyörű arisztokrata kél olyan életre, hogy orvos és ápolói tehetetlenek vele

szemben. Figyelmet érdemel az a filozófiai-antropológiai optimizmus is, mely a darabból sugárzik, mely — szemben a dosztojevskiji tradícióval — arról igyekszik meggyőzni, hogy az ember megalázásának és megalázhatóságának igenis van határa, hogy a megaláztatások nyomán a lélek — még ha téboly árán is, de — legyőzhetetlen keménységűvé edződik. Rokonszenves, noha vitatható álláspont ez, mely elgondolkodtathatná a zsarnokokat is, ha önnön hatalmuk őrizgetésén kívül egyáltalán figyelnének bármilyen másra. S főként figyelmet érdemel Fazekas István feledhetetlen alakítása. Hosszú percekig lengyelül beszél a színpadon (egy lengyel felkelő milyen más nyelvet is beszélhetne?). Azonban oly méltóságot sugároz mind tartása, mind pedig a megszólalás módja, hogy a néző — túlzás nélkül mondhatom — akár órákon át elhallgatná ezt a gyönyörű és méltósággal teli emberi beszédet. Néhány percre az támad ezen a színpadon új életre, amit a múlt század óta eltelt évtizedek már annyiszor és annyira meggyaláztak, hogy az ember már szinte nem is tud létéről, ámde ráismer, s ráismervén akár egy ismeretlen nyelven is lenyűgözve hallgatja igéit. Feltétlenül említést érdemel még Éltes Kond, Pásztor Edina, Hullan Zsuzsa, Homoki Magdolna, valamint Borbiczky Ferenc intenzív s kidolgozott színpadi jelenléte.

Erdei János

Az angyal ébredése

Wim Wenders, a kitűnő német rendező ekként nyilatkozott új filmjéről: „Történetem hősei angyalok. Igen: munka nélküli védőangyalok, akik a háború befejezése óta Berlinben csavarognak, amikor a Jóisten őket tulajdonképpen hátrahagyta az emberek által okozott pusztítás feletti mérgében és csalódásában. A mi angyalaink már több mint 40 éve kóborolnak a városban, hatalom nélkül és lehetőség nélkül, mint korábban az embereknek valamit sugallni vagy az ő életükbe beleavatkozni. Ők láthatatlanok, kivételek néha a gyerekek. Amíg az egyik szerelmes nem lesz. Ezért halandóvá kell válnia...”

A film a hazatérés filmje. A lassú, „körkörös” időben végbemenő, mégis örvénylőn győtrődő hazatérésé. Európának méltóságosan gomolygó hamuszín ege alá, az eljövendő fényesség súlyos terhe alá, s ugyanúgy: a németségbe. A *választott* — jöllehet a születés jogán már kijelölt — kulturális, történelmi ihletésbe. Mily jellemző az, hogy korábban — a még úton lévő, „amerikás” korszakában (bár ki tudja, persze indokolt-e már az ily múlt idő?) — nem valósulhatott meg közös filmtervük, barátjával, az író Peter Handkéval, melynek Langsame Heimkehr (Lassú hazatérés) lett volna a címe. A választás filmje ekként az elfogulatlan választásé, mert szívből, föltétel nélkül történik. Am egyszersemind hármias lényegreismerés is. Először *egzisztenciális-ontológiai*; másodsor *történelmi-morális*; harmadsor *szellemi-esztétikai*. Mitikus forma, a német lelkiismeret eidosza. A tisztulás, megértés, elfogadás művészi gesztusa. Az „otthon az otthontalanságban, otthontalanság az otthonban” lelki (és fizikai) kalandozása után, a szembenézés, az *üdvösség*-tükör mély vonzásában. Mit jelent németnek lenni? Mit jelent európainak lenni? Mit jelent megváltottnak lenni? Micsoda is az ég Berlin fölött? Egy német filmrendező forró szerelmi *vallomása*, a fájdalomteli, de elhatározott megérkezés metaforája. Wenders Berlin fölött, mondhatnók gyöngéd frivolitással. Par excellence költői alkotás is: áhítat és előérzet — a heideggeri értelemben —: „*Költőten lakozni ezt jelenti: az istenek jelenlétében állni, és érintve lenni a dolgok lényegközelségétől.*” S mondjuk mi: a létben lét kozmikus tágasságától, az idő tágasságában, a tér inten-

zítésében. Az angyali némaságból, az emberi (itt) „erősebb lét” centrumába vezeti nézőjét. Az angyalból emberré „zuhanás”, magáraismerés elragadtatottságába. A tökéletesség csak az angyali időtlen tudás és az emberi immanens időbezártság metafizikus egymásbaérésével jöhet „létre”. Nem kiáramlás tehát, de *áttörés*, berobbanás: az Angyal emberréválása — *tanúsítás*. Az angyal mítosza az ember mítoszává lőn. A létben sötétlő szenvedésé, a szenvedésben fölragyogó lété. Wenderst idáig az emberek közti tér érdekelte, most — határozottan úgy tetszik — Isten és ember közti „tér” izgatja: az angyali közvetítettség, a küldetés éthosza. Az angyal nála az *ember előérzete*, prenatális lény — a kozmikus tradíció lovagja. Választott hírnök, aki azonban láthatatlan és néma. Nincs angyali üdvözlés, éteri külön- és fölülállás. *Csak csönd van és zuhanás*. Az angyal lelkét megérintette az idő. Emberré lett, emlékezetessé lett, beszédé lett. Ébredése ekként válik a lélek hajnalává, az eljövétel „újabb” bizonyosságává. Bűn és halál esélyévé. Az angyal találkozása a földi asszonnyal: szembenézés a *szépséggel*, mely elárasztja szívünk. A szépség a halál előőrsé. A befejezettség, a tovább nem történhetőség szimbóluma. A harc vége. Katarzis, melyben ember-sorsú életünk édességét, paradox hiábavalóságát tudomásul vesszük, önmagunkká alakítjuk. S leszünk így Isten arcává. Wenders erre a föladatra döbrent rá. A szeretetben megvalósuló, szinte tökéletes létezés kihívására. Arra, hogy ennél alább nem lehet, nem szabad adni. *Emlékeznünk kell az Angyal zuhanására*. Ezért a „fordított” *megváltás filmje is Az ég Berlin felett*. Az Angyal — Bruno Ganz érzékeny alakításában — szerelemmel választja az itteni létet, vérben, könnyben és sárban, a világtérben való száguldás helyett. Erős választás ez: az evilágiság apoteozisa. Ami megfordíthatatlan: emberré születik, láthatóvá válik, sebezhető lesz — halandó. De az angyali tudás birtokosa, a halálra születésben. Az ember látszani akar, az angyalok a vágyra sem vágnak: ártatlanok és kín nélküliek. Valami benső repüléssel közelednek hozzánk, kárhózkhoz, üdvözltekhez. Aki nekik otthon kell lenni a szenvedésben. A gondolat rettentő gyöngédségében, a másikba belehelyezkedni akaró, tudó szeretetben. A *reményben* — végül is —, nemcsak Berlin fölött, de minden egek alatt... Az angyal ébredése a földi *üdvözülés* filmje. Az eljövendő *igazságé*. A láthatatlant láthatóvá tevésé: „...*azért, hogy Isten beleszüllessen a lélekbe, a lélek pedig beleszüllessen Istenbe.*”

Mibalicza Tamás

1989
ANNÉE LIV.

vigilia

JUIN
JUNI—JUNE

Revue mensuelle — Monatsschrift — Rédacteur en chef — Chefredacteur: LÁSZLÓ LUKÁCS
1053 Budapest, Kossuth Lajos u. 1. — Abonnements pour un an — Abonnement für das Jahr 25 US dollar

RÉSUMÉ

Notre numéro du juin contient la suite du Forum du Concile. Philosophie et foi chrétienne et le thème de l'étude de Pál Bolberitz. Péter Balassa regroupe le travail spirituel et éthique dressé devant l'Eglise hongroise, travail lequel doit être lié directement au II. Concile du Vatican. Puis, vous lirez trois études méditatives: „Pourquoi sommes-nous en ce monde?” de István Nemeskürty, „Temps, signes, signes de mort” de J. A. Tillmann, et une étude de Zoltán Endreffy sur la destruction de notre terre. Nous publions une conférence de Sándor Sík sur la force pédagogique du scoutisme qui peut donner initiative à la fédération de scout renaissante. Les belles lettres sont représentées par un récit de Dezső Monoszlóy, des poèmes de Sándor Rákos et de Béla Kelényi. László Beke entretient avec Paul Virilio sur un thème intéressant: la philosophie de la vitesse, à quoi se rapporte un essai de Virilio. Par les discours de souvenir prononcés par Endre Gyulay et Imre Pozsgay nous commémorons le cinquantenaire du sacre à l'évêque transsylvanien Áron Márton, qui est suivi d'un discours du grand évêque, lui-même.

INHALT

In der Juni-Nummer setzen wir unser Forum über das Konzil fort. Pál Bolberitz befasst sich mit dem Problemkreis der Philosophie und des christlichen Glaubens. Péter Balassa gruppiert mit tiefem Glauben die auf die ungarische Kirche wartende seelisch-geistige-moralische Arbeit die dem Geist des II. Vatikanischen Konzils entspricht. Je eine Meditation von István Nemeskürty, betitelt: „Wofür wir auf der Welt sind?” und von J. A. Tillmann betitelt: „Zeiten, Zeichen und Todeszeichen”, Zoltán Endreffy vermittelt seine Gedanken hinsichtlich der Verwüstung unserer Erde. Gute Ansätze könnte die wiedererlebende Pfadfinderbewegung aus einem Vortrag des ehemaligen Mitbegründers, Sándor Sík, über die Erziehungskraft der Pfadfinderei bekommen. Im Literaturteil eine Erzählung von Dezső Monoszlóy, Gedichte von Sándor Rákos und Béla Kelényi. László Beke führt ein interessantes Gespräch mit Paul Virilio über die Philosophie der Schleunigkeit und anschliessend ein Essay von Virilio. Mit je einer Gedenkrede von Endre Gyulay und Imre Pozsgay leisten wir Ehrenbezeugung vor Áron Márton gelegentlich des 50-ten Jahrestages seiner Bischofsweihe und anschliessend eine Rede des grossen Bischof aus Siebenbürgen.

CONTENTS

In this June number we continue the Council Forum. In an essay, Pál Bolberitz discusses the problems in connection with philosophy and Christian faith. With a profound faith, Péter Balassa groups the spiritual, intellectual and moral work facing the Hungarian Church, carried out according to the spirit of the IInd Vatican Council. In an essay István Nemeskürty asks the question: „What are we on Earth for?” In a writing J. A. Tillmann meditates on the subject: „Times, Signs, Deathsigns.” Zoltán Endreffy presents his thoughts on the destruction of our Earth. The revivification of our Boy Scout Association can be promoted by the lecture on the educational influence of the Boy Scout movement, that was once delivered by Sándor Sík, its founder. In our literary part we published an evocative short-story by Dezső Monoszlóy and poems by Sándor Rákos and Béla Kelényi. László Beke leads an interesting conversation with Paul Virilio on the philosophy of speed. This is followed by a study by Virilio. With commemorative speeches by Endre Gyulay and Imre Pozsgay, we honour Áron Márton, on the occasion of the 50th anniversary of his consecration as bishop. This is followed by a sermon of this great Transylvanian bishop.

a VIGILIA kiadásában megjelent

FOHÁSZOK ÉS VALLOMÁSOK

— A világ legszebb imái —

Tartalma

I. *Az egész világon elterjedt keresztény imádságok*

II. *Népek (és kultúrák) imái*

Különféle keresztény konfessziók imáin kívül válogatás a buddhizmus, az iszlám, a letűnt nagy kultúrák (sumér, egyiptomi, inka stb.) és a természeti népek lelkeségének legszebb megnyilatkozásaiából

III. *Nagy személyiségek bite*

A múlt és a jelen neves embereinek vallomásai hitükről (Angelus Silesius, Anzelm, Ágoston, Baader, Bergyajev, Szent Bernát, Martin Buber, Dosztojevszkij, Einstein, Gandhi, Goethe, Grimm, Hölderlin, C. G. Jung, Kierkegaard, Klee, Marcel, Mauriac, Merton, Pascal, Paszternák, Rahner, Rosenzweig, Schweizer, Szolovjov, Tolsztoj, Wiesel és mások)

IV. *Korunk imái*

Bonhoeffer, Camara, de Mello, Merton, Miłosz, Pilinszky, Rahner, Schütz, Vanier, Weil és mások imái

VI. *Misztikusok élményei*

Jakob Böhme, Assisi Szent Ferenc, Areopagita Szent Dénes, Eckhart mester, George Fox, Al Ghazáli, Aranyszájú Szent János, Saint-Martin, Seuse és mások szövegei.

A kötet legtöbb írása először jelenik meg magyarul

Térjedelem: 540 oldal

Ára: 165,— Ft

Kapható: a Szent István Társulat és az Ecclesia boltjaiban

Megrendelhető: Vigilia Kiadóhivatala 1364 Budapest, Pf. 111